

X 626-1

У69

В.Ю. Уркевич

**Становлення сільськогосподарських
кооперативів в умовах ринкової
економіки України:
деякі правові аспекти**

код екземпляра

223577

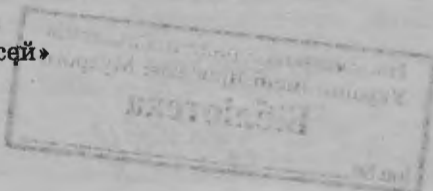

В. Ю. Уркевич

**Становлення
сільськогосподарських
кооперативів
в умовах ринкової
економіки України:
деякі правові аспекти**

Монографія

Харків
ТОВ «Одісей»
2004

X626.1

У69ББК 67.3

У36

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор *Шульга М.В.*,
кандидат юридичних наук, професор *Жушман В.П.*

Рекомендовано до друку

Вченою радою Інституту державного будівництва та
місцевого самоврядування АПрН України.

Постанова № 2 від 21 квітня 2004 року.

У36

Уркевич В.Ю.

Становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: деякі правові аспекти: Монографія. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. — 120 с.

ISBN 966-633-328-7

Монографію присвячено дослідженню окремих правових питань становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України. Проаналізовано історію розвитку правового регулювання кооперації в сільському господарстві, визначено поняття «кооператив», «сільськогосподарський кооператив», «виробничий сільськогосподарський кооператив», «обслуговуючий сільськогосподарський кооператив», досліджено питання правосуб'єктності сільськогосподарських кооперативів за сучасних умов. Особлива увага приділена вивченню питань права власності в сільськогосподарській кооперації, а також встановленню правового статусу майнових фондів сільськогосподарських кооперативів — неподільного та пайового.

Монографія розрахована передусім на викладачів і студентів юридичних та сільськогосподарських навчальних закладів, усіх, кого цікавлять питання аграрної реформи.

© Уркевич В.Ю., 2004

© ТОВ «Одіссей»,

підготовка до друку, 2004

Національна юридична академія
України імені Ярослава Мудрого

Бібліотека

125069

№

ПЕРЕДМОВА

Розбудова ринкової економіки в Україні з притаманною їй різноманітністю форм господарювання не можлива без належного функціонування аграрного сектора виробництва. З давніх часів відомо, що аграрне виробництво — це така галузь економіки, яка може розвиватись адекватно й більш динамічно лише при існуванні широкого спектру форм господарювання, серед яких належне місце займають сільськогосподарські кооперативи.

Уся історія розвитку кооперативів свідчить про їх перманентність ринкові, розквіт і відродження при повороті влади до демократії. Незважаючи на перше одержавлення сільськогосподарської кооперації в період «воєнного комунізму», в наступні роки непу вона швидко відродилася і здобула значного імпульсу до свого розвитку. Однак попри те, що наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. сталосся її повторне одержавлення, що протягом майже 70-ти років справжня кооперація в сільському господарстві СРСР майже не існувала, вона швидко відродилася наприкінці 80-х, коли в СРСР була проголошена розбудова. Швидкий розвиток кооперації в цей період ще раз засвідчив, що вона є формою господарювання, притаманною ринковій структурі економіки.

Але через те, що нормативна база для розвитку кооперації на селі була майже відсутня (діяв лише Закон СРСР «Про кооперацію» від 26.05.1988 р.), розвиток сільськогосподарських кооперативів після проголошення незалежності України не набув значного розмаху. Нормативний акт, на підставі якого в цей період могли створюватися виробничі сільськогосподарські кооперативи, — Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» мав більше протиріч, аніж чітких норм щодо регулювання суспільних відносин, виникаючих при їх створенні та функціонуванні. І лише в 1997 р. з прийняттям спеціального нормативного акта — Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» розпочався новий етап розвитку кооперативів на селі, підтвердженням чого є також зміщення відповідних норм щодо статусу кооперативів до Цивільного та Господарського кодексів України від 16.01.2003 р. та прийняття 10.07.2003 р. Закону України «Про кооперацію».¹

Однак, незважаючи на формальне вдосконалення правового регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні з прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», окремі його положення викликають заперечення і створюють нові проблеми у правозастосовчій практиці. Зокрема, не зовсім чітко дається визначення сільськогосподарського коо-

¹ Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 5. — Ст. 35.

перативу, його різновидів, правосуб'єктності, недостатньо врегульовано майнові відносини, що виникають у кооперативі, майнові права й обов'язки його членів тощо.

Реформи, проведення яких в аграрному секторі економіки активізовано з виданням Указу Президента України від 03.12.99 р. № 1529/99 «Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектора економіки», мають на меті створення конкурентоспроможного аграрного товаровиробника, реорганізацію нерентабельних форм виробництва на землі у більш ефективні. Результат реорганізації показав, що серед таких форм чільне місце посіли сільськогосподарські кооперативи. Так, станом на 01.07.2000 р. внаслідок реформування колективних сільськогосподарських підприємств утворено 22,5 % (або 3263) сільськогосподарських виробничих кооперативів.

Комплексного предметного аналізу становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкових відносин майже не проводилося. Дослідження окремих аспектів кооперативних правовідносин у сільському господарстві проведено такими науковцями України, як В. І. Семчик, Ш. М. Ісмаїлов, О. М. Сонін, В. І. Федорович, І. І. Каракаш, О. О. Погрібний, Ю. С. Шемшученко, В. З. Янчук, В. В. Янчук тощо; економічні засади сільськогосподарської кооперації досліджуються А. П. Апестінім, А. В. Балян, А. А. Глушецьким, М. Й. Маліком, О. М. Онищенком; економічні й організаційні аспекти сільськогосподарської кооперації в США та Україні на монографічному рівні аналізуються В. В. Зінвучком; історичний аспект діяльності сільськогосподарської кооперації подано І. Витановичем. Права регламентація окремих сторін кооперативних відносин у сільському господарстві Російської Федерації стала предметом наукових досліджень Т. Є. Абової, З. С. Беляєвої, М. І. Козиря, О. Л. Мініної, Е. І. Павлової, М. І. Палладіної.

Отже, стає нагальною потреба в удосконаленні правового регулювання становища таких аграрних суб'єктів, як сільськогосподарські кооперативи. Разом з іншими формами господарювання сільськогосподарські кооперативи повинні стати одними з провідних аграрних господарюючих суб'єктів.

Усі ці та низка інших проблем, пов'язаних з правовим регулюванням статусу й функціонування сільськогосподарських кооперативів на сучасному етапі розвитку ринкових відносин, потребують нагального аналітичного вивчення. Особливого значення воно набуває на сучасному етапі реформування аграрного сектора економіки України.

Становлення сільськогосподарських кооперативів як суб'єктів аграрного права

1.1. З історії сільськогосподарської кооперації в Україні (історико-правовий аспект)

Вивчення будь-якого явища передбачає розгляд не тільки його природи, а й моменту виникнення, генезису, змін, які мають місце, вивчення сутнісних¹ ознак та принципів. Усе це стосується і правових явищ.

Вважаємо, що дослідження з вивчення історії розвитку сільськогосподарської кооперації як у Європі, у тому числі і в Україні, так і в колишньому СРСР, слід розпочати із вивчення історії правового регулювання відносин, пов'язаних зі створенням і діяльністю сільськогосподарських кооперативів.

Необхідно зауважити, що сам термін «кооперація», який у перекладі з латинської означає співробітництво, спільну діяльність, увів до обороту один з родоначальників кооперативної теорії Роберт Оуен ще на початку XIX ст.¹

Кооперацію як економічне явище розглядають як форму організації праці, виробництва, що являє собою підприємство, добровільне об'єднання деяких суб'єктів, як кооперацію виробництва в масштабах національної економіки.²

Отже, кооперування праці у найпростіших формах відомо людству з початку своєї історії. Кооперативи ж як самостійні організації, які мають специфічні риси й ознаки, почали виникати набагато пізніше. Історики зафіксували, що в 1761 р. в с. Фенуїк (Шотландія) 12 працівників-ткачів створили перший в Англії споживчий кооператив.³ Услід

¹ Серова Е.В. Сельскохозяйственная кооперация в СРСР. — М.: Агропромиздат, 1991. — С. 7, 8.

² Серова Е.В. Вказ. праця. — С. 11.

³ Теория кооперации: Учебник для кооп. вузов / А.П. Макаренко, А.И. Крашенинников, А.В. Кизилевич и др. — М.: Экономика, 1982. — С. 13.

за цим виникло подібне товариство кравців. І лише майже через 100 років — у 1844 р. в англійському промисловому місті Рочделе виникає «товариство справедливих рочдельських піонерів»¹, яке вважають класичним зразком споживчого кооперативу. Час масового створення кооперативів у всіх країнах Європи припадає на другу половину XIX ст. Створюються різні види кооперативів — споживчі, виробничі, кредитні. При цьому, в Англії дістала розвитку переважно споживча кооперація, у Франції — виробнича, у Німеччині — кредитна² (перший кредитний кооператив було створено Райфайзеном у Німеччині в 1869 р.³). Кожна з цих країн мала своїх ідеологів кооперативного руху: в Англії — це Кінг, Чарльз Говардс, Дж. Якоб Холіон, Абраам Гринвуд; у Франції — Філіп Бюше та Луї Блан; у Німеччині — Шульце-Деліч та Райфайзен.⁴

На території Росії перші кооперативні організації почали з'являтися на початку XIX ст.: у 1813 р. в Ризі було створено товариство взаємної допомоги «Возобновленная дружба». Масове створення подібних організацій приходить на 90-ті роки XIX ст.⁵

Кооперативна ідеологія прийшла в Україну із Західної Європи, але перші землеробські громади на її території існували ще за часів Трипільської культури, тобто в 3000-2000 рр. до нашої ери.⁶ Пізніше традиційними для українських селян стали різні форми співробітництва, сусідської допомоги (спільне виконання трудовітких сільськогосподарських робіт, гасіння пожеж тощо). Моделями перших кооперативів служили англійське Рочдельське споживче та німецьке Райфайзенське кредитне товариства.⁷ Першими селянськими організаціями з ознаками справжніх кооперативів в Україні були саме споживчі та кредитні товариства. Статут першого споживчого товариства було затверджено в Харкові 06.10.1866 р., другого — в Києві в

¹ Теория кооперации. — С. 15.

² Теория кооперации. — С. 29.

³ Чаянов А.В. Краткий курс кооперации. — М.: Кооперат. изд-во, 1925. — С. 14, 24, 25.

⁴ Теория кооперации. — С. 30, 31, 32.

⁵ Теория кооперации. — С. 32.

⁶ Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. — К.: Логос, 1996. — С. 9.

⁷ Зіновчук В. В. Вказ. праця. — С. 23.

1868 р.¹ На початку 70-х років XIX ст. існувало вже 20 споживчих товариств у Центральній, Східній та Південній Україні.² Перші ощадно-позичкові (кредитні) товариства було засновано в 1862 р. в Одесі та в 1869 р. у Гадячі на Полтавщині.³ Виробнича сільськогосподарська кооперація з'явилася в Україні дещо пізніше. Серед творців споживчої кооперації можна назвати М. Балліна, В. Козлова, кредитної — В. Доменицького та Й. Юркевича, виробничої — М. Левицького.⁴

Що стосується Західної України, то кооперативний рух на цих землях започаткували поляки, створивши в 1860 р. перше ощадно-позичкове товариство типу Шульче-Деліча в Галичині,⁵ а перше споживче товариство з'явилося в цьому регіоні в 1883 р. у Львові.⁶ На час виходу австрійського кооперативного закону (1873 р.) на західноукраїнських землях існувало вже 16 ощадно-позичкових товариств.⁷ Потужний поштовх для організаційного розвитку кооперативів дав Закон 1903 р. про ревізійні союзи кооперативів, згідно з яким вводився обов'язковий нагляд і контроль за діяльністю кооперативів. На виконання положень цього Закону в 1904 р. було створено Крайовий союз ревізійний.⁸ Усе це призвело до того, що на українських землях на той час налічувалося близько 320 споживчих і понад 2 тис. місцевих кредитних товариств, а в 1912 р. до Крайового союзу ревізійного входило вже 552 кооперативи.⁹ Серед керівників західноукраїнської кооперації можна назвати К. Коберського, О. Луцького, А. Жука, Ю. Павликовського, Е. Храмливого та ін.¹⁰

---

¹ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. — Нью-Йорк, 1964. — С. 63, 64.

² Витанович І. Вказ. праця. — С. 23.

³ Витанович І. Вказ. праця. — С. 69.

⁴ Кооперативне право: Підручник / За ред. В.І. Семчика. — К.: Ін Юре, 1998. — С. 40, 41.

⁵ Кооперативне право. — С. 42.

⁶ Васюта І. Західноукраїнська кооперація: опыт хозяйственной деятельности (1883–1939 г.г.) // Экономика Украины. — 1994. — № 3. — С. 77.

⁷ Кооперативне право. — С. 42.

⁸ Васюта І. Вказ. праця. — С. 78.

⁹ Васюта І. Вказ. праця. — С. 78.

¹⁰ Васюта І. Вказ. праця. — С. 76.

Кооперативи, створені на початку становлення кооперативного руху, поступово вдосконалювалися. Перші справжні сільськогосподарські кооперативи з'явилися в Росії відразу після скасування кріпацтва в 1861 р.,¹ але процес їх створення особливо відчутно активізувався в період проведення реформ П. А. Столипіна, з виникненням міцних одноосібних селянських господарств, що виділилися із сільських общин. Такі кооперативи були в основному постачальницько-збутовими й кредитними. Вони допомагали селянам реалізовувати вироблену ними продукцію, постачали необхідний реманент, насіння, надавали кредити на пільгових умовах тощо.²

Але, на жаль, кооперативні організації в той час не мали сталої правової основи для своєї діяльності. Законодавство характеризувалося безсистемністю, хаотичністю, відсутністю єдиного правового акта. Процедура створення кооперативних організацій мала дозвільний характер. Так, довгий час сільськогосподарські артілі (які можна вважати прообразами сільськогосподарських кооперативів) створювалися з дозволу Комітету Міністрів на підставі договору або статуту, який затверджувався цим же Комітетом. Із 22.03.1885 р. право затверджувати статuti було надано Міністерству фінансів, а потім — Міністерству землеустрою та землекористування.³ Статут артілі розроблявся на підставі так званого Нормального статуту, затвердженого Міністерством землеустрою та землекористування і Міністерством державних імуществ 28.02.1898 р. Не допускалося будь-яких відступів від тексту Нормального статуту. Урядом 04.03.1906 р. було затверджено Тимчасові правила товариств та союзів, що надало більш сприятливих умов для створення сільськогосподарських кооперативів. Новий Нормальний статут для сільськогосподарських кооперативів було затверджено 07.05.1911 р.⁴

Ідея створення єдиного кооперативного закону була проголошена ще в резолюції II З'їзду сільських господарів,

¹ Детальніше див.: Исаев И.А. История государства и права России: Учебник для юрид. вузов. — М.: Юристъ, 1996. — С. 252–255.

² Див.: Исаев И.А. Вказ. праця. — С. 307–311.

³ Сонин О.М. Правовое положение сельскохозяйственных (кроме колхозов) кооперативов: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. — К., 1991. — С. 36.

⁴ Сонин О.М. Вказ. праця. — С. 36, 39.

який проходив у Москві в 1870 р.¹ Однак перший законопроект про кооперативні товариства було розроблено Комісією Всеросійського кооперативного з'їзду лише в 1908 р.,² а сам закон було прийнято Державною Думою тільки 20.03.1917 р. (до речі, єдині кооперативні закони було прийнято: у Великобританії — в 1852 р.; у США — в 1865 р.; у Німеччині — в 1867 р.; в Італії — в 1887 р.; у Франції — в 1867 р.; в Японії — в 1891 р.³ А перший в світі закон про сільськогосподарську кооперацію з'явився в Японії в 1900 р.⁴). Слід зауважити, що й до 1917 р. існували деякі нормативні акти, що регулювали діяльність окремих видів кооперативних організацій, — Положення про благодійні товариства 1882 р.; перший «зразковий» статут ощадно-позичкового товариства 1871р.; Положення про установи дрібного кредиту 1895 та 1904 рр.⁵

Положення про кооперативні товариства та їх спілки (або ж, як його називають, «Кооперативний закон»), яке було затверджено 20.03.1917 р. і введено в дію 01.05.1917 р., визнавалося багатьма дослідниками одним із найліберальніших актів тогочасного законодавства. У ньому було визначено не тільки поняття кооперативного товариства, а й його ознаки. Положення наділяло кооперативні товариства правами юридичної особи з моменту їх реєстрації в реєстраційному відділенні окружного суду, надавало право таким товариствам створювати власні капітали і містило обов'язок щодо створення запасного капіталу,⁶ обмежу-

---

¹ Кулаков В.В. Закон 20 марта 1917 г. о кооперации и его место в истории кооперативного права в России // Сов. государство и право. — 1990. — № 10. — С. 125.

² Кулаков В.В. Вказ. праця. — С. 125.

³ Паламарчук В.Е. Организационно-правовые основы кооперативов и их союзов: Лекции для студ. эк. и товаровед. ф-та по курсу «Общая теория и история кооперации». — М.: Моск. коопер. ин-т, 1978. — С. 7.

⁴ Сельскохозяйственная кооперация в условия капитализма. — М.: Соцэкгиз, 1963. — С. 193.

⁵ Файн Л. Е. Отечественная кооперация: Исторический опыт. — Иваново: Иванов. гос. ун-т, 1994. — С. 73, 74.

⁶ Запасний капітал — це прообраз неподільного фонду кооперативних організацій; його кошти не підлягали розподілові між членами кооперативного товариства. Детальніше див.: Положение о кооперативных товариществах и их союзах. — Харьков, 1917. — 30 с.

вало розмір виплати на паї тощо.¹ У ньому вперше в законодавстві Росії вжито термін «кооперативне товариство», а само це поняття трактувалося досить широко, що мало позитивне значення, бо надавало можливості варіювати організаційну структуру та господарську діяльність подібних організацій. На основі цього Положення проводила свою діяльність у 1917–1919 рр. й українська кооперація. Вона здобула значного розвитку: станом на 1920 р. в Україні нараховувалося біля 3 тис. первинних сільськогосподарських і кредитних товариств та 105 їх спілок.² В Україні, в м. Києві, було проведено кооперативні з'їзди: — перший — у квітні, другий — у вересні 1917 р. А вже у травні 1918 р. було створено Центральний український кооперативний комітет.³ До речі, в історії розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні виділяються декілька етапів, які якісно різняться між собою. Наприклад, В.І. Федорович розрізняє шість таких періодів, починаючи від зародження сільськогосподарської кооперації в Україні і закінчуючи сучасним етапом її розвитку.⁴ Інші вчені наводять дещо відмінну від цього градацію.⁵

У цілому ж по Росії кооперація на жовтень 1917 р. являла собою багатогранну й багатоступеневу систему з розвинутою матеріальною базою і кваліфікованим апаратом. Вона охоплювала майже всю країну, обслуговуючи на той

---

¹ Положение о кооперативных товариществах и их союзах. — Харьков, 1917. — 30 с.

² Серова Е.В. Вказ. праця. — С. 1, 82.

³ Кооперативне право. — С. 45, 46.

⁴ Федорович В.І. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. / Львівськ. держ. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 1998. — С. 9.

⁵ Див., напр.: Серова Е.В. Сельскохозяйственная кооперация в СССР. — С. 57, 58; Теория кооперации: С. 263, 264.; Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929): Автореф. дис ... д-ра істор. наук: 07.00.01. / Нац. АН України, Ін-т історії України. — К., 1995. — С. 3, 4; Прокопенко І.П. Сільськогосподарська кооперація у суспільно-політичному житті України (1880 р.— початок 30-х років ХХ ст.): Автореф. дис ... канд. істор. наук: 07.00.01. / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 1992. — С. 20, 21.

час 70,5% всього її населення; сільськогосподарською кооперацією було охоплено 82,5% сільського населення.¹

Наведене дає можливість зробити висновок, що кооперація була досить могутньою, а тому перед Радянською владою, завданням якої було усунування виробництва, створення єдиної господарської системи в країні, стало завдання залучити до цієї системи селянські господарства, дрібних сільських господарів.

Однак процес інтеграції кооперації в народне господарство співпав із періодом так званого «воєнного комунізму», засадові принципи політики якого суперечили економічній природі кооперації, виключали використання кооперативних принципів. Ось чому кооперації в цей період була відведена роль апарату, який разом із продзагонами та комітетами селянської бідноти брав участь у концентрації та розподіленні продовольства. Юридично таке становище було закріплено нормами декретів РНК РРФСР від 16.03.1919 р. «Про об'єднання всіх видів кооперативних організацій» та від 29.01.1920 р. «Про споживчі комуни»,² які декларували обов'язкове об'єднання всього населення в споживчі кооперативні товариства. Були введені обмеження на участь у кооперації, скасовані сплата пайових внесків і розподілення прибутку, обмежувалися види й форми кооперації.

Дія декретів РНК РРФСР поширювалася й на територію України ще з Першого Всеукраїнського з'їзду Рад (грудень 1917 р.).³ Декрет «Про об'єднання всіх видів кооперативних організацій», згідно з яким кредитні, сільськогосподарські й ощадно-позичкові кооперативи повинні були злитися зі споживчою кооперацією, набрав чинність на Україні 10.08.1920 р.⁴

Майже повна ліквідація сільськогосподарської кооперації, зведення нанівець її економічних функцій — ось резуль-

---

¹ Социалистическая кооперация: история и современность / Л.В. Никифоров, Т.Е. Кузнецова, Т.Т. Перова и др. — М.: Наука, 1989. — С. 141.

² Об объединении всех видов кооперативных организаций: Декрет СНК РСФСР от 16.03.1919 г. // Декреты Сов. власти. — Т. 4. — М.: Политиздат, 1968. — С. 491–508.; О потребительских коммунах: Декрет СНК РСФСР от 29.01.1920 г. // Декреты Сов. власти. — Т. 7. — М.: Политиздат, 1974. — С. 146–149.

³ Кооперативне право. — С. 50, 51.

⁴ Витанович І. Вказ. праця. — С. 272.

тат вищевказаної регламентації. Можна погодитися з багатьма дослідниками, що саме в цей час, у період «воєнного комунізму», сталося перше одержавлення всіх видів кооперації.¹ Декретом, який передбачав перехід кооперації з січня 1921 р. на державний бюджет фактично і було це закріплено.²

Політика «військового комунізму» виключала розвиток товарних зв'язків та обміну, передбачала жорстку регламентацію всіх економічних процесів, централізоване розподілення ресурсів. За цих умов кооперація перестає бути формою ефективного господарювання, перероджується і втрачає свою первісну природу.

Що стосується Правобережної України, то саме в цей час, 29.10.1920 р. Сейм Польщі прийняв досить ліберальний кооперативний закон, дія якого поширювалася й на західноукраїнські землі. У ньому було сформульовано визначення кооперації, гарантовано основні демократичні принципи, вільне відкрите членство, нескладну процедуру реєстрації кооперативів тощо, завдяки чому кількість кооперативних організацій усіх видів зросла з 579 у 1921 р. до 31464 у 1930 р.³

Революційні тенденції в напрямку відродження кооперативного руху відбуваються в цей період і в Росії. І саме введення непу в Росії змінило державну політику щодо кооперації. Перехід до непу створив основні необхідні господарські умови й для розвитку сільськогосподарської кооперації: єдиний грошовий сільськогосподарський податок, вільна торгівля на внутрішньому ринку, широке проведення землеустрою тощо. Було прийнято низку декретів, які відроджували кооперативну самодіяльність населення. Цей процес розпочався з 1921 р., а якщо бути точнішим, то саме з прийняттям декрету РНК від 17.05.1921 р. «Про керівні вказівки органам влади щодо дрібної й кустарної промисловості та кустарної сільськогосподарської кооперації». Декретом від 16.08.1921 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» відновлюється самостійний розвиток сільськогосподарської кооперації, а розвиток сільськогосподарських кооперативів було визнано важливою державною справою. Декретом ЦВК «Про заборону відібрання підприємств, що

¹ Социалистическая кооперация. — С. 142.

² Витанович І. Вказ. праця. — С. 273.

³ Витанович І. Вказ. праця. — С. 323, 332.

належать кооперативам, без прямого дозволу центру» заборонялося вилучати як ціле кооперативне підприємство, так і частину його або окремі приміщення.¹ Крім того, Положенням від 01.12.1921 р. встановлювався явочний порядок створення сільськогосподарських кооперативів.²

Оскільки кооперативний рух здобував подальшого розвитку, то й діяльність сільськогосподарських колективів також необхідно було пристосувати до нових умов непу, змінивши їх правовий статус. Це було зроблено Декретом ВЦВК і РНК РРФСР «Про прирівнення сільськогосподарських колективів щодо виконання державних податків до господарств одноосібників та про поширення на сільськогосподарські колективи Положення про сільськогосподарську кооперацію» від 17.11.1921 р.³ Відповідно до цього Декрету колгоспи в організаційному відношенні були включені до системи сільськогосподарської кооперації, а їх діяльність стала регламентуватися в основному законодавством про сільськогосподарську кооперацію.

Наведені вище Декрети були видані РНК РРФСР і діяли на території Росії, в них не було обумовлено, що їх дія поширювалася й на інші республіки.⁴ Але частина з них була реципійована в окремі республіки. Так, у червні 1921р. РНК УСРР прийняла рішення про введення в дію на території республіки Декрету РНК РРФСР від 17.05.1921 р., що

---

¹ О руководящих указаниях органам власти относительно мелкой и кустарной промышленности и кустарной сельскохозяйственной кооперации: Декрет СНК РСФСР от 17.05.1921 г. // СУ РСФСР. — 1921. — № 47. — Ст. 230.; О сельскохозяйственной кооперации: Декрет СНК РСФСР от 16.08.1921 г. // СУ РСФСР. — 1921. — № 61. — Ст. 434.; О запрещении отобрания предприятий, принадлежащих кооперативам без прямого разрешения центра: Декрет ЦИК РСФСР от 04.07.1921 г. // СУ РСФСР. — 1921. — № 53. — Ст. 324.

² Долматовский А.М. Законы о кооперации: Системат. сб. — М.: Право и жизнь, 1924. — С. 16, 17.

³ О приравнении сельскохозяйственных коллективов в отношении выполнения государственных налогов к хозяйствам единоличников и о распространении на сельскохозяйственные коллективы Положения о сельскохозяйственной кооперации: Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 17.11.1921 г. // СУ РСФСР. — 1921. — № 76. — Ст. 628.

⁴ Поволоцкий Л. И. Основные начала кооперативного права СССР. — Л.: Издат. коопер. союз «Кооперация», 1925. — С. 7.

сприяло активізації діяльності сільськогосподарської кооперації на Україні.¹ Декрет РНК РРФСР від 16.08.1921 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» було продубльовано на Україні шляхом видання 18.10.1921 р. Декрету ВУЦВК і РНК УСРР з ідентичною назвою та змістом. На базі Декрету ВЦВК і РНК РРФСР від 17.11.1921 р. Наркомзем УСРР у грудні 1921 р. розробив спеціальне положення про зв'язок колгоспів із сільгоспкооперацією, де містилася вказівка про необхідність залучення колгоспів до системи сільськогосподарської кооперації.² Отже, нормативні акти цього періоду, що регламентували діяльність сільськогосподарської кооперації фактично мали універсальний характер і їх дія поширювалася на територію України.

Лише після прийняття першої Конституції СРСР 1922 р. правове регулювання сільськогосподарської кооперації здійснювалося нормативними актами двох рівнів — загальносоюзними й республіканськими.

Серед загальносоюзних актів, які вплинули на подальший розвиток сільськогосподарської кооперації, можна назвати постанови ЦВК і РНК СРСР від 22.07.1924 р. «Про повернення майна сільськогосподарській, промисловій і кредитній кооперації»³ та від 22.08.1924 р. «Про сільськогосподарську кооперацію».⁴ Остання постанова містила в собі ознаки сільськогосподарського кооперативу, мету участі в ньому громадян, називала мінімальну необхідну кількість засновників, регулювала майнові відносини, що склалися між ними та кооперативом тощо.

Ці заходи слід визнати прогресивними, оскільки їх наслідком було відродження сільськогосподарської кооперації та її швидке зростання. Про це якнайкраще свідчать наступні цифри: у 1922 р. діяло 22730 кооперативів у сільському господарстві; у 1923 — 28334; у 1924 — 32895; у 1925 — 35000; у 1926 — 48134.⁵

¹ Морозов А. Г. Діяльність сільськогосподарської кооперації УСРР по зміцненню колгоспів (1921–1929 рр.) // Укр. істор. журн. — 1984. — № 2. — С. 75.

² Морозов А. Г. Вказ. праця. — С. 75.

³ История колхозного права: Сб. законодат. материалов СССР и РСФСР 1917–1958 г. В 2 т. — М.: Госюриздат, 1959. — Т. 1 (1917–1936). — С. 48, 49.

⁴ О сельскохозяйственной кооперации: Постановление ЦИК и СНК СССР от 22.08.1924 г. // СЗ СССР. — 1924. — № 5. — Ст. 61.

⁵ Файн Л. Е. Вказ. праця. — С. 205.

Починаючи з 1922 р., керівництво сільськогосподарською кооперацією в Україні взяв на себе кооперативний центр «Сільський господар», який у 1928 р. об'єднував уже 22116 сільськогосподарських товариств і нараховував 3 млн їх членів.¹ Також характерною була наступна тенденція. Якщо в першій половині 20-х років превалювали універсальні кооперативи, то із збільшенням товарності сільськогосподарського виробництва поширювалася спеціалізація, і вже на 1927 р. питома вага спеціалізованих кооперативів складала понад 59% усіх кооперативних організацій.²

Сільськогосподарська кооперація яскраво продемонструвала переваги колективної праці над одноосібною: до середини 20-х років вона залучила до свого складу 30% селянських господарств, а на 1929 р. ця цифра була набагато більша (наприклад, у районах розвитку молочної кооперації їх число складало від 40 до 97 %³).

Такому швидкому відродженню й розвитку сільськогосподарської кооперації в 20-ті роки сприяло те, що жорсткої регламентації вона піддавалася лише протягом трьох—трьох з половиною років, у період «воєнного комунізму», а до цього мала багаторічний досвід і свою історію розвитку. Була збережена й господарська психологія селянства, яке сприймало кооперацію як необхідний елемент господарювання.

Закономірно, що саме в період найінтенсивнішого зростання кооперації багато з науковців опрацьовували теоретичні аспекти її розвитку, вчення яких з теорії кооперації є класичними й на сьогоднішній день. Серед них О.М. Анциферов, Н.І. Попов, М.І. Туган-Барановський, О.В. Чаянов, В.Ф. Тотоміанц, М.Л. Мещеряков, В. Лінтваров, М.Д. Кондратьєв та ін.

Особливістю розвитку сільськогосподарської кооперації в 20-ті роки було й те, що її діяльність була спрямована на взаємозв'язок з приватним, особистим селянським господарством і не ставилася мета її змагальності з державним підприємством. Сфери діяльності кооперації й державного господарства були розподілені. Це було оправданим на початковому етапі реформування економіки країни, коли за допомогою кооперації основна маса селянських гос-

¹ Кооперативне право. — С. 53.

² Социалистическая кооперация. — С. 161.

³ Социалистическая кооперация. — С. 146.

подарств була залучена в господарський обіг. Але й надалі кооперація розглядалася як відокремлена система і стала провадитися політика, спрямована на витіснення або заміну кооперації державним господарством (так, у 50-ті роки була ліквідована промислова кооперація, а в 60-ті колгоспи «успішно» перетворювалися у радгоспи).

Перетворення, яких зазнавала сільськогосподарська кооперація, в основному пов'язані зі зміною поглядів В.І. Леніна на шляхи побудови народного господарства і на значення кооперації в розвитку суспільства, що в цілому відіграло позитивну роль.¹ У перші післяреволюційні роки В.І. Ленін обстоював ідею про необхідність трансформування кооперації, введення її в єдину систему народного господарства. При цьому спостерігалось повне нехтування сільськогосподарською кооперацією й акцентування уваги на споживчій. У період «воєнного комунізму» він обстоював ідею побудови єдиного всенародного кооперативу й заперечував необхідність одержавлення сільськогосподарської кооперації, злиття її з радянськими органами. При запровадженні нової економічної політики його погляди знову змінилися: В. І. Ленін прийшов до розуміння величезного об'єднуючого, соціалізуючого значення кооперації в умовах цієї форми господарювання. Надаючи важливого значення кооперації в даний період, він розробив нову трактовку її концепції, основні положення якої здобули свого закріплення у відомій його роботі 1923 р. «Про кооперацію».²

Подальше втілення в життя запропонованих ідей не відбулося у зв'язку зі смертю В.І. Леніна. Незважаючи на всі здобутки кооперації в економічному обороті СРСР, наприкінці 20-х — початку 30-х рр. відбулося згортання кооперативного руху, що було наслідком перемоги адміністративно-командного підходу до будівництва соціалізму (який очолив Й.В. Сталін) над господарсько-економічним. Неп було замінено жорсткою регламентацією господарського керівництва в усіх сферах життя, суворою господарською регламентацією економічних відносин, у тому числі й відносин із селянством і кооперацією. Фактично почалася руйнація всього зробленого задля відродження кооперації в попередні роки. Першою ліквідували кредитну кооперацію, оскільки відповідно до «Положення про сільсь-

¹ Социалистическая кооперация. — С. 101.

² Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 45. — С. 369-377.

когосподарський кредит» від 07.01.1927 р. справа кредитування була передана державній кредитній системі.¹

Постановою ЦВК і РНК СРСР від 16.03.1927 р. «Про колективні господарства»,² на підставі якої діяли колгоспи, проголошені кооперативними організаціями, затверджується Положення, яким спеціально закріплюється, що сільськогосподарські артілі, комуни й товариства суспільної обробки землі підпадають під дію узаконень, що поширюються на сільськогосподарську кооперацію.

Тим часом сільськогосподарська кооперація зазнавала все більших обмежень з боку влади. Уже взимку й навесні 1928 р. для забезпечення держави необхідною кількістю хліба для сільськогосподарських кооперативів вводиться обов'язковість його продажу. Згодом усім без винятку постачальникам сільськогосподарської продукції це було внесено в план, а вірніше надано обов'язкового характеру. Більше того, планового характеру набув і сам процес кооперування селян. Таким ось чином поступово відбувся відхід від демократичних принципів побудови й діяльності кооперації. Ці заходи вважаються одними з причин катастрофи в сільському господарстві, що сталася через декілька років, страшним наслідком якої став голодомор 1932–1933 рр. на Україні.³

У той час, коли радянські кооперативи поступово втрачали справжні риси кооперації, у Західній Україні, де Радянська влада на них мала набагато менший вплив, вони продовжували розвиватися. Структура й чисельність кооперативів у цьому регіоні майже не постраждали. Кредитні, постачальницькі, молочарські, м'ясні та споживчі кооперативи, які охоплювали третину всього населення, були особливо популярними серед селян.⁴

Кооперативний рух на Правобережній Україні став ще міцнішим у 30-ті роки: в 1931 р. на цих землях діяло 3200 кооперативів усіх видів, а в 1938 — 3455.⁵ Однак усе це було зруйновано після об'єднання в 1939 р. українських земель і встановлення на цій території Радянської влади, а з

¹ Витанович І. Вказ. праця. — С. 305.

² О коллективных хозяйствах: Пост. ЦИК и СНК СССР от 16.03.1927 г. // СЗ СССР. — 1927. — № 15. — Ст. 161.

³ Див.: Субтельный О. Украина: История. — К.: Лыбидь, 1994. — С. 521, 522.

⁴ Зіновчук В. В. Вказ. праця. — С. 31.

⁵ Витанович І. Вказ. праця. — С. 369.

нею — і жорсткого планування й командно-адміністративних методів господарювання. Замість кооперативів залишилися єдині сільські споживчі товариства, діяльністю яких із 06.10.1941 р. керувала оновлена «Вукоспілка».

Удосконалення законодавства СРСР про діяльність сільськогосподарської кооперації мало формальний характер. Прийняте Положення про сільськогосподарську кооперацію», затверджене постановою ВЦВК і РНК РРФСР від 03.10.1927 р.,¹ яким уперше розподілялися сфери регулювання законодавства про сільськогосподарську кооперація та земельного законодавства,² фактично не виконувалося, оскільки радянська влада не сприймала кооперативні принципи, розглядаючи їх як гальмо розвитку суспільства, як такі, що не вписуються в систему планового господарства. Виразником цих «передових» поглядів став Й.В. Сталін.³

У зв'язку з цим із другої половини 1929 р. стала перетворюватися й сама система сільськогосподарської кооперації. Її масовою низовою формою стає виробничий кооператив — колгосп (див., наприклад, постанову ЦК ВКП (б) від 30.07.1930 р. «Про реорганізацію колгоспно-кооперативної системи»⁴). Це закономірно лягло в основу суцільної колективізації, яка спричинила невиправну шкоду сільськогосподарській кооперації. Адже колективізація і кооперація — це два взаємовиключні шляхи побудови господарства. Там, де провадиться суцільна колективізація, немає місця кооперації, бо остання не прагне до розширення функцій держави, а визнає можливість перебудови господарського життя на підставі свободи господарської ініціативи й вільного обміну, тобто тих рис, які притаманні ринку.⁵

---

¹ Положение о сельскохозяйственной кооперации: Утв. пост. ВЦИК и СНК СССР от 03.10.1927 г. // СУ РСФСР. — 1927. — № 109. — Ст. 736.

² Беляева З.С. Источники колхозного права. — М.: Наука, 1972. — С. 51.

³ Сталин И. Экономические проблемы социализма в СССР. — М.: Госполитиздат, 1953. — С. 160.

⁴ Колхозно-кооперативное законодательство: Сб. директивных законодат. и ведомст. постановлений / Под ред. Ф. Белолутского. — М.: Сов. законодательство, 1931. — С. 57–64.

⁵ Бруцкус Б. К теории кооперации // Вопр. экономики. — 1995. — № 10. — С. 126.

Саме вищевказана реорганізація не тільки підірвала сільськогосподарську кооперацію, підмінивши кооперування колективізацією, а й зруйнувала, по суті, всю кооперативну систему в країні, стрижнем якої була сільськогосподарська кооперація. Не меншу роль у деформуванні кооперативних відносин відіграли також й інші чинники (як зовнішні, так і внутрішні). До перших слід віднести непомірне адміністративне втручання в діяльність кооперації, яке охоплює політику стосовно цін на сільськогосподарську продукцію, волюнтаристський підхід до вдосконалення апарату управління кооперацією тощо. Значну руйнацію принесли й чинники внутрішнього характеру: це невинуватена різниця в оплаті сільськогосподарської праці, відсутність належного обліку рівня й розподілу доходів і т. ін.

Усе це все призвело до повторного одержавлення кооперації, яке розпочалося наприкінці 20-х років і тривало до початку 90-х щодо тих видів кооперації, які зберігалися, — колгоспів і споживчої кооперації.

Неналежне ставлення влади до кооперації як до чогось тимчасового, незрілого і не усупільненого відіграло не тільки негативну роль у її розвитку, а й стало однією з основних причин повної деформації кооперативної системи в цілому.

Результатом проведених державою перетворень і реорганізацій, правових та адміністративних заходів було проголошення колгоспів єдиною формою кооперації в сільському господарстві. За часів свого створення, у 1927–1929 рр., колгоспи об'єднували лише 3,9% селянських дворів і давали 2% загального обсягу валової продукції.¹ Їх становлення фактично відбулося за рахунок сільськогосподарських кооперативів, які мали матеріальну базу, деякі ресурси, людський потенціал.² На початку свого існування колгоспи мали ознаки, притаманні кооперативним організаціям, — добровільність створення, принципи формування майнової бази, управління внутрішніми справами тощо. Але поступово в їх діяльності відбувався відхід від кооперативних принципів, зближення правового регулювання колгоспів і радгоспів: так, у Примірному Статуті колгоспу 1969 р. «забули» про необхідність створення в колгоспах пайового фонду майна його членів, чим вони були відстор-

---

¹ Тихонов В. Кооперация: за и против. — М.: ПИК, 1991. — С. 44.

² Морозов А.Г. Вказ. праця. — С. 78.

нені від своєї власності; в 70-80-ті роки дію низки нормативних актів було поширено й на колгоспи й на радгоспи (наприклад, Примірне положення про підсобні підприємства і промисли колгоспів, радгоспів та інших підприємств сільського господарства і міжколгоспних організацій, затверджене Мінсільгосспродом СРСР 29.10.1973 р.). Курс на одержавлення колгоспів також було закріплено і в нормах Конституції (Основного Закону) СРСР 1977 р., де містилося положення про поступове зближення державної й кооперативно-колгоспної власності. Отже, інтенсивно обстоювався принцип повного ототожнення колгоспів і «справжньої» кооперації, необхідність зближення, а потім і повного злиття кооперативної і державної форм власності.

Але серед науковців були й такі, які дотримувалися іншої точки зору. Деякі дослідники, наприклад, такі як В.В. Зіновчук, засуджують такі позиції, вважаючи, що ототожнення колгоспів із кооперацією є знущанням над самою ідеєю кооперації. Та не тільки у зв'язку з цим віднесення колективних господарств до кооперативних організацій є помилковим, а ще й тому що колективні господарства фактично створювалися насильницькими методами. Саме тому селяни ніколи не мали права бути повноправними власниками продукції, створеної в суспільному секторі виробництва, бо не мали ніякого права залишити колективне господарство, отримавши при цьому частку колективної власності, яка до того ж була створена їх працею. Управління в колективному господарстві завжди будувалося за принципом «зверху донизу»,¹ а самі вони ніколи не були політично незалежними.² Цієї ж думки дотримуються й О.Л. Мініна, В.І. Федорович, Е.І. Павлова та інші правники й економісти.

І хоча колгоспна форма ведення господарювання на землі була домінуючою майже до початку 90-х років, усе ж таки у 70-ті роки в СРСР з'являється ще одна форма кооперації — міжгосподарська. Вона функціонувала на підставі Постанови Ради Міністрів СРСР від 14.04.1977 р. № 291 «Про затвердження Загального положення про міжгосподарське підприємство (організацію) у сільському господарстві» та відповідної Постанови Ради Міністрів УРСР від

---

¹ Тобто ініціатива, проекти рішень, які необхідно прийняти, виходили від керівної верхівки господарства, а приймалися рішення «з ініціативи й волі» колгоспників.

² Зіновчук В.В. Вказ. праця. — С. 50.

23.11.1977 р. № 581 «Про затвердження положень про міжгосподарські підприємства (організації) в сільському господарстві» в таких формах, як міжгосподарське підприємство (організація), агропромислові й виробничі об'єднання тощо¹.

Процес створення таких кооперативних підприємств на деякий час пожвавив господарську діяльність у сфері сільського господарства і в цілому мав прогресивний характер. Міжгосподарські підприємства й організації створювалися за ініціативою самих колгоспів і радгоспів та на той час були єдиними організаціями, побудованими на дійсно кооперативних засадах (добровільність створення, пайовий характер формування майна, побудова системи управління тощо).

У юридичній літературі правовий статус цих підприємств було розроблено досить детально, про що свідчать праці таких науковців як З.С. Беляєва, О.Г. Первушин, М.І. Козир, В.П. Маслов, В.К. Попов та ін.

Ця форма кооперації функціонувала досить успішно, що можна проілюструвати такими даними: в 1980 р. в цілому по СРСР діяло 9638 міжгосподарських підприємств, у яких налічувалося 153709 господарств-учасників.² Цей приклад ще раз переконує, що кооперативна форма господарювання є найбільш придатною і досить ефективною в сільському господарстві.

І все ж таки у зв'язку з недооцінкою принципів господарювання, притаманних сільськогосподарській кооперації, незважаючи на деякі сплески темпів розвитку сільськогосподарського виробництва, його показники постійно знижувалися, вкладені кошти не давали належної віддачі, а замість інтенсивних запроваджувалися екстенсивні технології в цій галузі виробництва (хоча за офіційними даними на кінець 1986 р. в СРСР 26,3 тис. колгоспів виробляли близько 2/3 сільськогосподарської продукції³).

---

¹ Об утверждении Общего положения о межхозяйственном предприятии (организации) в сельском хозяйстве: Пост. Совета Министров СССР №291 от 14.04.1977г. // СП СССР. — 1977. — № 13. — Ст. 80.; Про затвердження положень про міжгосподарські підприємства (організації) у сільському господарстві: Пост. Ради Міністрів УРСР №581 від 23.11.1977 р. // ЗП УРСР. — 1977. — № 12. — Ст. 116.

² Народное хозяйство СССР за 70 лет: Юбил. статист. ежегодник / Госкомстат СССР. — М.: Финансы и статистика, 1987. — С. 296.

³ Народное хозяйство СССР за 70 лет. — С. 208.

Із початком розбудови в СРСР, з оновленням відносин у всіх сферах життя країни пов'язано й повернення до кооперативних ідей. Саме в цей час панівною стала ідея роздержавлення колгоспів, повернення останнім їх кооперативної природи. Одним з актів, спрямованих на це, був Закон «Про кооперацію в СРСР», прийнятий 26.05.1988 р.,¹ який містив розділ, повністю присвячений правовому статусу колгоспів, де вони розглядалися як кооперативні організації. Цей Закон визначав поняття, систему, типи кооперативів, загальні засади їх створення, а також особливості організації й діяльності окремих видів кооперативів. У його ст. 33 колгоспи було названо «переважною формою виробничого сільськогосподарського кооперативу». Названий Закон передбачав можливість створення й інших видів кооперативів. Колгоспам було повернено низку ознак, притаманних кооперативним організаціям, однак повного роздержавлення колгоспів не сталося, бо їм не було надано права діяти відповідно до міжнародних кооперативних принципів. Наприклад, колгоспи не мали права утворювати пайовий фонд майна своїх членів, а лише так званий частковий фонд, на який нараховувалися відсотки, а це не означало суттєвої зміни природи колгоспів. Введення часткового фонду означало посилення матеріальної заінтересованості членів колгоспу і не більше.² Слід зазначити, що аналогічні новації запроваджувалися і в статусі державних підприємств. Так, Закон «Про власність в СРСР» від 06.03.1990 р.³ встановив, що частина чистого прибутку підприємства повинна передаватися у власність членів трудового колективу; сума, яка припадає на кожного робітника, складає його внесок, на який підприємство щорічно нараховує відсотки (дивіденди) в розмірах, які визначаються по узгодженню адміністрації й трудового колективу.⁴ Усе це на той час відповідало теоріям створення «колективної» власності.

¹ О кооперации в СССР: Закон СССР от 26.05.1988 г. // Ведом. Верхов. Совета СССР. — 1988. — № 22. — Ст. 355.

² Минина Е.Л. Сельскохозяйственная кооперация: правовое регулирование // Государство и право. — 1997. — № 11. — С. 34, 35.

³ О собственности в СССР: Закон СССР от 06.03.1990 г. // Ведом. Съезда народ. депутатов СССР. — 1990. — № 11. — Ст. 164.

⁴ Аналогічні норми містить і Закон України «Про власність» від 07.02.1991 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. — 1991. — № 20. — Ст. 249.

На підставі норм Закону 1988 р. «Про кооперацію в СРСР» у цьому ж році IV Всесоюзним з'їздом колгоспників було прийнято Примірний Статут колгоспу, який деякою мірою дублював норми цього Закону.¹ У цих нормативних актах уперше підкреслювалося, що колгоспи, як власники виробленої ними продукції, мають право вільно нею розпоряджатися і добровільно приймати на себе виконання державного замовлення. Таке закріплення повної господарської самостійності колгоспів мало на той час досить революційний характер, але вона не могла бути повністю реалізована в існуючих на той час економічних і політичних умовах.

Норми наведеного Закону 1988 р. стали також правовою підставою для створення так званих внутрішньогосподарських кооперативів при підприємствах, установах, організаціях, у тому числі й колгоспах. Вони були нічим іншим, як різновидом орендних і підрядних колективів, однак по суті кооперативами не були. Це було лише певним розширенням господарської самостійності виробничих підрозділів колгоспів, а останні уявлялися як «кооперативи кооперативів». Були навіть розроблені зразки документів, необхідних для створення внутрішньогосподарських кооперативів,² а деякі господарства досить активно впроваджували таку форму господарювання (наприклад, у радгоспі «Жердовський» Броварського району Київської області створили 46 таких кооперативів³).

Таким чином, до початку аграрної перебудови основна форма кооперативних організацій у сільському господарстві — колгоспи, по суті, мало чим відрізнялися від державних сільгоспідприємств — радгоспів: і перші і другі являли собою крупні багатогалузеві господарства, керовані державою, з громіздкою внутрішньою структурою, низькою заінтересованістю працюючих результатами своєї діяльності. Відповідно, й усі рішення про реорганізацію, привати-

¹ Примірний статут колгоспу: Наук.-практ. коментар / За ред. В.З. Янчука. — К.: Урожай, 1988. — 304 с.

² Лобас Н.Г. Организация фермерских хозяйств, кооперативов, арендных подразделений, акционерных обществ и фирм в условиях перехода к рыночной экономике. — К.: Урожай, 1991. — С. 42–76.

³ Правовое регулирование развития АПК Украины / Ц.В. Бычкова, П.Ф. Кулинич, В.А. Петрина и др. — К.: Наук. думка, 1993. — С. 74.

зацію та інше поширювалися однаково як на радгоспи, так і на колгоспи.

Але все ж таки кооперація як абсолютно необхідна й рівноправна форма господарювання посіла чільне місце в концепції демократичного розвитку суспільства. Кооперативний «бум», розпочатий у 1986–1987 рр., досяг своєї вершини в 1988–1989 рр. (на 01.07.1988 р. в УРСР діяло 5269 тис. кооперативів¹). Його розмах у межах СРСР і в Україні засвідчив про іманентність кооперативної форми господарювання демократичним напрямом розвитку: кооперативний рух посилювався, як правило, коли суспільство схилялося до демократії.

Звичайно, в цих умовах необхідно було дати можливість розвитку нових форм виробництва й на селі. Але, на жаль, недостатня обґрунтованість концепції цих перетворень призвела до того, що на першому етапі реформування склалося становище, коли серед рекомендованих організаційно-правових форм ведення сільськогосподарського виробництва взагалі не було враховано кооперативні організації. До того ж в СРСР на той час поступово сформувалося негативне ставлення до кооперації. Деякою мірою причиною цього стало те, що кооперативи як ринкова структура не могли нормально функціонувати й розвиватися в ще існуючих економічних умовах планової адміністративно-командної системи. Та й прорахунки влади щодо цінової й податкової політики викликали негативне ставлення а також незадоволення громадян надто високими цінами на товари в кооперативних організаціях, дефіцитом товарів, який виник через недостатню насиченість ринку.

Через це після розпаду СРСР і політика України стосовно кооперації не була виваженою. Держава дивилася на колгоспи, інші кооперативні організації як на господарські утворення соціалістичної системи, від яких треба відмовитися.² До розробки відповідного законодавства України, в перші роки після проголошення її незалежності, відповідно до постанови Верховної Ради від 12.09.1991 р. «Про по-

---

¹ Мейлахо А.А. Кооперация СССР. Статистические иллюстрации // Кооперат. собственность при социализме: возможности и перспективы развития: Сб. обзоров. — М.: Ин-т науч. информации по обществ. наукам АН СССР, 1989. — С. 152.

² Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / За ред. В.І. Семчика. — К.: Наук. думка, 1998. — С. 25.

рядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу СРСР»,¹ в Україні діяло згадане вище союзне законодавство про кооперацію. Замість того, щоб повернути колгоспам їхнє право діяти за міжнародними кооперативними принципами, замість роздержавлення колгоспів (тобто звільнення їх від державної опіки) вітчизняний законодавець обрав лінію на ліквідацію колгоспів, на перетворення їх в інші організаційно-правові форми. Прийнятий Верховною Радою 14.02.1992 р. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»² не тільки не повернув колгоспам кооперативних засад, а й відмовився від самого терміна «кооператив» (чи «колгосп»).³ Постановою Кабінету Міністрів України №344 від 18.06.1992 р. на виконання норм цього Закону, було затверджено Положення про порядок державної реєстрації колективного сільськогосподарського підприємства.⁴ На підставі цих норм почалася масова перебудова колгоспів на колективні сільськогосподарські підприємства⁵, яка подекуди провадилася насильно, в стислі й жорсткі строки, що призвело не до їх реформування, а до фактичного знищення. Майже 100 % колгоспів України були перетворені у колективні сільськогосподарські підприємства. Аналіз практики цих перебудов шляхом «швидкого стрибку» з використанням методів «шокової терапії» дає підстави говорити про те, що вони не принесли належних результатів.

Отже, з прийняттям Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» на селі виник невідомий раніше тип господарства. З одного боку, йому притаманні деякі ознаки кооперативних організацій (формування

---

¹ Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу СРСР: Пост. Верхов. Ради України від 12.09.1991 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1991. — № 46. — Ст. 621.

² Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 20. — Ст. 272.

³ Аграрне законодавство України. — С. 25.

⁴ Положення про порядок державної реєстрації колективного сільськогосподарського підприємства: Затв. пост. Кабінету Міністрів України №344 від 18.06.1992 р. // Аграрне законодавство України. — Вип.1.: Бюл. законодавства і юрид. практики України. — 1996. — 5. — С. 175–176.

⁵ Надалі — КСП.

пайового фонду майна членів підприємства, майнові відносини між членами та підприємством, система управління), а з другого — відсутні деякі конституюючі ознаки подібних організацій (зокрема, не передбачається формування неподільного фонду майна¹).

Справа в тому, що КСП і сільськогосподарський кооператив — це різні організаційно-правові форми, які мають дещо відмінні ознаки й принципи діяльності. Така форма господарювання, як КСП, не сприймається й західними фахівцями.² За їх рекомендаціями, її треба перетворити в сільськогосподарські акціонерні й господарські товариства (з 1991 по 1996 р. в Україні їх створено всього 699³).

Не є поширеною в сільському господарстві України і кооперативна форма господарювання, що пояснюється недосконалістю норм цього Закону. Хоча в деяких нормативних актах і передбачається існування сільськогосподарських кооперативів (наприклад, у Законі України «Про власність», Указах Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва», «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та організаціям»⁴ та ін.), їх кількість зростає з 18 в 1991 р. лише до 348 в 1996 р.⁵

---

¹ Детальніше див.: Вінник О. Виробничий кооператив як різновид підприємницької організації // Предпринимательство, хозяйство и право. — 1998. — № 1. — С. 3-10.

² Мабуть, це є однією з багатьох причин видання Президентом України Указу «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» № 1529/99 від 03.12.1999 р., норми якого спрямовано на реорганізацію КСП і створення на їх основі приватних формувань — приватних (приватно-орендних) підприємств, фермерських господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності.

³ Аграрне законодавство України. — С. 228.

⁴ Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Указ Президента України № 666 від 10.11.94 р. // Голос України. — 1994. — 16 лист.; Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям: Указ Президента України від 08.08.95 р. № 720 // Уряд. кур'єр. — 1995. — 12 серпня.

⁵ Аграрне законодавство України. — С. 228.

Пояснюється таке становище якраз відсутністю належної правової бази для створення сільськогосподарських кооперативів. Ідея прийняття Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» була висунута ще в 1991 р.¹, але з багатьох причин, його прийняли лише 17.07.1997 р.² (до речі, аналогічний закон з такою ж назвою в Російській Федерації прийнято ще в 1995 р.³). Закон України містить в собі положення, спрямовані на відродження сільськогосподарських кооперативів на засадах міжнародних кооперативних принципів, господарської ініціативи, а також на підвищення ефективності господарювання в сільському господарстві.⁴

Отже, фактично в 1997 р. з прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» розпочався новий етап розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, появи справжніх кооперативних організацій у сільському господарстві. Підтвердженням цьому є також вміщення норм щодо загального статусу кооперативних організацій у Цивільному кодексі України від 16.01.2003 р. (ст. 163–166), Господарському кодексі України від 16.01.2003 р. (ст. 94–111) та прийняття спеціального Закону України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р.⁵

---

¹ Аграрне законодавство України. — С. 228.

² Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1997. — № 39. — Ст. 261.

³ О сельскохозяйственной кооперации: Федер. Закон Рос. Федерации от 08.12.1995 г. // Собр. законодательства Рос. Федерации. — 1995. — № 50. — Ст. 4870.

⁴ Відродження сільськогосподарської кооперації, її подальший розвиток є одним із засобів для створення інфраструктури аграрного сектора виробництва в Україні. Ця теза міститься в багатьох програмах, концепціях його розвитку. Див., напр.: Україна: поступ у ХХІ століття: Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000–2004 рр.: Послання Президента України до Верховної Ради України 2000 р. // Уряд. кур'єр. — 2000. — 23 лют. (№34).

⁵ Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 5. — Ст. 35.

1.2. Правові аспекти відродження сільськогосподарських кооперативів в умовах ринку

При вивченні будь-якого явища, у тому числі і юридичного, чи не найголовнішим є питання про встановлення характерних його ознак, основних рис, а потім уже — зведення їх до сукупності й розробки на цій підставі його означення.

Це є слушним і стосовно визначення дефініції сільськогосподарського кооперативу. Але незважаючи на те, що поняття «кооператив» («сільськогосподарський кооператив») міститься в роботах багатьох дослідників,¹ питання про його тлумачення остаточно не вирішено. Особливо воно набуло нової гостроти в умовах переходу економіки України до ринкових відносин і необхідності впровадження нових організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі.

Щоб встановити, що являє собою сільськогосподарський кооператив, вбачається найправильнішим звернутися до теорії кооперації, до вчень, визнаних класичними, а також до положень сучасної юридичної науки і окремо дослідити, вивчити поняття «кооператив», а на його підставі — і поняття «сільськогосподарський кооператив».

Слід при цьому зазначити, що вчені, які займалися проблемами кооперації на початку нашого століття, приводили визначення кооперативу, які різнилися між собою не досить суттєво. Так, О.М. Анциферов стверджував, що кооперативна організація — це добровільне об'єднання необмеженого числа осіб для досягнення спільних господарських цілей, засноване на принципах повної рівності прав учасників і самоврядування, де кожний із членів бере безпосередню особисту участь і несе майнову відповідальність, а отримуваний внаслідок господарських операцій чистий прибуток не йде на винагородження капіталу.²

¹ Див.: Кооперативне право. — С. 106; Сонин О.М. Правовое положение сельскохозяйственных (кроме колхозов) кооперативов: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. — К., 1991. — С. 32; Федорович В.І. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів. — С. 15 та інші.

² Анциферов А.Н. Очерки по кооперации: Лекции и статьи. 1908–1918. — Полтава, 1918. — С. 24.

Вищенаведені означення кооперативної організації побудовано на принципах, визначених самим же О.М. Анциферовим: а) переслідування господарської мети, що відрізняє її від благодійної чи інших видів взаємодопомоги; б) взаємодопомога, що набуває характеру співробітництва; в) вільне організоване співробітництво. Поряд з ними найбільш специфічними вчений виділяє наступні ознаки: а) трудове начало, або принцип особистої участі членів у діяльності товариства; б) необмеженість числа членів; в) самостійність і самоврядування; г) матеріальна відповідальність членів по справах товариства; д) кооперативна демократія; е) прибуток, отриманий у результаті господарської діяльності, не йде на винагородження капіталу.¹ Подібні принципи кооперативної організації наводить також М.Л. Мещеряков.²

Обґрунтовуючи сформульовані принципи, сам О.М. Анциферов зазначає, що будь-яка підприємницька справа завжди заснована на прагненні отримати найбільш можливий прибуток, а будь-яка кооперативна організація — поставити труд у найбільш можливі кращі умови.³ Цю ознаку кооперативу поклав в основу його сутності також і М.І. Туган-Барановський. «Кооператив — таке господарське підприємство декількох осіб, які добровільно об'єдналися, що має за мету не отримання найбільшого баришу на витрачений капітал, а збільшення завдяки загальному ведінню господарства трудових доходів своїх членів або зменшення витрат цих членів на їх споживчі потреби».⁴

Більш розгорнуте визначення кооперативу формулює С.М. Прокопович, відповідно до якого — це союз, який: а) об'єднує необмежене число осіб; б) особи вільно вступають і виходять із нього, переслідуючи свої інтереси; в) заснований на демократичних принципах повноправності, рівноправності всіх членів і самоврядуванні; г) не поглинає індивідуальності своїх членів; д) виконує господарські операції, що належать до сфери виробництва, обміну та кредиту, за загальний кошт товаришів; е) прагне підвищити продук-

¹ Анциферов А.Н. Вказ. праця. — С. 22, 23.

² Мещеряков Л.Н. Современная кооперация. — М.: Госиздат... — С. 16, 17.

³ Анциферов А.Н. Вказ. праця. — С. 22.

⁴ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / Предисл., коммент.: Л.А. Булочкина, Г.Н. Сорвина, Т.П. Субботина. — М.: Экономика, 1989. — С. 94.

тивність і дохідність працюючих, облегшити й удешевити ведіння виробництва й домогосподарства; є) чистий прибуток розподіляє пропорційно участі кожного члену в загальній справі.¹ Ці важливі розробки науковця дали підґрунтя й поштовх для подальшого дослідження поняття кооперативу.

Пізніше, уже за часів існування СРСР, з'являються більш обґрунтовані поняття кооперативних організацій, розроблені Г.М. Колоножниковим, О.І. Тереховим, Є.М. Штанделем та ін.² Досить цікавим і вагомим з наукової точки зору є дослідження Л.І. Поволоцького, який визначає кооперативи як «добровільні об'єднання осіб зі змінним особистим складом і матеріальними засобами, що організують господарську діяльність або труд своїх членів на засадах взаємодопомоги, самодіяльності й самоврядування, на підставах рівності прав членів в управлінні, які мають за мету сприяння їх матеріальному добробуту й культурно-суспільному розвитку, та як такі, що діють на підставі зареєстрованих у відповідних органах статутів».³

Що стосується законодавства початку ХХ ст., то вперше поняття «кооператив» було сформульовано в Положенні про кооперативні товариства та їх спілки, прийнятому Державною думою 20.03.1917 р., згідно з яким, ним «...визнається товариство зі змінним складом і капіталом, яке, діючи під особливою фірмою, має за мету сприяти матеріальному й духовному добробуту своїх членів завдяки спільній організації різного роду господарських підприємств або праці своїх членів».⁴ Безперечно, що закріплення в законодавстві означення кооперативу було прогресивним кроком, але в ньому, як справедливо зауважують деякі дослідники, є певні недоліки. По-перше, оскільки згідно із цим Положенням кооперативні організації могли створюватися без первісного капіталу, то ознака «змінний капітал» не могла бути сутнісною для всієї кооперації. По-друге, у визначенні нічого не говориться про такі ознаки як демократичність, відкритість, свобода вступу до кооперативу й виходу з нього.⁵ По-третє, у Положенні закріплена двоєдина

¹ Прокопович С.Н. Кооперативное движение в России. Его теория и практика. — М., 1918. — С. 13, 14.

² Поволоцкий Л.И. Вказ. праця. — С. 96, 97.

³ Поволоцкий Л.И. Вказ. праця. — С. 104.

⁴ Положение о кооперативных товариществах и их союзах. — С. 11.

⁵ Кулаков В. Вказ. праця. — С. 126.

мета кооперації — матеріальне й духовне благополуччя членів, але засобом її досягнення називається тільки господарська діяльність, господарське підприємство.¹

У подальших актах кооперативного законодавства Росії (Декрет РНК РРФСР «Про сільськогосподарську кооперацію» 16.08.1921 р., Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про сільськогосподарську кооперацію» 22.08.1924 р., Положення про сільськогосподарську кооперацію 03.10.1927 р.) означення кооперативу дещо модифікувалося, зберігши при цьому основні ознаки кооперативних організацій.

Зрозуміло, що на сучасному етапі розвитку законодавства, в умовах формування ринкових відносин і відродження сільськогосподарських кооперативів, дефініція кооперативу є дещо іншою. Вона має відповідати таким його принципам, як-то: 1) добровільність і доступність членства без штучних обмежень або будь-якої дискримінації для всіх осіб, які можуть користуватися послугами кооперативу і згодні нести відповідальність, пов'язану з членством; 2) кооперативна демократія — діяльністю товариства керують особи, обрані його членами й підзвітні їм; для членів первісних кооперативів — рівне право у прийнятті рішень за принципом «один член — один голос»; 3) суворе обмеження відсотку на пайовий капітал; 4) належність прибутку членам товариства і розподіл його таким чином, щоб виключити можливість наживання одного члену за рахунок іншого; 5) організація просвіти в галузі кооперації; 6) співробітництво з іншими кооперативними організаціями.²

Взявши за основу перелічені принципи, Міжнародний кооперативний альянс (МКА) як міжнародна організація, що об'єднує кооперативи всього світу, у своєму Статуті 1966 р. закріпив визначення кооперативу. Згідно з ним будь-яка асоціація осіб або товариств буде визнана кооперативом за умови, якщо вона ставить за мету покращання економічного й соціального становища своїх членів шляхом використання підприємства, заснованого на взаємодопомозі.³ Про кооператив як автономну асоціацію людей, які об'єдналися добровільно для задоволення своїх суспільно-економічних, соціальних і культурних потреб завдяки підприємству, що управляється демократично і яке знаходить

¹ Поволоцкий Л.И. Вказ. праця. — С. 96.

² Крашенинников А.И. Международный кооперативный альянс. — М.: Экономика, 1980. — С. 190-208.

³ Крашенинников А. И. Вказ. праця. — С. 193.

ся в спільному володінні його членів, також говориться і в заяві МКА 1995 р. про кооперативну ідентичність (при цьому під асоціацією людей маються на увазі не лише окремі люди — громадяни, а й їх групи — юридичні особи).¹

Подібне поняття кооперативу визначила й Міжнародна організація праці. Кооператив, засвідчує вона, — це асоціація осіб, які добровільно об'єдналися з метою задоволення спільних потреб шляхом утворення демократично контрольованого підприємства, зробили рівномірні внески в капітал свого товариства і погодилися поділити ризик і зиск від діяльності, у якій вони активно беруть участь.²

Що ж до сучасної вітчизняної юридичної науки, то як вбачається, найбільш прийнятним є поняття кооперативу, сформульоване авторами підручника «Кооперативне право», відповідно до якого кооператив — це самостійне, самоврядне об'єднання громадян, які на основі добровільності, відкритості членства і взаємодопомоги з додержанням кооперативних принципів об'єднуються для спільної господарської чи іншої статутної діяльності з метою поліпшення свого економічного і соціального стану (для споживчих та обслуговуючих кооперативів) або отримання прибутку (для виробничих кооперативів), об'єднуючи для цього частку свого майна (майновий пай) чи землі (земельний пай).³

Не менш цікавими є визначення поняття кооперативу та його правових ознак, що містяться в роботах таких учених як Ш.М. Ісмаїлов⁴, Є.В. Серова⁵, О.М. Сонін⁶, В.І Федорович⁷ та ін.⁸ Так, В.І. Федоровичем сформульовані такі юридичні ознаки кооперативу, як: а) добровільність об'єднання; б) членський характер об'єднання; в) рівноправність

¹ Абова Т.Е. Вказ. праця. — С. 73, 74.

² Кооперативне право. — С. 304.

³ Кооперативне право. — С. 106, 107.

⁴ Ісмаїлов Ш.М. Теоретические проблемы правового регулирования сельскохозяйственной кооперации. — Душанбе: Дошиш, 1990. — С. 32.

⁵ Серова Е.В. Вказ. праця. — С. 18, 19.

⁶ Сонин О.М. Вказ. праця. — С. 32.

⁷ Федорович В.І. Вказ. праця. — С. 11.

⁸ Див. напр.: Зіновчук В.В. Сільськогосподарська кооперація: теорія, методологія, практика: Автореф. дис ... д-ра екон. наук: 08.07.02. / Ін-т аграр. економіки Укр. акад. аграр. наук. — К., 2000. — С. 10.; Вознюк В. До питання про визначення поняття «кооператив» // Наук. вісн. ВДУ. Сер.: Юрид. науки. — 1998. — № 11. — С. 70.

членів; г) обов'язкова участь членів у діяльності кооперативу (трудова — у виробничій, участь у господарських операціях — в обслуговуючій); д) пайовий характер майна кооперативу; е) основна мета діяльності — задоволення матеріальних та інших потреб членів, а не здобуття прибутку; є) досягнення мети шляхом здійснення спільної господарської діяльності,¹ мають важливе значення в подальшій розробці вчення про кооператив.

Якщо взяти за основу перелічені вище ознаки кооперативу, можна зробити висновок, що кооператив — це добровільне об'єднання осіб на підставі членства для спільного ведіння діяльності, засноване на принципах рівноправності членів, обов'язковій участі їх у діяльності такого об'єднання, використання майна, створеного, як правило, за рахунок внесків членів і яке належить такому об'єднанню на праві власності для задоволення матеріальних та інших потреб його членів.

Але не можна сказати, що сучасна законодавча практика взагалі стоїть осторонь обговорюваних питань. Законодавче закріплення поняття кооперативу міститься в ст. 2 Закону України «Про кооперацію», відповідно до якого кооператив — це юридична особа, утворена фізичними та (або) юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування. Отже, таке поняття майже у повній мірі відображає міжнародні кооперативні принципи.

Якщо перейти до визначення поняття «сільськогосподарський кооператив», то вже із самого змісту цього терміна зрозуміло, що це об'єднання осіб, якому притаманні загальні риси кооперативу але з урахуванням специфічних для сільського виробництва ознак. І це не випадково, оскільки сільське господарство є специфічною галуззю економіки, що має свої особливості (наприклад, основу сільськогосподарського виробництва становлять біологічні процеси, воно має сезонний характер, залежить від природних умов,² а головним засобом виробництва є земля³). І як на-

¹ Федорович В.І. Вказ. праця. — С. 11.

² Петриков А.В. Специфика сельского хозяйства и современная аграрная реформа в России. — М.: Энцикл. рос. деревень, 1995. — С. 74.

³ Серова Е.В. Вказ. праця. — С. 16.

слідок — усе це відбивається й на правовому статусі підприємств, кооперативів, що провадять свою діяльність у цій галузі економіки.

Переважає більшість дослідників, говорячи про основні ознаки сільськогосподарського підприємства, кооперативу, називають перш за все, використання землі як основного засобу виробництва, ведіння сільськогосподарської діяльності,¹ його знаходження в сільській місцевості.² Погоджуючись із цим, В.І. Семчик, П.П. Кулинич, В.І. Федорович спеціально виділяють також таку його ознаку, як задоволення потреб переважно сільського населення,³ а Ш.М. Ісмаїлов, окрім вищевказаних, ще й особливості членських відносин, наявність внутрішньогосподарських відносин, участь у кооперативній діяльності без нанесення збитку власному господарству.⁴

Аналіз вищенаведених точок зору щодо поняття «сільськогосподарський кооператив» та його рис дозволяє зробити висновок про те, що визначальною специфічною його ознакою є ведіння сільськогосподарської діяльності. Усі інші ознаки не є необхідними, конституюючими для сільськогосподарського кооперативу; вони можуть бути присутніми або відсутніми в таких кооперативах, або ж притаманними також іншим організаційно-правовим формам ведіння господарської діяльності в сільському господарстві. Так, використання землі як основного засобу виробництва не завжди характерно для сільськогосподарських об-

¹ Див: Сонин О.М. Вказ. праця. — С. 23, 24; Федорович В.І. Вказ. праця. — С. 11; Исмаилов Ш.М. Вказ. праця. — С. 49; Семчик В.И., Кулинич П.Ф. Правовое обеспечение развития кооперации / Под ред. В.П. Сытника, А.В. Крисального. — К.: Урожай, 1988. — С. 49; Титова Н.И., Федорович В.И. О правовом регулировании деятельности сельскохозяйственных кооперативов граждан // Организация и деятельность кооперативов: правовой аспект. — М.: ИГП АН СССР, 1991. — С. 74; Денисов А.А. Некоторые теоретические и практические вопросы развития советского сельскохозяйственного законодательства // Правовое положение социалистических сельскохозяйственных предприятий / Отв. ред. М.И. Козырь и В.А. Кикоть. — М.: ИГП АН СССР, 1974. — С. 84.

² Федорович В.І. Вказ. праця. — С. 11.; Семчик В.И. Кооперация и право. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 107.

³ Федорович В.І. Вказ. праця. — С. 11.; Семчик В.И., Кулинич П.Ф. Правовое обеспечение развития кооперации. — С. 49.

⁴ Исмаилов Ш.М. Вказ. праця. — С. 49.

слуговуючих кооперативів, а стосовно сільськогосподарських виробничих кооперативів, ця ознака поглинається, оскільки ведення сільськогосподарської діяльності неможливо без використання земель сільськогосподарського призначення. Наявність членських внутрішньогосподарських відносин характеризує діяльність не лише сільськогосподарського кооперативу, а й інших суб'єктів господарської діяльності, наприклад, колективного сільськогосподарського підприємства. Обслуговування переважно сільського населення також не може бути визнано беззаперечною ознакою сільськогосподарського кооперативу. Що стосується обов'язкового знаходження такого кооперативу в сільській місцевості, то, на перший погляд, ця ознака є однією з визначальних, адже сільськогосподарською діяльністю займається, як правило, населення, що мешкає на селі, має навички обробки землі тощо. І все ж таки, не принижуючи ролі та значення всіх цих рис, чи не найголовнішим для визначення сутності будь-якого кооперативу (в тому числі й сільськогосподарського) є не місцезнаходження, не сфера діяльності тощо, а зміст його діяльності. А знаходження у сільській місцевості не є ознакою, притаманною для всіх без винятку сільськогосподарських кооперативів. Зрозуміло, що переважна більшість їх знаходиться саме на селі, у сільських районах, але розташування їх¹ в іншій місцевості не може бути підставою для виключення таких кооперативів із числа сільськогосподарських. Цей висновок повністю підтверджується нормами чинного законодавства України, та й деякі дослідники, говорячи про знаходження сільськогосподарського кооперативу в сільській місцевості, вживають словосполучення «як правило».²

Таким чином, ще раз наголосимо, що визначальною специфічною ознакою сільськогосподарського кооперативу є ведіння сільськогосподарської діяльності. Що стосується змісту цього поняття, то насамперед слід зауважити, що під діяльністю розуміють взагалі заняття,³ специфічну форму

¹ Відповідно до ст. 93 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. місцезнаходженням юридичної особи вважається місце її державної реєстрації, якщо інше не встановлено законом.

² Федорович В.І. Вказ. праця. — С. 11.

³ Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под. ред. Н.Ю. Шведовой. — 15-е изд. — М.: Рус. яз., 1991. — С. 167.

ставлення людей до оточуючого світу, змістом якої є його цілеспрямована зміна й перетворення в інтересах людей.¹

Якщо ж говорити про сільськогосподарську діяльність, то можна зробити висновок, що вона пов'язана із сільським господарством, виробництвом сільськогосподарської продукції та сировини. Про це свідчить і те, що донедавна сільськогосподарськими товаровиробниками вважалися лише ті особи, які займалися обробкою землі й виробництвом продукції рослинництва і тваринництва.² Але за сучасних умов праводієздатність сільськогосподарських підприємств значно розширилася. Вони отримали можливість займатися не лише виробництвом, а й реалізацією своєї продукції (включаючи й експорт) та її переробкою. Отже, поняття сільськогосподарської діяльності стало ширшим. До речі, такий зміст воно має і в законодавстві інших країн. Наприклад, у Федеральному Законі Російської Федерації «Про сільськогосподарську кооперацію» сільськогосподарська діяльність включає до себе виробництво, переробку та збут продукції.

У зв'язку з розширенням сфери регулювання суспільних відносин за допомогою норм аграрного права, яке відбулося в останній час, предмет аграрного права, крім традиційних відносин, притаманних, власне, сільськогосподарській діяльності при обробці землі, виробництві продукції рослинництва та тваринництва, складають також і відносини, що виникають при переробці сільськогосподарської продукції, виробництві продовольства, агрообслуговуванні, агросервісі.³ Тому до сільськогосподарського кооперативу

---

¹ Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. — 3-е изд. — М.: Сов. энцикл., 1989. — С. 384.

² Быстров Г.Е. Вопросы теории аграрного права и методики его преподавания в юридических ВУЗах России // Государство и право. — 1998. — № 11. — С. 61.

³ Быстров Г.Е. Вказ. праця. — С. 61, 62; Быстров Г.Е., Бакунина Т.С. Проблемы теории аграрного, природоресурсового и экологического права и методики преподавания в юридических вузах России аграрно-правовых и эколого-правовых дисциплин: Матер. Междунар. науч.-методолог. семинара // Государство и право. — 1999. — № 4. — С. 58, 65; Аграрне право України: Підручник / За ред. В. З. Янчука. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С. 12–16; Аграрне право: Навч. посібник / За ред. В.П. Жужманна. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 1997. — С. 11; Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общ. части учеб.

можна віднести кооператив, який займається виробництвом, переробкою, реалізацією (збутом) сільськогосподарської продукції¹ та (або) обслуговуванням сільськогосподарського виробництва.

Хоча в Україні й не існує законодавчого визначення поняття «сільськогосподарська діяльність», в окремих законодавчих актах перелічуються її ознаки. Так, у нормах Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок» сільськогосподарською діяльністю вважається виробництво (вирощування), переробка та збут сільськогосподарської продукції.² Із цього прикладу видно, що «ланка» виробництва — переробка — реалізація є непорушною, і кооператив не може бути визнаний сільськогосподарським, якщо, наприклад, він займається лише збутом сільськогосподарської продукції. Визначальним у сільськогосподарській діяльності є виробництво продукції, а переробка та збут — це логічне продовження на шляху її руху до споживача.

Доцільно також встановлювати й додаткові кількісні «вимірники» такої сільськогосподарської діяльності, оскільки вона має бути основною для сільськогосподарського кооперативу. Вважаємо, що таким критерієм може виступати відношення обсягу виробленої кооперативом сільськогосподарської продукції (наданих послуг) до загального обсягу діяльності (у відсотках). Так, у законодавстві України встановлено, що сума доходу, одержана від сільськогосподарської діяльності, повинна становити більше 50 % загальної суми валового доходу підприємства.³

курсів: Учеб. пособие / Под ред. А.А. Погребного и И.И. Каракаша. — Харьков: ООО «Одиссей», 2000. — С. 10.; Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. — К.: Феміна, 1996. — С. 3.

¹ До такої продукції належить продукція, що виробляється в сільському господарстві та відповідає кодам 01.11–01.42 та 05.00.1–05.00.42 Державного класифікатора продукції та послуг. Див.: Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років: Закон України від 18.01.2001 р. // Уряд. кур'єр. — 2001. — 20 лют.

² Про фіксований сільськогосподарський податок: Закон України від 17.12.1998 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 5. — Ст. 39.

³ Див., напр.: Про фіксований сільськогосподарський податок: Закон України від 17.12.1998 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 5. — Ст. 39.; Про стимулювання розвитку сіль-

Наведені роздуми зайвий раз дозволяють зробити висновок, що сільськогосподарський кооператив — це добровільне об'єднання осіб на підставі членства для спільного ведіння сільськогосподарської діяльності, засноване на принципах рівноправності членів, обов'язкової участі їх у діяльності такого об'єднання, використання майна, створеного, як правило, за рахунок внесків членів і яке належить об'єднанню на праві власності для задоволення матеріальних та інших потреб його членів.

Законодавчого визначення сільськогосподарського кооперативу не існувало в Україні до 1997 р. — до прийняття Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». У ст. 1 цього Закону формулювалося поняття сільськогосподарського кооперативу, відповідно до якого це було «добровільне об'єднання фізичних і юридичних осіб у іншу юридичну особу на засадах членства, об'єднання пайових внесків, участі у спільній сільськогосподарській виробничій діяльності та обслуговуванні переважно членів кооперативу».

Однак, як це не парадоксально, незважаючи на вдосконалення правового регулювання сільськогосподарської кооперації в Україні з прийняттям названого Закону, зміст наведеної вище дефініції сільськогосподарського кооперативу викликав серед правників нову хвилю суперечок і дискусій, оскільки вона не була беззаперечною.

Як правильно зауважував В.І. Федорович, по-перше, фізичні особи не можуть об'єднуватися в «іншу юридичну особу», тому що вони самі по собі не є юридичними особами, а, по-друге, неправильним було формулювання про «об'єднання фізичних і юридичних осіб» у юридичну особу, оскільки кооператив набував прав юридичної особи з дня його державної реєстрації, тобто вже після об'єднання.¹ Тре-

---

ського господарства на період 2001–2004 років: Закон України від 18.01.2001 р. // Уряд. кур'єр. — 2001. — 20 лют.; Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1997. — № 39. — Ст. 261; Про фіксований сільськогосподарський податок: Указ Президента України від 18.06.1998р. // Уряд. кур'єр. — 1998. — 20 черв.; Про внесення змін до Закону України «Про банкрутство»: Закон України від 30.06.1999р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1999. — № 42-43. — Ст. 378 тощо.

¹ Федорович В. Регулювання створення, реорганізації та припинення сільськогосподарських кооперативів: правові питання // Право України. — 1998. — № 1. — С. 55.

ба було говорити не про «об'єднання осіб в іншу юридичну особу», а про те, що таке об'єднання (кооператив) набував статусу юридичної особи і наділявся відповідними правами й обов'язками.

Із наведеного вище поняття також можна було зробити висновок, що сільськогосподарський кооператив — це завжди об'єднання фізичних і юридичних осіб. Як вбачається правильніше, чіткіше звучало б це визначення в такому змісті: «...це добровільне об'єднання фізичних і юридичних осіб, юридичних чи фізичних...» або ж взагалі «...об'єднання осіб...». ¹ Тому не викликало сумніву, що визначення сільськогосподарського кооперативу, що містилося в ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», вимагало подальшого вдосконалення. Мабуть усі ці чинники призвели до того, що законодавче поняття сільськогосподарського кооперативу було викладено в 2000 р. у новій редакції, відповідно до якої це «юридична особа, утворена фізичними та (або) юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу». ² Але наведене формулювання не відбиває всіх сутнісних ознак кооперативної організації (наприклад, не вказана мета об'єднання осіб у сільськогосподарський кооператив, не закріплено принципи рівноправності членів, демократичності управління й обов'язкової участі членів у його діяльності). Крім того, положення щодо участі в такому кооперативі лише сільськогосподарських товарови-

---

¹ Але на думку В.І. Семчика, визначення сільськогосподарського кооперативу як об'єднання фізичних та юридичних осіб не відповідає положенням ст. 36 Конституції України. Він пропонує підкреслити в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», що сільськогосподарський кооператив — це добровільне об'єднання виключно громадян України. Щодо участі в них юридичних осіб, то вони можуть взаємодіяти з кооперативами на договірних засадах. (Див.: Семчик В.І. Правові засади сільськогосподарської кооперації в Україні // Право України. — 1999. — № 5. — С. 35, 36.)

² Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»: Закон України від 02.11.2000 р. // Уряд. кур'єр. — 2000. — 30 лист.

робників є певною мірою дискусійним, оскільки критерії віднесення осіб до таких товаровиробників, наведені в ст. 1 згаданого Закону, не є чіткими. Також не зрозуміло, чи розповсюджується це положення на асоційованих членів кооперативу і чи не порушує воно право громадян на об'єднання, гарантоване ст. 36 Конституції України.

З метою вироблення загальної характеристики для однорідних груп сільськогосподарських кооперативів слід класифікувати й систематизувати їх різновиди за окремими ознаками, бо, як відомо, саме класифікація і систематизація є обов'язковими елементами наукового аналізу, пізнання досліджуваних явищ та об'єктів.¹ А в умовах формування ринкової економіки і відродження кооперативного руху це набуває особливо важливого значення.

Слід підкреслити, що, незважаючи на те, що класифікації різних видів кооперативів дослідниками приділялося достатньо уваги, а деякі питання досить детально розроблялися в юридичній літературі такими науковцями як О.М. Анциферов,² М.І. Туган-Барановський,³ С.М. Прокопович,⁴ Ш.М. Ісмаїлов,⁵ Н.І. Попов,⁶ А.В. Балян,⁷ А.А. Глушецький,⁸ М.І. Козыр,⁹ П.А. Діброва,¹⁰ А.А. Ні-

---

¹ Попов Н.И. Теория кооперации. — М.: Центросоюз, 1929. — С. 145.

² Анциферов А.Н. Очерки по теории кооперации: Лекции и статьи. 1908-1918. — Полтава, 1918. — С. 28.

³ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / Предисл., коммент.: Л.А. Булочкина, Г.Н. Сорвина, Т.П. Субботина. — М.: Экономика, 1989. — С. 100, 101; Туган-Барановский М. И. Політична економія: Курс популярний. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 223.

⁴ Прокопович С.Н. Кооперативное движение в России. Его теория и практика. — М., 1918. — С. 22, 24.

⁵ Исмаилов Ш.М. Вказ. праця. — С. 85, 87.

⁶ Попов Н.И. Теория кооперации. — С. 145-147.

⁷ Балян А.В. Досвід фермерської кооперації та перспективи її розвитку в Україні // Економіка АПК. — 1996. — №9. — С. 21.

⁸ Глушецкий А.А. Кооперативы: роль в современной экономике. — М.: Профиздат, 1991. — С. 34-36.

⁹ Козыр М.И. Актуальные правовые проблемы развития сельскохозяйственных кооперативов в условиях проведения аграрной реформы // Сельскохозяйственная кооперация и право. — М.: ИГП РАН, 1993. — С. 21.

¹⁰ Диброва П.А. Классификация сельскохозяйственных кооперативов / Авторизов. перевод с укр. — М., 1929. — С. 42.

колаєв,¹ О.В. Чаянов² тощо³ навряд чи можна сказати, що всі проблеми вирішені. Із прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» виникла потреба знову звернутися до проблем класифікації сільськогосподарських кооперативів.

Класифікація — це поділ підпорядкованих понять за групами, класами,⁴ це система, що будується на підставі врахування загальних ознак об'єктів і закономірних зв'язків між ними.⁵ В основі класифікації кооперативів лежить їх розподілення на дві великі групи (типи⁶) — виробничі і споживчі. Уперше така класифікація була наведена Шульце-Делічем (Німеччина, ХІХ ст.), який вирізняв кооперативи у сферах виробництва і споживання,⁷ і здобула свого розвитку у вченнях Ф. Опенгеймера та Штаудінгера (Німеччина, ХІХ ст.) і Б. Петера-Вебера (Англія, ХІХ ст.).⁸

Питанням класифікації кооперативів приділяли багато уваги й російські вчені 20-30-х років, які по-різному підходили до неї. Але результати цих досліджень мало чим відрізнялися від наведених вище групувань кооперативів, хоча, звісно, й мали деякі особливості. Безсумнівно, що досвід цих доробок, їх результати, необхідно врахувати і в даному дослідженні.

¹ Николаев А.А. Теория и практика кооперативного движения. — М., 1908. — С. 23, 24.

² Чаянов А.В. Избранные произведения: Сборник / Сост. Е.В. Серова. — М.: Моск. рабочий, 1989. — С. 213; Чаянов А.В. О сельскохозяйственной кооперации (Избр. главы и статьи). — Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1989. — С. 43, 44.

³ Теория кооперации. — С. 96, 97; Кооперативне право. — С. 11, 13; Социалистическая кооперация: история и современность. — С. 41; Рымарук А.И. Кооперативы: формы, организация работ, перспективы развития. — К.: Техніка, 1988. — С. 17-20; Вахитов К.И. Потребительская кооперация СССР: Учебник для кооп. техникумов. — М.: Экономика, 1991. — С. 10-13; Боровиков Н.А. Правовое регулирование деятельности кооперативов в развивающихся странах Азии и Африки. — М.: Изд-во УДН, 1985. — С. 104, 105; Шаарс М. Кооперативы: принципы и практика // Сільські обрії. — 1994. — № 5/6. — С. 10.

⁴ Ожегов С.И. Вказ. праця. — С. 277.

⁵ Исмаилов Ш.М. Вказ. праця. — С. 80.

⁶ Тип — це категорія систематизації, класифікації, до якої належать явища, предмети, що мають загальні, сутнісні, найбільш важливі ознаки. Детальніше див: Теория кооперации. — С. 92, 93.

⁷ Сонин О.М. Вказ. праця. — С. 50.

⁸ Див: Балабанов М. Общие учения о кооперации. — М., Л.: Госиздат, 1928. — С. 30-32.

При цьому слід відзначити, що О.М. Анциферов поділяв групу виробничих кооперативів на дві підгрупи — сільськогосподарську й індустріальну,¹ Н.Є. Озерецький вирізняв три групи залежно від виконання ними господарських завдань — виробничі, збутові, постачальницькі,² П.П. Маслов підрозділяв кооперативи відповідно до цілей і характеру їх діяльності.³ Деяко оригінальні класифікації були запропоновані О.В. Чайновим і М.І. Туган-Барановським. Перший в основу поділу кооперативів поклав різні категорії господарських процесів у сільському господарстві (обробка землі, біологічні процеси, механізовані процеси первинної обробки, операції із зовнішнім світом), згідно з якими вирізняв відповідні їх групи.⁴ М.І. Туган-Барановський виходив з того, що кооперативи можуть переслідувати цілі двоякого роду: а) об'єднання тих чи інших осіб для спільного володіння підприємством; б) об'єднання тих чи інших осіб у сфері праці. Звідси й дві великі групи кооперативів — кооперативи у сфері володіння та кооперативи у сфері праці.⁵ За іншими ж критеріями (залежно від функцій) він вирізняв дев'ять груп кооперативів.⁶

Заслугує на увагу оригінальність класифікації, запропонованої А.А.Ніколаєвим,⁷ П.А. Дібровою, Н.І. Поповим,⁸ С.М. Прокоповичем, М.Л. Хейсіним⁹ та ін. Так, П. А. Діброва в основу поділу кооперативів поклав ставлення кооперативів до головних чинників сільськогосподарського виробництва,¹⁰ С.М. Прокопович — економічні форми, до

¹ Сонин О.М. Вказ. праця. — С. 51.

² Озерецкий Н.Е. и др. Что надо знать о советской кооперации. — М.: Деревня и знание, 1923. — С. 10.

³ Маслов П.П. Основы кооперации и условия накопления кооперативного капитала. — М.: Кооперат. изд-во, 1925. — С. 89.

⁴ Чайнов А.В. О Сельскохозяйственной кооперации (Избранные главы и статьи). — С. 43, 44.

⁵ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. — С. 99.

⁶ Туган-Барановський М.І. Політична економія: Курс популярний. — С. 223;

⁷ Николаев А.А. Теория и практика кооперативного движения. — М.: 1908. — С. 23, 24.

⁸ Попов Н.И. Теория кооперации. — С. 145, 147.

⁹ Хейсин М.Л. Кооперация в сельском хозяйстве. — Л.: Время, 1926. — С. 14.

¹⁰ Диброва П.А. Классификация сельскохозяйственных кооперативов. — С. 41, 42.

яких вони належать, і господарські цілі, які вони переслідують.¹

Розглянемо детальніше основні типи кооперативів. До виробничих кооперативів належать усі види кооперативів незалежно від сфери діяльності, основна мета яких — отримання доходу (прибутку). У цих кооперативах об'єднується труд і майно їх членів,² які повністю втрачають самостійність, а всі види виробничо-господарської діяльності виконуються спільно, колективно.³

На відміну від таких кооперативів, споживчі створюються для задоволення споживчих інтересів своїх членів.⁴

Поряд з цими основними типами кооперативів (виробничими та споживчими) існують і кооперативи змішаного типу. Вони одночасно можуть виконувати функції по виробництву продукції, окремі функції споживчих товариств або ж переробку чи заготівлю продукції. Їх називають порізному — змішані, проміжні, універсальні, інтегральні, багатопрофільні⁵ тощо.

Виробничі й споживчі кооперативи поділяються у свою чергу на дрібніші групи — на види. Видова класифікація є спеціальною, оскільки вона вказує на конкретний вид діяльності того чи іншого кооперативу. Аналіз існуючих точок зору щодо спеціальної класифікації дозволяє дійти висновку, що в умовах відродження кооперативного руху в Україні набувають нової актуальності класифікуючі підстави поділу кооперативів на види, яких об'єднують такі ознаки: рід діяльності; предмет діяльності; спосіб утворення; рівень усупільнення майна; правовий режим земель; функціональна спрямованість; територія діяльності; ступінь включення в господарський обіг; участь у різних фазах суспільного виробництва;⁶ галузь народного господарства;⁷ підстави об'єднання; підгалузєва ознака; конкрет-

¹ Прокопович С.Н. Кооперативное движение в России. Его теория и практика. — С. 22, 24.

² Глушецкий А.А. Вказ. праця. — С. 34.

³ Онищенко О. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: оцінка положень формування і функціонування // Економіка України. — 1999. — № 1. — С. 57.

⁴ Серова Е.В. Вказ. праця. — С. 19.

⁵ Сонин О.М. Вказ. праця. — С. 54.

⁶ Сонин О.М. Вказ. праця. — С. 58.

⁷ Козырь М.И. Актуальные правовые проблемы развития сельскохозяйственных кооперативов в условиях проведения аграрной реформы. — С. 21.

но-родова ознака;¹ соціальний склад; сфера діяльності; мета діяльності й об'єкти власності;² вид продукції, що виробляється;³ місце в організаційно-господарській структурі; рівень спеціалізації; джерела забезпечення матеріальними ресурсами⁴ тощо.

Спеціальна класифікація кооперативів була проведена Міжнародним кооперативним альянсом, але, як правильно зауважує Ш.М. Ісмаїлов, вона не має наукового підґрунтя. Так, МКА вирізняє кооперативи споживчі (ознака — належність членів до групи осіб, які мають загальний інтерес споживача); сільськогосподарські (галузь народного господарства); виробничі (вид діяльності); житлові; рибальницькі⁵.

Стосовно наукових теорій правників зарубіжних країн, то в них кооперативи класифікуються за: розмірами; територією, яка обслуговується; типом членства; організаційно-правовою формою; способом формування капіталу; типом членів кооперативу; основною функцією чи видом діяльності⁶ тощо.

Зрозуміло, що вирізнення всіх цих видів, груп кооперативів є досить умовним і кожен кооператив одночасно може належати до декількох класифікаційних груп, оскільки всі ознаки кооперативу невід'ємні одна від одної, сполучаються й переплітаються. Тому слід погодитися з О.В. Чаяновим, що жодна класифікація не може претендувати на абсолютну істинність, не може бути правильною, а може бути лише найпростішою або найзручнішою з точки зору тих завдань, які перед нею ставляться.⁷ І це дійсно так, адже той чи інший результат можна отримати залежно від мети і цілей класифікації, що ставилися, і від того, у якій площині провадилося дослідження.

Таким чином, кооперативи, які здійснюють діяльність у сфері сільського господарства, займаються ведінням сільськогосподарської діяльності, згідно з нормами Закону

⁶ Ісмаїлов Ш.М. Вказ. праця. — С. 87.

⁷ Вахитов К.И. Вказ. праця. — С. 12.

⁸ Глушецкий А.А. Вказ. праця. — С. 34.

¹ Теория кооперации. — С. 97.

² Кооперативне право. — С. 13.

³ Ісмаїлов Ш.М. Вказ. праця. — С. 83.

⁴ Див.: Кооперативне право. — С. 321-324; Боровиков Н.А. Вказ. праця. — С. 104, 105; Шаарс М. Вказ. праця. — С. 10.

⁵ Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. — М.: Наука, 1991. — С. 114.

України «Про сільськогосподарську кооперацію» поділяються (відповідно до цілей, завдань та характеру діяльності) на два види — виробничі й обслуговуючі. У літературі для їх найменувань використовують різні терміни: для перших — «горизонтальні», «кооперативи першого рівня»; для других — «вертикальні», «міжфермерські», «кооперативи другого рівня». ¹ Якщо виробничі кооперативи об'єднують громадян, то обслуговуючі — первинних товаровиробників сільськогосподарської продукції. Обслуговуючі кооперативи створюються для задоволення потреб виробників сільськогосподарської продукції в сировині, у збуті виробленої продукції тощо.

Однак ототожнення обслуговуючих і споживчих кооперативів було б неправильним. Слід наголосити на тому, що перші створюються виробниками сільськогосподарської продукції для задоволення своїх інтересів і потреб, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом. На противагу їм споживчі створюються споживачами товарів невиробничого призначення і задовольняють лише споживчі інтереси своїх членів, не пов'язані з виробництвом. ² А тому їх статус регулюється нормами Закону України «Про споживчу кооперацію». ³

Для детальнішого аналізу основних типів сільськогосподарських кооперативів звернімося до положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», де закріплено, що сільськогосподарський виробничий кооператив — це «юридична особа, утворена шляхом об'єднання фізичних осіб, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, для спільного виробництва продукції сільського, рибного і лісового господарства на засадах обов'язкової трудової участі у процесі виробництва». До того, як це поняття було змінено у листопаді 2000 р., воно було таким — «підприємство, створене для спільного виробництва продукції сільського, рибного і лісового господарства, з обов'язковою трудовою участю в його діяльності». Це формулювання вимагало уточнення, тому що не відповідало загальному визначенню сільськогосподарського кооперативу, що містилося в Законі, у ньому змішувалися поняття «кооператив» і «підприємст-

¹ Минина Е.Л. Вказ. праця. — С. 36.

² Павлова Э.И. Обслуживающие кооперативы в предпринимательской деятельности крестьян. — С. 44.

³ Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 30. — Ст.414.

во», що недопустимо, бо перше — «є певною формою організації праці, а друге — сукупністю засобів (землі, майна, фінансів), за допомогою яких досягається мета діяльності кооперативу». Саме такої думки дотримувався В.І. Федорович,¹ і з ним було важко не погодитися. При цьому виникло і таке питання. Оскільки обов'язковою ознакою сільськогосподарського виробничого кооперативу є трудова участь членів у його діяльності, то не зовсім було зрозуміло, як саме цей принцип міг бути реалізований стосовно таких його членів, як юридичні особи. Нова редакція визначення поняття «сільськогосподарський виробничий кооператив» виправила майже усі ці недоліки.

Таким чином, серед ознак сільськогосподарського виробничого кооперативу можна назвати специфічний вид діяльності — виробництво сільськогосподарської продукції, обов'язкову трудову участь членів у його діяльності, а звідси — й участь в ньому лише фізичних осіб.² З урахуванням викладеного вище робиться висновок, що сільськогосподарський виробничий кооператив — кооператив, створений фізичними особами для спільного виробництва сільськогосподарської продукції (або продукції сільського, рибного чи лісового господарства) з обов'язковою трудовою участю членів у його діяльності. З участю ж юридичних осіб такий кооператив створюватися не може.

У нормах вищезгаданого Закону міститься положення про те, що виробничі кооперативи здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва з метою отримання доходу. Як відомо, поняття та принципи підприємництва закріплено в ст. 3 Господарського кодексу України, відповідно до якої підприємницькою визнається діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, вико-

---

¹ Федорович В. Регулювання створення, реорганізації та припинення сільськогосподарських кооперативів: правові питання. — С. 55.

² Наприклад, у Федеральному Законі Російської Федерації «Про сільськогосподарську кооперацію» наведені такі ознаки сільськогосподарського виробничого кооперативу, як створення громадянами, для спільної сільськогосподарської або іншої не зареєстрованої законом діяльності, заснованій на особистій трудовій участі членів. Детальніше див.: О сельскохозяйственной кооперации: Федеральный Закон Российской Федерации от 08.12.1995 г. // Собр. законодательства РФ. — 1995. — № 50. — Ст. 4870.

нання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність з метою одержання прибутку.¹ Як бачимо, саме отримання прибутку (а не доходу) є однією з конститутивних ознак підприємницької діяльності, що на сьогодні виступає підвидом господарської. Та й сама по собі господарська діяльність є ширшою за підприємницьку, бо включає в себе окрім останньої й низку організаційно-управлінських моментів.² Отже, незважаючи на існування в законодавстві положення про те, що виробничий кооператив належить до суб'єктів підприємницької діяльності, у його статусі не знайшли відбиття всі ознаки, притаманні саме таким суб'єктам.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» не називає жодного підвиду сільськогосподарського виробничого кооперативу, що навряд чи є виправданим. Прикладом правильнішого, на нашу думку, підходу до вирішення цього питання є норми Федерального Закону Російської Федерації «Про сільськогосподарську кооперацію», де названі такі різновиди сільськогосподарського виробничого кооперативу, як сільськогосподарська артіль (колгосп), риболовецька артіль (колгосп) і кооперативне господарство (коопхоз). Враховуючи таку градацію в залежності від предмета діяльності, вважаємо за доцільне запропонувати наступні різновиди сільськогосподарських виробничих кооперативів: рослинницький, тваринницький, лісівницький, рибальський. Вони ж у свою чергу залежно від напрямку діяльності можуть поділятися на інші підвиди (наприклад, тваринницькі — на молочарські, племінні, по виробництву м'яса тощо).

Що стосується сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, то це «підприємство, створене для здійснення обслуговування переважно членів кооперативу на засадах взаємодопомоги й економічного співробітництва». Саме так і говорилося раніше в ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Оскільки діяльність таких кооперативів спрямована на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації, на надання комплексу послуг, пов'язаних із виробництвом, переробкою та збутом продукції рослинництва, тваринни-

¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 18. — Ст.144.

² Див.: Аграрне законодавство України: проблеми ефективності. — С. 170, 171.

цтва, лісівництва й рибальства, то й їх членами перш за все повинні бути виробники сільськогосподарської продукції. В обслуговуючих сільськогосподарських кооперативах об'єднуються окремі сторони господарської діяльності, а їх члени не втрачають господарської самостійності.¹ На нашу думку, серед ознак такого кооперативу можна назвати: особливий вид діяльності (обслуговування сільськогосподарського виробництва переважно його членів); безпосередня участь товаровиробників сільськогосподарської продукції (як юридичних, так і фізичних осіб); обов'язкова участь у господарській діяльності.² Отже, це наводить на висновок, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив — це кооператив, створений виробниками сільськогосподарської продукції для здійснення обслуговування переважно членів кооперативу, з обов'язковою участю членів у його господарській діяльності. На відміну від цього, в ст. 1 згаданого Закону закріплено поняття, згідно з яким це «кооператив, створений для надання послуг переважно членам кооперативу та іншим особам з метою провадження їх сільськогосподарської діяльності».

Залежно від виду діяльності обслуговуючі кооперативи поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та ін. (тобто цей примірний перелік не є вичерпним: можливе існування й інших видів таких кооперативів).

Не досягнуто правниками єдиної точки зору й щодо того, якими є сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи — прибутковими чи безприбутковими. Різні думки висловлюються стосовно того, якими вони повинні бути. Так, у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 2) закріплено правило, згідно з яким обслуговуючі кооперативи, здійснюючи обслуговування своїх членів, не ставлять за мету отримання прибутку, тобто чинне законодавство визначає некомерційний характер організації, а безприбутковість — як головну її ознаку.³

¹ Мартынов В. Сельскохозяйственная кооперация в системе рыночных отношений // Мировая экономика и междунар. отношения. — 1996. — № 7. — С. 43.

² Формами такої участі можуть виступати поставка (збут) через кооператив продукції, придбання товарів, користування послугами кооперативу тощо.

³ Як неприбуткові організації сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи розглядаються і в деяких інших норматив-

Однак, як зауважує Е.І. Павлова, термін «безприбутковість» зовсім не означає відмову від отримання прибутку. Але одержання останнього не є самоціллю (метою) кооперативу та його членів.¹ Така точка зору Е.І. Павлової не є новою. Справа в тому, що ще в дореволюційних роботах з кооперації заперечувалася правомірність використання терміна «прибуток» щодо кооперативу й пропонувалося замінити його терміном «економія»,² тому що кооператив є перш за все об'єднанням праці, а не капіталу; у «кооперації капітал — слуга, а не господар», писав у 1925 році О.В. Чаянов.³ Безприбутковість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів обумовлюється тим, що вони утворюються на принципах кооперації: взаємодопомоги і поєднання в одній особі члена і клієнта кооперативу. Справді, про яку прибутковість може йти мова, якщо кілька селян створили кооператив, щоб за рахунок пайових внесків купити комбайн, трактори, автомашини, іншу сільськогосподарську техніку для спільного обробітку своїх земель. Спільне придбання і використання техніки для них економічно вигідне, оскільки в умовах кризової економіки кожний з них окремо придбати таку техніку не зміг би.⁴

Що стосується наведеного, то заслуговує на увагу позиція тих вчених, які говорять про потребу зміни поглядів на саму природу кооперативів, тому що в умовах ринкової

них актах. Див. напр.: Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України № 1529 від 03.12.1999 р. // Уряд. кур'єр. — 1999. — 8 груд. (№230); Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000–2004 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України 2000 р. // Уряд. кур'єр. — 2000. — 23 лют. (№34); Про деякі питання практики застосування Закону України «Про банкрутство»: Роз'яснення Президії Вищого арбітр. суду України № 02-5/444 від 18.11.1997 р. // Вісн. Вищого арбітр. суду України. — 1998. — № 1. — С. 85–100.

¹ Павлова Э.И. Обслуживающие кооперативы в предпринимательской деятельности крестьян. — С. 44.

² Палладина М.И. Закон о сельскохозяйственной кооперации — значительное ли правовое достижение? // Государство и право. — 1996. — № 6. — С. 91.

³ Чаянов А. Краткий курс кооперации. — М.: Кооперат. изд-во, 1925. — С. 10.

⁴ Кооперативне право. — С. 176.

економіки вони не можуть бути безприбутковими.¹ Наприклад, Г.Є. Быстров вказує на те, що оскільки кооператив є об'єднанням капіталу, він не може не переслідувати мети отримання прибутку. І разом з тим, оскільки в кооперативі об'єднуються як засоби (майно), так і зусилля (діяльність) його членів для досягнення поставленої мети, то він не може не враховувати їх економічних інтересів.² На підтвердження цього наводиться точка зору економічного і соціального комітету ЄС, який кооперативами визнає підприємства, мета діяльності яких — одержання прибутку.³

Окрім вищеназваних існують й інші погляди щодо цього. Дехто з науковців говорить про те, що не можна відносити кооператив до підприємницької організації, тому що основною метою діяльності будь-якого кооперативу є не отримання прибутку та його розподіл між членами, а задоволення в першу чергу матеріальних, соціальних та інших потреб своїх членів.⁴ Однак прибуток, одержаний від діяльності, необхідний як виробничому, так і обслуговуючому кооперативу як засіб досягнення поставленої мети.⁵ І це дійсно так: адже розвиток виробництва, розширення діяльності неможливі без вкладення коштів, капіталів. Звичайно, прибуток (доход) є одним із показників ефектив-

---

¹ Див: Суханов Е. Производственный кооператив как юридическое лицо // Хозяйство и право. — 1998. — №3. — С. 3; Стативка А.Н. Новые виды договорных отношений с участием аграрных товаропроизводителей. — Харьков: Право, 1999. — С. 95; Буздалов И., Шмелев Г. Проблемы развития сельскохозяйственной кооперации в переходных условиях // Вопр. экономики. — 1995. — № 1. — С. 82; Пантелеев П.А. Производственные кооперативы. — М.: Инфра — М, 1996. — С. 4.

² Быстров Г.Е. Вказ. праця. — С. 60.

³ Быстров Г.Е. Вказ. праця. — С. 60, 61.

⁴ Див.: Минина Е.Л. Вказ. праця. — С. 37; Абова Т.Е. Вказ. праця. — С. 73; Зіновчук В.В. Сільськогосподарська кооперація: теорія, методологія, практика. — С. 12; Семчик В.І. Правові засади сільськогосподарської кооперації в Україні. — С. 34–38; Павлова Э.И. Обслуживающие кооперативы в предпринимательской деятельности крестьян. — С. 44, 45; Новое законодательство РФ о кооперативах: Проблемы и перспективы кооперативного движения в России («круглый стол») // Государство и право. — 1996. — № 5. — С. 26; Вершинин В. Проблемы становления сельскохозяйственной кооперации в России // АПК: экономика, управление. — 1995. — № 12. — С. 16.

⁵ Новое законодательство РФ о кооперативах: Проблемы и перспективы кооперативного движения в России. — С. 26.

ності господарської діяльності кооперативу, а його отримання є лише проміжною ціллю, яка допомагає досягненню мети кінцевої, доконечної, — задоволення різноманітних потреб членів кооперативу. І саме ефективність задоволення останніх є показником ефективності діяльності кооперативу.¹

Не викликає сумніву необхідність усунення таких положень, закріплених у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» (статті 2, 6) стосовно обслуговуючих кооперативів, які протирічать одне одному. Так, з одного боку, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи не ставлять за мету отримання прибутку (ст. 2), отже, вони не належать до суб'єктів підприємницької діяльності і на них не поширюється законодавство, регламентуюче діяльність таких суб'єктів; а з другого — їх державна реєстрація здійснюється в порядку, передбаченому для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності (ст. 6). Безсумнівно, що такі протиріччя й неоднозначність мають бути усунуті.

Окрім кооперативів, які розглядалися раніше, не виключається можливість створення багатофункціональних кооперативів шляхом поєднання кількох видів діяльності, скажімо, сільськогосподарського виробничого кооперативу, що займається виробництвом сільськогосподарської продукції, наданням послуг по її заготівлі, зберіганню й реалізації. Діяльність кооперативом по наданню подібних послуг не суперечить чинному законодавству України. Інша справа, коли в такому кооперативі діяльності по наданню послуг превалює над виробничою. Як вбачається, з метою запобігання цьому необхідно встановити спеціальні критерії (наприклад, у відсотках до загального обсягу робіт), за допомогою яких буде обмежуватися обсяг такої діяльності цього виду кооперативів, яка для них не є основною.

Це ж стосується і сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, для яких доцільно окреслити якийсь певний мінімальний обсяг робіт, що повинні виконуватися для їх членів (наприклад, у Федеральному Законі Російської Федерації «Про сільськогосподарську кооперацію» закріплено саме таке положення)². Це дозволить виключити по-

---

¹ Ременева Л. Развитие процессов занятости (влияние кооперативных форм хозяйствования) // Бизнес-информ. — 1998. — № 23–24. — С. 97.

² Згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», обслуговуючі

милки при визначенні статусу таких кооперативів, що, безперечно, має важливе не лише теоретичне, а й практичне значення (пільги, оподаткування тощо).

Завершуючи розгляд, слід додати, що вектором сільськогосподарської кооперації, що превалює в усьому світі, є стрімкий розвиток саме обслуговуючих кооперативів. У світовій практиці кооперація у сфері виробництва поширення не дістала. «Вертикальна» (обслуговуюча) кооперація являє собою ланку, що зв'язує сільське господарство з іншими галузями й видами діяльності по виробництву кінцевого сільськогосподарського продукту.¹ В Україні, інших країнах колишнього СРСР (зокрема, в Російській Федерації) більш поширеною у сфері сільського господарства є кооперація «горизонтальна», виробнича, що пояснюється історичними особливостями розвитку цих країн (на всіх етапах розвитку сільського господарства такі кооперативи переважали).² Також виробничі сільськогосподарські кооперативи в останній час набули поширення в колишніх соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Вони дістали назву «нових сільськогосподарських виробничих кооперативів».

Будь-яка форма сільськогосподарської кооперації в умовах переходу до ринкової економіки активно впливає на створення багатуукладної економіки, на розвиток конкуренції між різними господарствами, заснованими на приватній власності при колективних формах її використання. Вона дозволяє використовувати переваги крупного товарного виробництва, не зачіпаючи інтереси товаровиробника.

кооперативи мають надавати послуги відповідно до Статуту іншим особам (не членам) в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу.

¹ Див.: Паламарчук В.Е. Вказ. праця. — С. 34; Буздалов И., Шмелев Г. Вказ. праця. — С. 81.

² Кооперативне право. — С. 325.; Малік М.Й. Кооперація як мотив до виробничої діяльності // Економіка АПК. — 1996. — № 2. — С. 38.

1.3. Інститут правосуб'єктності сільськогосподарських кооперативів: розвиток на сучасному етапі

Визначення статусу будь-якого суб'єкта права неможливо без дослідження комплексу прав, якими він наділяється, та обов'язків, покладених на нього. Усе це є слушним і при встановленні статусу суб'єкта аграрного права — сільськогосподарського кооперативу.

В умовах побудови в Україні ринкової економіки, заснованої на нових, раніше невідомих для неї відносинах, особливого значення набуває нове бачення й осмислення правового статусу учасників цих відносин, який проявляється в такому правовому інституті, як інститут правосуб'єктності.

Загальноновизнаним у теорії права є положення, згідно з яким суб'єктом права може бути особа, яка: а) за своїми властивостями фактично може бути носієм юридичних прав та обов'язків; б) реально здатна брати участь у правовідносинах, маючи властивості суб'єкта права в силу юридичних норм.¹ У сукупності ці дві властивості особи як суб'єкта права складають зміст її правосуб'єктності, яка, як відомо, складається із правоздатності (здатності до володіння правами й несення обов'язків) та дієздатності (здатності до самостійного здійснення прав та обов'язків).²

Необхідно зауважити, що самого терміна «правосуб'єктність» вітчизняне законодавство не знає — він є результатом наукових розробок. Так, у юридичній науці під цим поняттям розуміють визнану законом здатність особи бути носієм прав та обов'язків.³ Правова доктрина виробила й різновиди правосуб'єктності як здатність особи бути: а) суб'єктом права взагалі (загальну); б) учасником правовідносин тієї чи іншої галузі права (галузеву); в) учасником лише визначеного кола правовідносин (спеціальну).⁴

Оскільки фізична особа є первісним суб'єктом права, то відповідно до цього вона наділяється більш ширшим обсягом правосуб'єктності. Правосуб'єктність фізичних осіб

¹ Алексеев С.С. Общая теория права. — В 2 т. — М.: Юрид. лит., 1982. — Т. 2. — С. 139.

² Алексеев С.С. Вказ. праця. — С. 139.

³ Алексеев С.С. Вказ. праця. — С. 139.

⁴ Алексеев С.С. Вказ. праця. — С. 144.

дістала назву загальної, тому що вони мають змогу бути учасниками майже необмеженого кола правовідносин, що регулюються нормами різних галузей права. Зміст їх правосуб'єктності складає цивільна, трудова, шлюбно-сімейна, конституційна та інші різновиди правосуб'єктності. Його відображає принцип — «дозволено все, що не заборонено законом», чого не можна сказати про зміст інституту правосуб'єктності юридичних осіб, дискусія стосовно якого в останній час набула нової сили.

За часів радянської правової системи юридичним особам була притаманна лише спеціальна правосуб'єктність, тобто вони могли брати участь у правовідносинах, коло яких було чітко обмежено їх статутними цілями й завданнями. Пояснення цьому — плановий характер ведіння соціалістичного господарства, створення юридичної особи для виконання визначених функцій, вирішення певних завдань, народногосподарських планів держави. Інакше кажучи, юридична особа була одним з основних елементів управління державою своєю власністю, зокрема, через такий правовий важіль, як «право оперативного управління». ¹

Зрозуміло, що за сучасних умов господарювання юридичні особи повинні мати здатність до вступу в ширше коло правовідносин, а тому і їх правосуб'єктність набула більш «розмитого» характеру. Тому цілком зрозуміло, що після прийняття в 1995 р. першої частини ЦК Російської Федерації ² серед науковців цієї країни поширилася точка зору, згідно з якою тепер правосуб'єктність комерційних організацій є загальною. Іншими словами, маючи досить широкі цивільні права й обов'язки, вони можуть займатися будь-якою діяльністю ³ (звичайно ж, після закріплення цього в Статуті). Деякі правники, не заперечуючи концепції загальної правосуб'єктності юридичних осіб, все ж таки зауважують, що остання повинна відповідати цілям їх діяльності.

---

¹ Грибанов В.П. Юридические лица. — М.: Изд-во МГУ, 1961. — С. 26; Пушкин А.А. Субъекты гражданского права: Текст лекции. — Харьков: Юрид. ин-т, 1974. — С. 14.; Подопригора З.А. Гражданско-правовая защита колхозной собственности. — М.: Госюриздат, 1957. — С. 21, 22.

² Гражданский кодекс Российской Федерации: Часть I / Вступит. ст. В.Я. Яковлева. — М.: БЕК, 1995. — 240 с.

³ Комментарий к Федеральному Закону «О сельскохозяйственной кооперации» / Отв. ред. Е.Л. Минина. — М.: ИНФРА М-НОРМА, 1997. — С. 42.

Інші ж, не погоджуючись із такими поглядами, обстоюють збереження цільової (спеціальної) правосуб'єктності.¹

Щодо вітчизняної юридичної науки, то дискусії подібного роду не набули поширення, оскільки до 01.01.2004 р. зберігала чинність ст. 26 ЦК Української СРСР 1963 р.,² де було визначено, що юридична особа має цивільну правоздатність відповідно до встановлених цілей її діяльності. Це була цільова, спеціальна правоздатність.³ Дієздатність юридичних осіб також має спеціальний характер: вони можуть здійснювати лише ті юридичні дії, які відповідають встановленим цілям їх діяльності.⁴ Сьогодні нормами ЦК України від 16.01.2003 р. закріплено загальну, а Господарським кодексом України від 16.01.2003 р. — спеціальну (статутну) правоздатність юридичних осіб — суб'єктів господарювання.

Як вбачається, треба погодитися з тим, що в сучасних умовах юридична особа має право закріпити в установчих документах і володіти усією сукупністю прав та обов'язків, за винятком тих, які в силу їх правової природи властиві виключно особі фізичній.⁵ Юридична особа позбавлена елементів правоздатності, пов'язаних з природними властивостями людини як суб'єкта права.⁶ При цьому не слід забувати, що юридична особа — це специфічний суб'єкт права, похідний від первісного — фізичної особи, і виникає

¹ Реформирование сельскохозяйственных предприятий: правовые вопросы. — М.: ИГП РАН, 1996. — С. 61–63.

² Цивільний кодекс УРСР // Право України. — 1993. — № 11–12. — С. 1–66.

³ Однак дехто з дослідників цього питання вважав, що положення ст. 3 Закону України «Про підприємництво» (втратив чинність 01.01.2004 р.) можна було тлумачити, як надання суб'єктам підприємницької діяльності загальної (універсальної) правосуб'єктності. Див., напр.: Проскурина Ю.И. Общая характеристика правосубъектности юридических лиц // Наука і вища освіта: Конференції. Наукове рецензування. Інформація / Редкол.: О.М. Горбань, В.А. Мисливий, В.М. Северинюк. — Вип.1. — Запоріжжя: Запорізьк. ін-т держ. та муніцип. управл., 1998. — С. 80.

⁴ Проскурина Ю.И. Вказ. парця. — С. 80.

⁵ Браун М. Зарегистрированный кооператив // Основы нем. торгового и хоз. права: Герман. фонд междунар. правового сотрудничества. — М.: БЕК, 1995. — С. 56.

⁶ Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. — М.: Госюриздат, 1950. — С. 194.

для досягнення й вирішення певних цілей, завдань, задоволення потреб суспільства в цілому.¹ Але, на нашу думку, кінцевою метою її створення й функціонування є не виробництво продукції, надання послуг, виконання робіт тощо, а саме отримання прибутку, задоволення економічних, соціальних та інших інтересів її засновників (членів), що, звичайно, не може бути здійснено без виконання вищезазначених функцій. Отже, при такому широкому трактуванні мети, завдань діяльності юридичної особи коло прав, які їй надаються, та обов'язків, покладених на неї, в межах діючого законодавства, може бути майже необмеженим.

Як уже було сказано, правосуб'єктність складається з таких структурних елементів, як правоздатність та дієздатність. Правоздатність і дієздатність юридичної особи виникають одночасно, в момент виникнення юридичної особи. Ось чому деякі дослідники пропонують вживати категорію «право-дієздатність» юридичної особи.² Таким чином, якщо існування правоздатності юридичної особи неможливо без існування її дієздатності, то їх окреме визначення у складі правосуб'єктності юридичних осіб, на відміну від правосуб'єктності фізичних осіб, не має юридичного значення.

Згідно із чинним законодавством України правоздатність суб'єкта господарювання виникає з моменту його державної реєстрації. Як правильно зауважує В. Кравчук, змістом легалізації з боку держави є не надання правосуб'єктності, а визнання її за юридичною особою. Зміст правосуб'єктності визначає не держава. Він встановлюється при розробці установчих документів юридичної особи. Джерелом правосуб'єктності юридичної особи є правосуб'єктність її засновників.³ Вони переносять частину своїх прав на юридичну особу при її створенні. Зрозуміло, що треба говори-

---

¹ У швейцарському ЦК закріплено принцип необмеженої правоздатності юридичних осіб. Але формальна наявність у юридичної особи загальної правоздатності повинна співвідноситися з такими способами використання й розпорядження майном, які були б підкорені певній меті, встановленій у статуті. Див.: Братусь С.Н. Суб'єкти гражданского права. — С. 200.

² Грибанов В.П. Вказ. праця. — С. 25.

³ Попов В.К. Право и материальные интересы в межхозяйственной кооперации. — Харьков: Вища школа, 1983. — С.52.; Кравчук В. Визначення сфери застосування інституту юридичної особи // Право України. — 1998. — № 4. — С. 75, 76.

ти не про виникнення правосуб'єктності юридичної особи з моменту її державної реєстрації, а про визнання державою можливості юридичної особи користуватися певним комплексом прав та нести певні обов'язки. Припинення правосуб'єктності юридичних осіб, відбувається разом з припиненням самої юридичної особи, що проводиться у порядку, встановленому законодавством.

Усі наведені вище міркування є цілком слушними й щодо інституту правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу, зміст якого не вичерпується лише здатністю до володіння правами й обов'язками юридичної особи — цивільною правосуб'єктністю. Вона є більш ширшою, багатограннішою і є одним з елементів правового становища сільськогосподарського кооперативу.¹

Слід погодитися з тим, що на обсяг правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу впливає те, що він є суб'єктом права власності, господарювання, використовує землю як основний засіб виробництва, за його участю складаються специфічні членські, трудові, фінансові й договірні відносини, відносини з державними органами тощо.² Це наводить на думку, що правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу в сучасних умовах повинна бути найбільш широкою (звичайно ж, у межах чинного законодавства), але її зміст має співвідноситися з метою та цілями його діяльності: чи то отримання прибутку (для сільськогосподарських виробничих кооперативів), чи задоволення різноманітних інтересів засновників (членів) (для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів). Оскільки правосуб'єктність визначається статутом кожного кооперативу, то її називають статутною (локалізованою).³

Серед науковців немає єдності щодо обговорюваного питання. Спектр думок поширюється від визнання необхідності встановити загальну цивільну правосуб'єктність⁴ для

¹ Кооперативне право. — С. 104.

² Семчик В.И., Кулинич П.Ф. Правовое обеспечение развития кооперации. — С. 20.

³ Примірний статут колгоспу. — С. 12.; Семчик В.И., Кулинич П.Ф. Правовое обеспечение развития кооперации. — С. 20.

⁴ До речі, концепція загальної правосуб'єктності сільськогосподарських підприємств не є новою для вітчизняного законодавства, а існувала ще на початку ХХ ст. Див.: Положение о кооперативных товариществах и их союзах. — Харьков, 1917. — 30 с.;

сільськогосподарських організацій¹ через пропозицію включення спеціальної правоздатності в діяльності сільськогосподарських організацій у їх загальну правоздатність² і до обстоювання необхідності збереження концепції цільової правоздатності сільськогосподарських підприємств.³

Сільськогосподарський кооператив виступає єдиним суб'єктом права, але в залежності від особливостей правовідносин, у яких він бере участь, проявляються різні сторони його правосуб'єктності.⁴ Очевидно, що ця цілісна правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу є комплексною,⁵ тому що він є учасником цивільних, майнових, господарських, земельних, трудових, організаційних, управлінських, фінансових та інших правовідносин, що регулюються нормами відповідних галузей права. Отже, складовими частинами комплексної правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу є цивільна, майнова, господарська, земельна, трудова, організаційна, управлінська, фінансова правосуб'єктність. Комплексність його інституту правосуб'єктності зумовлена особливостями його статутної діяльності, на яку, у свою чергу, впливає сезонність сільськогосподарського виробництва. При цьому сільськогосподарський кооператив має відповідні права й обов'язки як у зовнішніх, так і у внутрішніх (внутрішнькооперативних) відносинах. Таким чином, складові елементи цілісної правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу можна класифікувати:

1) за типом відносин, у яких він може брати участь, вирізняється цивільна (майнова), земельна, трудова, організаційна, управлінська, фінансова тощо;

О сельскохозяйственной кооперации: Постановление ЦИК и СНК СССР от 22.08.24 г. // СЗ СССР. — 1924. — № 5. — Ст. 61.

¹ Аграрное право: Учебник для вузов / Под ред. Г.Е. Быстрова и М.И. Козыря. — М.: Юристъ, 1998. — С. 136.

² Аграрная реформа в Российской Федерации: правовые проблемы и решения / Отв. ред. З.С. Беляева и О.А. Самончик. — М.: ИГП РАН, 1998. — С. 28.

³ Мольков Ю.В. Гражданская правоспособность сельскохозяйственных коммерческих организаций // Реформирование сельскохозяйственных предприятий: правовые проблемы. — М.: ИГП РАН, 1996. — С. 63.

⁴ Лаптев В.В. Правовое положение государственных промышленных предприятий в СССР. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — С. 38–39.

⁵ Аграрное право. — С. 138.

2) за сферою реалізації вирізняється правосуб'єктність, що проявляється: а) у внутрішніх відносинах і б) у зовнішніх відносинах.

Перейдемо до детальнішого розгляду найбільш значущих частин єдиної правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу — цивільної, майнової, земельної, господарської, трудової.

Цивільна правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу характеризує його як юридичну особу. Йому притаманні всі ознаки, характерні для таких осіб (див. ст. 80–93 ЦК України). Ці ознаки є цивільно-правовими.¹ Зміст цивільної правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу складають усі положення, що стосуються й інших юридичних осіб, — здатність до володіння та реалізації прав та обов'язків: майнових, щодо вступу у договірні відносини, немайнових та ін. Ця правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу є необхідною передумовою виникнення інших різновидів його правосуб'єктності, оскільки вона є первісним, необхідним елементом статусу будь-якого суб'єкта права, у тому числі й сільськогосподарського кооперативу. Якщо в конкретних умовах господарювання комплекси деяких прав та обов'язків можуть взагалі не виникати, то без цивільної правосуб'єктності будь-яка особа (юридична або ж фізична) не може бути визнана суб'єктом права взагалі. Але в категорії юридичної особи відбивається лише окрема сторона статусу сільськогосподарського кооперативу.²

Найважливішим складником цивільної правосуб'єктності є майнова правосуб'єктність. Її зміст складає здатність до володіння й реалізації сукупності прав та обов'язків, які має конкретна юридична особа — сільськогосподарський кооператив стосовно певного кола майна. Для визначення змісту майнової правосуб'єктності в юридичній науці застосовується термін «правовий режим майна», під яким розуміють встановлені правовими засобами порядок та умови придбання (присвоєння) майна, здійснення суб'єктами правомочностей володіння, користування й розпоряджен-

---

¹ Устюкова В.В. Правосубъектность крестьянского хозяйства // Сов. государство и право. — 1992. — № 1. — С. 57.

² Козырь М.И. Актуальные правовые проблемы развития сельскохозяйственных кооперативов в условиях проведения аграрной реформы. — С. 15.

ня ним, реалізацію функцій управління майном, а також його правову охорону.¹ Одним із складових елементів структури правового режиму майна саме й виступає правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу в майнових відносинах.² Майнова правосуб'єктність є однією з головних, визначальних, тому що майно є основою для виникнення й діяльності будь-якого суб'єкта господарювання, в тому числі й сільськогосподарського кооперативу (до речі, на думку переважної більшості дослідників, саме майнова відокремленість є головною ознакою юридичної особи³). Зважаючи на значення цього різновиду правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу й особливості, притаманні йому саме в кооперативних організаціях, його більш детальний розгляд пропонується в другому розділі даної наукової роботи.

Оскільки при створенні засновниками обрана саме така форма ведіння господарювання, як сільськогосподарський кооператив, то, звісно, у змісті його правосуб'єктності чи не найголовнішу роль відіграють права й обов'язки, пов'язані з виробництвом сільськогосподарської продукції, використанням землі як основного засобу виробництва.¹ Отже, слід погодитися з думкою тих правників, які вважають, що земельна правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу являє собою здатність цієї юридичної особи мати права й нести обов'язки у сфері використання й охоро-

---

¹ Аграрне право. — С. 88.

² Див.: Юридический справочник предпринимателя / Отв. ред. Ю.С. Шемшученко. — К: Перлит продакшн, ЛТД, 1992. — С. 63.

³ Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. — С. 135; Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве. — М.: Юрид. изд-во Минюста СССР, 1947. — С. 143; Советское гражданское право: Субъекты гражданского права. — М.: Юрид. лит., 1984. — С. 52; Брагинский М. Юридические лица // Хозяйство и право. — 1998. — № 3. — С. 12.

⁴ Як відомо, головними галузями сільського господарства виступають рослинництво та тваринництво. Вони взаємопов'язані й засновані на використанні землі. Усі корма, призначені для вигодівлі худоби, є продукцією рослинництва, а рослинництво засновано на використанні землі. Таким чином, земля виступає основним засобом виробництва у сільському господарстві. Див.: Аграрная реформа в Российской Федерации: правовые проблемы и решения. — С. 159.

ни земель, а також своїми діями набувати права, створювати для себе обов'язки й виконувати їх.¹

Згідно зі ст. 28 і 93 Земельного кодексу України,² ст. 22 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» земельні ділянки можуть належати сільськогосподарському кооперативу або на праві власності, або на праві користування (оренди). Залежно від цього буде визначатися й обсяг земельної правосуб'єктності конкретного сільськогосподарського кооперативу. Найбільш повним правом на землю є право власності, до змісту якого входять право володіння, право користування та право розпорядження землею. Змістом же таких сервітутних прав, як право оренди, право користування, є правомочності володіння й користування.

Оскільки основною метою діяльності сільськогосподарського кооперативу є ведіння сільськогосподарської діяльності, виробництво сільськогосподарської продукції, то досягається вона шляхом використання земель сільськогосподарського призначення. Відповідно до ст. 22 Земельного кодексу України землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей. Цей принцип цільового характеру використання земель є одним з найважливіших у земельному праві. Принцип цільового призначення земель є підставою для розподілення усіх земель на відповідні категорії. З віднесенням земель до тієї чи іншої категорії законодавство пов'язує встановлення певного правового режиму земель кожної категорії, права та обов'язки суб'єктів, що використовують ці землі тощо. Принцип цільового характеру використання земель не залежить від форми власності на землю й розповсюджується як на право власності на землю, так і на право землекористування, володіння, орен-

---

¹ Самончик О.А. Земельная правосубъектность сельскохозяйственных коммерческих организаций // Право собственности на землю в сельском хозяйстве Российской Федерации. — М.: ИГП РАН, 1996. — С. 34.

² Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. // Законодавство України про землю: Земельний кодекс України. Нормат.-правові акти з земельних питань. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 7–81.

ди.¹ Під цільовим призначенням земель розуміють встановлені законодавством порядок, умови, межі експлуатації (використання) земель для конкретних цілей відповідно до категорії земель.² Усі землі сільськогосподарського призначення можна поділити на два види — сільськогосподарські угіддя та інші землі, необхідні для ведення сільського господарства.³

У статтях 90, 91, 95, 96 Земельного кодексу України вказується на права й обов'язки сільськогосподарського кооперативу, які в основі своїй належать до правомочності користування. На думку О.А. Самончик, права й обов'язки, які складають цю правомочність, можна підрозділити на загальні та спеціальні.⁴ Загальні поширюються на всіх суб'єктів, які використовують землю, незалежно від категорії і цільового призначення земельної ділянки. Права й обов'язки, що залежать від категорії земель і цільового призначення земельної ділянки, навпаки є спеціальними.

Отже, до загальних прав можна віднести право: продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку; самостійно господарювати на землі; використовувати у встановленому порядку для потреб господарства загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові угіддя, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі; споруджувати жилі будинки, виробничі та інші будівлі й споруди. До спеціальних прав відповідно належать право власності на посіви й насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію; право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом.

Відповідно до цього можна поділити й обов'язки сільськогосподарського кооперативу по використанню землі. До загальних обов'язків можна віднести: використання землі за цільовим призначенням; додержання вимог законодавства про охорону довкілля; своєчасне внесення земельного податку або орендної плати; дотримання прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів; зберігання геодезичних знаків, протиерозійних споруд, мереж зрошувальних і осушувальних систем; дотримання ре-

¹ Аграрная реформа в Российской Федерации: правовые проблемы и решения. — С. 154 — 155.

² Самончик О.А. Вказ. праця. — С. 43.

³ Аграрная реформа в Российской Федерации: правовые проблемы и решения. — С. 158.

⁴ Самончик О.А. Вказ. праця. — С. 44, 45.

жиму санітарних зон та особливо охоронюваних територій; своєчасне надання органам влади даних про стан і використання земель та інших природних ресурсів; дотримання правил добросусідства та обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон. До спеціальних обов'язків належить обов'язок підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі і здійснювати комплекс заходів щодо охорони земель тощо.

Як бачимо, права й обов'язки сільськогосподарського кооперативу як власника (користувача) землі (а разом з цим і обсяг його правосуб'єктності) є досить різноманітними й розгалуженими, серед яких домінуючими є права та обов'язки, пов'язані саме з використанням землі як основного (спеціального) засобу виробництва.

Важливе значення у складі цілісної правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу має господарська правосуб'єктність. Як правильно зазначає І.Ф. Казьмін, господарську правосуб'єктність не можна ототожнювати з майновою, оскільки при здійсненні господарської діяльності виникають як майнові відносини (з приводу майна), так і відносини організаційного, управлінського характеру.¹ За сучасних умов обсяг цього різновиду правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу є значно ширшим, аніж, — наприклад, у колгоспів за часів існування СРСР. Оскільки сільськогосподарський кооператив має право самостійно обирати напрямки своєї господарської діяльності, вступати в різноманітні договірні відносини, мати на праві власності досить широке коло майна, необхідного для її здійснення тощо, то відповідно, він і наділяється цілим комплексом необхідних для цього прав та обов'язків. Необхідною передумовою для виникнення господарської виступають цивільна, майнова, земельна правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу. Господарська правосуб'єктність посідає важливе місце серед інших різновидів його правосуб'єктності.

Особливо слід вказати на значення правосуб'єктності — як здатності до володіння й реалізації сукупністю прав та обов'язків, пов'язаної з: а) організацією виробництва, процесу праці в сільськогосподарському кооперативі (тру-

---

¹ Казьмин И.Ф. Производственно-хозяйственная деятельность колхозов: правовые вопросы. — М.: Юрид. лит., 1972. — С. 7, 8.

дова);¹ б) керівництвом діяльністю кооперативу (управлінняська); в) формуванням, зміною складу коштів сільськогосподарського кооперативу (фінансова) та ін. Ці різновиди правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу обумовлені його цивільною, майновою, земельною і господарською правосуб'єктністю.

Якщо ж розглядати правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу з позиції визначення сфери її прояву, то переважна більшість учених схилиються до поділу її на зовнішню (яка проявляється у зовнішніх відносинах) та внутрішню (внутрішньокооперативну).²

При цьому наголошується на тому, що обсяг цих двох підвидів правосуб'єктності нерівнозначний. Наприклад, І.Ф. Казьмін, М.І. Козир, аналізуючи свого часу правосуб'єктність колгоспів, зауважували, що їх правосуб'єктність як юридичних осіб поширюється лише на відповідні зовнішні правовідносини. Що ж стосується їх відносин зі своїми структурними підрозділами та відносин останніх між собою, то вони знаходили своє регулювання в нормах колгоспного права.³ Також була висловлена думка, що ці внутрішньогосподарські підрозділи мали самостійну правоздатність, яка була обумовлена правоздатністю колгоспів,⁴ а їх органи мали відповідні права щодо вступу в договірні відносини між собою.⁵

На наш погляд, така точка зору не може бути визнана беззаперечною. Оскільки внутрішньогосподарські підрозділи сільськогосподарського кооперативу законодавство наділило певним комплексом прав та обов'язків (наприклад, щодо використання майна сільськогосподарського кооперати-

---

¹ Хрусталеv Б.Ф. Трудовая правосуб'єктность кооперативных предприятий // Изв. вузов: Правоведение. — 1991. — № 3. — С. 37.

² Казьмин И.Ф. Вказ. праця. — С. 7; Правовое положение колхозов в СССР / Отв. ред. И.В. Павлов. — М.: Госюриздат, 1961. — С. 70; Козырь М.И. Имущественные правоотношения колхозов в СССР. — М.: Наука, 1966. — С. 67.

³ Казьмин И.Ф. Вказ. праця. — С. 7; Козырь М.И. Имущественные правоотношения колхозов в СССР. — С. 67.

⁴ Козырь М.И. Правовое положение кооперативных сельскохозяйственных предприятий в СССР // Сельскохозяйственная кооперация в СССР и Франции. — М., 1983. — С. 18.

⁵ Аксененок Г.А. Правовое положение совхозов в СССР. — М.: Изд-во АН СССР, 1960. — С. 194.

ву, у сфері управління своїми справами тощо), то вони можуть виступати суб'єктами внутрішньогосподарських (внутрішньокооперативних) відносин. Але цю їх здатність не можна назвати правосуб'єктністю, бо остання є притаманна виключно суб'єкту права (а внутрішньогосподарські підрозділи, як відомо, до суб'єктів права не належать). Усі їх правомочності обмежуються тільки сферою внутрішніх відносин.¹

Стосовно ж поділу правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу на зовнішню й внутрішню слід зауважити, що таке розрізнення має більш теоретичне, аніж практичне значення, тому що суб'єкт права (у нашому випадку — сільськогосподарський кооператив) незалежно від того, у яких відносинах він бере участь, завжди залишається тим самим суб'єктом права з визначеним статусом, сукупністю прав та обов'язків. А в залежності від специфіки, виду відносин, які мають місце з участю сільськогосподарського кооперативу в конкретному випадку, можуть використовуватися (або ні) ті чи інші права й обов'язки. Але здатність до володіння й реалізації останніх, яка в даних правовідносинах не була реалізована, не зникає, а продовжує існувати і може бути реалізована в будь-який момент. Тобто незалежно від виду суспільних відносин, які мають місце в конкретному випадку (або від сфери їх існування) і в яких бере участь сільськогосподарський кооператив, він завжди виступає як суб'єкт права (юридична особа) з певним обсягом правосуб'єктності.

Виокремлення всіх цих різновидів цілісної правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу є досить умовним, тому що всі вони тісно переплетені. Можна погодитися з Г.О. Аксеньонком, що майнова правоздатність безпосередньо пов'язана із земельною і деякою мірою обумовлена нею. Це пояснюється тим, що вся господарська діяльність спрямована на найбільш правильне й раціональне використання землі як основного засобу сільськогосподарського виробництва.²

Подібним чином пов'язані між собою й інші види правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу. Якщо розглядати кожний із них окремо, то цілком очевид-

---

¹ Советское гражданское право: Субъекты гражданского права. — С. 208.

² Аксеньок Г.А. Вказ. праця. — С. 188–190.

но, що здатність до володіння сукупністю прав та обов'язків та їх реалізації надається суб'єктові права нормами певних галузей права (цивільного, трудового, господарського, фінансового та ін.). І лише їх поєднання у перебігу господарювання сільськогосподарського кооперативу, спрямоване на ведіння сільськогосподарської діяльності, дає підстави говорити про те, що його правосуб'єктність є аграрною і визначається нормами аграрного права. Зміст аграрної правосуб'єктності складає здатність до володіння й реалізації сукупністю прав та обов'язків, які виникають при ведінні сільськогосподарської діяльності. Звісно, що домінуючими, визначальними в її структурі є цивільна, майнова та земельна правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу.

Розвиток відносин власності в сільськогосподарській кооперації

2.1. Розвиток відносин власності в сільськогосподарських кооперативах у ринкових умовах

Майно будь-якої юридичної особи (у тому числі й сільськогосподарського кооперативу) складає основу її господарської діяльності. Без майнової бази неможливо саме існування й функціонування юридичної особи. Оскільки майнові відносини, відносини стосовно власності є одними з визначальних для будь-якого суб'єкта права, то законодавчими актами, правовими нормами встановлюються особливі принципи й правила поведінки таких суб'єктів щодо власності, різних видів майна. Адже, як зауважує Є.О. Суханов (з яким важко не погодитись), юридична особа — це перш за все «персоніфіковане» майно, виділене її засновником (або учасником) для самостійної комерційної діяльності.¹

У юридичній науці ця сукупність правил здобула своє закріплення в існуванні поняття «правовий режим майна». Під останнім розуміють встановлені правовими нормами структуру цього майна, порядок його придбання (формування), використання й вибуття, а також звернення на нього стягнень кредиторів;² або ж установлений правовими засобами порядок і умови придбання (присвоєння) майна, здійснення зазначеними суб'єктами правомочностей володіння, користування й розпорядження ним, реалізацію функцій управління ним, а також його правову охорону.³ Відповідно до цього правовий режим майна має свою структуру, що складається з численних елементів.⁴

¹ Суханов Е.А. Система юридических лиц // Сов. государство и право. — 1991. — № 11. — С. 44.

² Пилипенко А.Я. Щербина В.С. Господарське право: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. — К.: Вентурі, 1996. — С. 124.

³ Аграрне право. — С. 88.

⁴ Див.: Юридический справочник предпринимателя. — С. 63.

Правовий режим майна будь-якого суб'єкта залежить від правового титулу, на підставі якого воно йому належить (права речеві, сервітутні тощо). Оскільки з усіх речевих прав¹ право власності є найширшим і найважливішим за своїм значенням, а згідно зі ст. 20 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» майно належить сільськогосподарському кооперативові на праві власності, то не можна обійтися без встановлення сутнісних ознак саме цього речевого права в сільськогосподарській кооперації.

Перш за все слід зауважити, що власність як науковий термін вживається в двох аспектах — в економічному та юридичному.² У першому випадку, власність — це належність у певному суспільстві матеріальних благ певній фізичній чи юридичній особі.³ При цьому така належність означає ставлення цього суб'єкта до матеріальних благ як до «своїх» і, відповідно, ставлення всіх інших осіб до них як до «чужих». Якщо ж говорити про юридичний аспект власності, то це суспільні відносини (відносини між людьми) з приводу привласнення матеріальних благ і встановлення влади над ними, належності їх конкретній особі.⁴ Ще у 1963 році С.М. Братусь висловив думку про те, що власність як стан привласнення матеріальних благ відтворює статичні моменти, які характеризують даний спосіб виробництва, і що вона віддзеркалює виробництво не як процес, не як динаміку відносин, а як «момент статичний, як результат процесу розподілу» засобів виробництва.⁵ Такої ж думки додержувався О.В. Венедиктов та інші вчені.⁶

За своїм матеріальним змістом відносини власності складаються з володіння (суспільно-економічне ставлення

---

¹ Про поняття речевого права див.: Кооперативне право. — С. 139.; Щенникова Л.В. Вещные права в гражданском праве России. — М.: БЕК, 1996. — С. 16; Суханов Е.А. Лекции о праве собственности. — М.: Юрид. лит., 1991. — С. 52.

² Пилипенко А.Я., Щербина В.С. Вказ. праця. — С. 109.

³ Кооперативне право. — С. 124.

⁴ Дзера О.В. Розвиток права власності громадян в Україні: Монографія. — К.: Вентурі, 1996. — С. 4.

⁵ Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. — М., 1963. — С. 21-23.

⁶ Див.: Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1948. — С. 22-28; Маслов В.Ф. Основные проблемы права личной собственности в период строительства коммунизма в СССР. — Харьков: Изд-во ХГУ, 1968. — С. 7.

особи до належного їй майна, панування над ним, коли в стосунках з іншими особами вона розпоряджається належним їй майном як своїм), користування (виробниче чи особисте споживання засобів і продуктів виробництва, використання рухомого й нерухомого майна для задоволення своїх потреб), розпорядження майном (визначення долі майна).¹

Оскільки економічні відносини власності є визначальними в житті суспільства, вони здобули свого юридичного закріплення в інституті права власності. За допомогою права регулюються належність тих чи інших об'єктів певному власникові, обсяг і зміст суб'єктивних повноважень власника, порядок і форми їх реалізації стосовно різних об'єктів, засоби й способи правової охорони відносин власності тощо.² Сукупність зазначених правових норм утворює право власності в об'єктивному розумінні слова — як сукупність правових норм, що встановлюють й охороняють належність матеріальних благ конкретним суб'єктам. Подібна сукупність норм у цілому утворює інститут права власності.³

Що стосується права власності в суб'єктивному розумінні слова, то це є передбачене й гарантоване законом право конкретного суб'єкта-власника здійснювати володіння, користування, розпорядження та інші правомочності щодо належного йому майна на свій розсуд і з будь-якою метою, якщо інше не передбачено законом.⁴ Право власності є абсолютним правом. Його абсолютність проявляється в недоторканності, в недопустимості фактичного усунення суб'єкта даного права від здійснення ним правомочностей власника.⁵

Наведені визначення права власності є доктринальними. Якщо ж ми звернемося до легального визначення права власності, то це є відповідно до ст. 2 Закону України «Про власність» урегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження майном. Але, як правильно зауважує О.В. Дзера, це визначення права власності не досить вдале.⁶ Змістом будь-якого права не можуть бути суспільні відносини (навіть «урегульовані законом»). Зміст права становить або сукупність правових

¹ Кооперативне право. — С. 125.

² Пилипенко А.Я., Щербина В.С. Вказ. праця. — С. 109.

³ Дзера О.В. Вказ. праця. — С. 7.

⁴ Дзера О.В. Вказ. праця. — С. 8.

⁵ Аграрне право України. — С. 231.

⁶ Правові проблеми колективної власності в Україні // Право України. — 1996. — № 1. — С. 15.

норм (при широкому трактування терміна «право») або ж певний комплекс правомочностей (коли під «правом» розуміємо суб'єктивне право). Ось чому легальне визначення права власності є не зовсім «зрілим» і не відбиває в повній мірі сутність цього явища.

Традиційно і зміст права власності, відповідно до матеріального змісту відносин, складає правомочність володіння, користування та розпорядження. Ці правомочності відомі протягом багатьох століть і здобули серед юристів назву «тріада». ¹ Однак вони не вичерпують зміст прав власника. В юридичній літературі, у тому числі й зарубіжній, наводяться й інші його права. Наприклад, А. Оноре виявив одинадцять елементів правомочностей власника (право володіння, користування, управління, право на доход, відчуження, право на безпеку тощо ²). Як справедливо зауважує С.М. Корнеєв, право власності являє собою не суму трьох правомочностей, а скоріше суму усіх багатьох правомочностей, які охоплюються й поглинаються поняттям «право володіння, користування й розпорядження». ³ Так само й О.В. Венедиктов говорив, що право власності не зводиться до наявних у власника майна правомочностей володіння, користування й розпорядження річчю. ⁴ Вони можуть належати і невласнику речі, що, однак, не позбавляє його права власності на неї. Відмінність власника в тому, що він реалізує ці правомочності виключно на свій розсуд, незалежно від волі інших осіб, «своєю владою й у своєму інтересі». ⁵

Таким чином, якщо розкрити зміст елементів права власності, то очевидно, що право володіння — це юридично забезпечена можливість власникові майна мати його у своєму віданні, у сфері свого фактичного господарського впливу; право користування — юридично закріплена можливість господарського використання майна й вилучення з

¹ Дзера О.В. Вказ. праця. — С. 9.

² Кикоть В.А. Современные тенденции и противоречия учения о праве собственности в развитых капиталистических странах (Научно-аналитический обзор) // Актуал. пробл. совр. бурж. гражд. права: Сб. науч.-аналит. обзоров. — М.: ИНИОН АН СССР, 1983. — С. 41.

³ Корнеєв С.М. Право государственной социалистической собственности в СССР. — М.: Изд-во МГУ, 1964. — С. 117, 118.

⁴ Венедиктов А.В. Вказ. праця. — С. 16.

⁵ Див.: Суханов Е.А. Лекции о праве собственности. — С. 22.; Генкин Д.М. Право собственности в СССР. — М.: Госюриздат, 1961. — С. 56.

нього корисних властивостей власником чи уповноваженими ним особами; право розпорядження — це юридична можливість власника самостійно вирішувати правову долю майна шляхом його відчуження іншим особам, зміни його стану та призначення.¹

Право володіння є передумовою права власника користуватися й розпоряджатися належним йому майном. Практичне значення відмежування права володіння — право вимагати захисту цього права.² На думку деяких дослідників, юридичні особи мають право володіти лише майном, необхідним для господарської діяльності в межах їх статутної правоздатності.

Що стосується права користування, то таким правом для юридичної особи є виробниче використання майна, одержання відповідних господарських результатів. Внаслідок здійснення цього права створюються певні матеріальні цінності, на які в юридичної особи виникає право власності. Майно повинно використовуватися відповідно до його призначення — для подальшого розвитку господарства. Здійснюючи користування майном, власник має й певні обов'язки (наприклад, не завдавати шкоди інтересам інших власників).

Наслідком реалізації права розпорядження є виникнення, зміна або припинення права власності на майно, передача цього майна іншій особі на праві користування.

У науці аграрного права право розпорядження розмежується за двома аспектами: а) як організація або встановлення порядку внутрішньогосподарського використання майна, закріплення його за виробничими підрозділами й окремими членами юридичної особи з метою одержання корисних властивостей; б) як передача об'єктів права власності у власність або користування іншій особі (уперше таке розмежування зробив І.В. Павлов у 1957 р.³).⁴ Саме останньою частиною права розпорядження, підкреслюють деякі вчені, зумовлена участь юридичної особи як суб'єкта права власності в ринкових економічних відносинах.⁵

¹ Дзера О.В. Вказ. праця. — С. 11.

² Семчик В.И. Правовая охрана колхозной собственности. — К.: Вища шк., 1978. — С. 6.

³ Павлов И.В., Баховкина Л.Н. Право колхозной собственности в СССР. — М.: Изд-во АН СССР, 1957. — С. 98, 99.

⁴ Примірний статут колгоспу. — С. 64; Аграрне право України. — С. 236–237.

⁵ Аграрне право України. — С. 237.

На нашу думку, таке розмежування права розпорядження не має юридичного значення. Розпорядження як організація порядку внутрішньогосподарського використання об'єктів власності не змінює правового стану речей, оскільки у цьому випадку не відбувається зміни власника.¹ При реалізації ж цього права в такому розумінні відбуваються виділення й закріплення майна за структурними підрозділами юридичної особи, облік і збереження отриманої продукції, розподіл отриманих доходів тощо. Отже, організацію внутрішньогосподарського використання майна навряд чи можна визнати частиною правомочності розпорядження юридичної особи-власника, оскільки результатом реалізації такого права є відчуження майна від власника на користь іншої особи, зміна суб'єкта права власності на це майно. Деякі науковці, розуміючи це, пропонували називати організацію внутрішньогосподарського використання майна управлінням.²

Така дискусія дала поштовх для розробки в теорії земельного й колгоспного права четвертого елемента права власності — правомочності управління.³ Наприклад, М.І. Козир вважає, що управління майном має самостійний правовий зміст, який є відмінним від правомочності володіння, користування й розпорядження майном.⁴ Від права користування правомочність управління відрізняється тим, що вона означає право встановлювати порядок господарської експлуатації майна, встановлювати його цільове призначення й організувати його використання, а не право на його господарську експлуатацію.⁵ Право управління майном, на полягає автор, є елементом змісту права власності.⁶

¹ Павлов И.В., Баховкина Л.Н. Вказ. праця. — С. 98.

² Козырь М.И. Право колхозной собственности в период развитого социализма. — М.: Наука, 1985. — С. 152.

³ Див.: Правовое положение колхозов в СССР. — С. 155, 156; Семчик В.И. Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве. — К.: Наук. думка, 1984. — С. 64; Турубинер А.М. Содержание права государственной собственности на землю в СССР. — М.: МГУ, 1956. — С. 58.

⁴ Козырь М.И. Право колхозной собственности в период развитого социализма. — С. 148.

⁵ Козырь М.И. Имущественные правоотношения колхозов в СССР. — С. 188.

⁶ Козырь М.И. Право колхозной собственности в период развитого социализма. — С. 146.

Як вбачається, більш прийнятною є позиція В.І. Семчика, який погоджується з І.В. Павловим, Л.М. Баховкіною, Р.О. Халфіною, Д.М. Генкіним стосовно того, що інститут управління майном не є окремою самостійною правомочністю власника, а функцією суворого управління.¹

Слід додати, що для відносин, які складаються в процесі реалізації юридичною особою своїх правомочностей власника, часто є характерним злиття в тих самих діях двох правомочностей — права користування й права розпорядження.²

Не треба також забувати, що на власника майна покладено й певні обов'язки: при використанні об'єктів власності не завдавати шкоди правам, свободам і гідності громадян, інтересам суспільства, не погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст. 41 Конституції України, ст. 4 Закону України «Про власність»).

На підставі викладеного й з урахуванням ознак сільськогосподарського кооперативу можна зробити висновок, що право власності сільськогосподарського кооперативу (в широкому розумінні) — це сукупність правових норм, покликаних регулювати відносини щодо володіння, користування й розпорядження власним майном на свій розсуд.

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про власність» сільськогосподарський кооператив є суб'єктом права колективної власності. Існування цієї форми власності в Україні, яке закріплено в нормах Закону України «Про власність», викликало активну дискусію серед науковців. Одні правники (Ю.С. Шемпученко, В.І. Семчик, В.З. Янчук, Ц.В. Бичкова, В.В. Луць) вважають, що право колективної власності повинно бути передбачено в законодавстві, інші (О.В. Дзера, О.О. Підпригора, Я.М. Шевченко, О.А. Пушкін, В.В. Янчук, О.М. Бандурка, Л.В. Яричевська, Р.Б. Шипка) — що робити цього не слід, бо такої форми власності не існує.³

Перша група вчених свою точку зору обґрунтовує тим, що право колективної власності є явищем об'єктивним, яке об'єктивно існує, тривалий час уже закріплено в національ-

¹ Семчик В.І. Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве. — С. 66.

² Аграрне право України. — С. 237.

³ Висловлюються думки й щодо того, що колективна форма власності взагалі знаходиться за межами конституційного поля України. Див.: Гальчинский А. Необходима государственная поддержка реформированных хозяйств АПК // Факты. — 1999. — 18 дек.

ному законодавстві, має історію свого розвитку, від нього неможливо відмовитися, оскільки воно виступає формою об'єднання майна (капіталу) для ведіння колективної господарської діяльності.¹

Прибічники неможливості законодавчого закріплення колективної форми власності наводять такі аргументи:

а) це право було характерним для радянської правової системи;

б) у будь-якому випадку власником майна є юридична особа як єдиний суб'єкт, а не якийсь колектив (трудовий чи засновників);

в) колективна форма власності не має вичерпного «набору» необхідних ознак для самостійного виду власності, тому що схожа з приватною щодо основних принципів володіння, користування й розпорядження майном;

г) колективна власність тотожна спільній власності, а її існування створює лише додаткові проблеми в теорії та практиці.²

Особливу позицію зайняв В.М. Коссак, який вважає, що в законодавстві за одним і тим же критерієм добровільне об'єднання майна з метою спільної діяльності (власність) належить до спільної (приватної) і колективної. На його думку, колективна власність властива перехідному періоду входження в ринкову економіку і здійснення приватизації, а в перспективі має бути приватна і державна власність.³

Принципове положення, яке може бути покладено в основу вирішення існуючої суперечки, запропонував Є.О. Суханов: «Форма власності — це економічна, а не юридична категорія. Треба вести мову про належність майна на праві власності різним суб'єктам, а не про появу різних форм власності. Існує лише одне право власності з одним, одна-

---

¹ Див.: Правові проблеми колективної власності в Україні. — С. 6; Семчик В.І. Право власності за Конституцією України. — К.: Ін Юре, 1997. — 36 с.; Семчик В.І. Право власності: проблеми розвитку // Бюл. законодавства і юрид. практики України. — 1998. — № 2. — С. 64-70; Янчук В. Аграрно-господарське право — навчальна дисципліна // Юрид. вісн. України. — 1999. — № 49 (233).

² Див.: Правові проблеми колективної власності в Україні. — С. 7; Суханов Е.А. Общие положения о праве собственности и других вещных правах // Хозяйство и право. — 1995. — № 6. — С. 29.

³ Дзера О.В. Вказ. праця. — С. 104.

ковим для всіх набором правомочностей, у якого можуть бути лише різні суб'єкти». ¹

Не вдаючись до детального аналізу викладених думок, можна дійти висновку, що право власності сільськогосподарського кооперативу (як й будь-якої недержавної юридичної особи) відбиває особливості створення майна такого кооперативу (формування його майнового комплексу), що ці особливості перш за все відрізняють її від спільної власності групи фізичних осіб, які не створювали кооперативу (юридичної особи). ² Власність сільськогосподарського кооперативу (юридичної особи) не може бути ототожнена зі спільною власністю, тому що вони різняться як за кількістю суб'єктів права такої власності, так і за порядком здійснення правомочностей власника. ³

Вважаємо, що треба вести мову про право власності сільськогосподарського кооперативу як про право власності юридичної особи, яке, у свою чергу, є різновидом права приватної власності. ⁴ Така концепція, на наш погляд, відбиває належність майна на праві власності конкретному суб'єктові — сільськогосподарському кооперативу (юридичній особі). Але деякі науковці підкреслюють, що власність кооперативу можна відносити до кооперативної власності як одного з видів приватної власності, сформованої за рахунок власності громадян, зведеної в один майновий об'єкт права власності і належній на праві власності юридичній особі — кооперативу, який використовує майно в інтересах громадян-пайовиків кооперативу. ⁵

Розгляд питань правового режиму майна не буде повним без визначення кола суб'єктів та об'єктів права власності в сільськогосподарській кооперації. Оскільки сільськогосподарський кооператив — це завжди об'єднання осіб, на підставі об'єднання майна яких і створюється кооператив,

---

¹ Суханов Е.А. Общие положения о праве собственности и других вещных правах. — С. 36.

² Семчик В.І. Право власності за Конституцією України. — С. 27.

³ Див. гл.26 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. До речі, на відміну від ЦК України, Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. містить норми щодо права колективної власності.

⁴ Аграрное, земельное и экологическое право Украины. — С. 44.

⁵ Кооперативне право. — С. 127.

то питання про співвідношення права власності самого кооперативу і майнових прав його засновників (членів) на майно такого кооперативу є дискусійним.

Переходячи до визначення суб'єктного складу права власності в сільськогосподарському кооперативі, слід зауважити, що відповідно до ст. 20 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» єдиним власником майна визнано сільськогосподарський кооператив. Як відмічає В.І. Семчик, з приводу співвідношення між правом власності сільськогосподарського кооперативу та майновими правами його членів, робляться різні висновки:

а) оскільки власність юридичної особи створюється за рахунок майна-власності фізичних осіб, які є членами організації, то останні є співвласниками майна;

б) у зв'язку з тим, що юридичну особу визнано суб'єктом права власності на майно, її члени втрачають право власності на його частку (пай), яку вони передали юридичній особі;

в) члени юридичної особи є власниками майнового паю, який вони передали юридичній особі, і можуть розпоряджатися ним на свій розсуд.¹

Але навряд чи можна погодитися з усіма викладеними точками зору. Звернімося до норм Закону України «Про власність», які регламентують, що при створенні юридичної особи суб'єктом права власності є ця юридична особа. Фізичні або юридичні особи, які передали частину свого майна у вигляді майнового внеску (паю), втрачають право власності на це майно. Аналогічне правило закріплено і в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», згідно з нормами якого єдиним власником переданого йому майна визнається сільськогосподарський кооператив. Як доречно зауважує Є.О. Суханов, в іншому випадку втрачає сенс сама конструкція юридичної особи, тому що вона не може стати майнове відокремленим суб'єктом (власником) — повноправним учасником майнового обігу.²

Що стосується прав засновників (членів) на майно сільськогосподарського кооперативу, то більшість дослідників стверджують, що між самим кооперативом і його засновниками (членами) виникають певні зобов'язальні відноси-

¹ Семчик В.І. Право власності: проблеми розвитку. — С. 67.

² Суханов Е.А. Общие положения о праве собственности и других вещных правах. — С. 38.

ни.¹ Існує й така точка зору, автори якої стверджують, що власником майна є сам кооператив, а його засновники (члени) набувають права лише на колективне управління таким майном.²

Крім того, в історії розвитку кооперативної теорії, на початку 20-х років ХХ ст., існував такий підхід до вирішення цього питання, згідно з яким засновники (члени) зберігали право приватної власності на своє майно, яке передавалося кооперативу (юридичній особі) при його створенні, а право власності юридичної особи розглядалося як надбудова над приватною власністю членів. Таким чином, приватна власність членів кооперативу лише частково переходила в форму його загальної власності.³ У свою чергу, статuti сільськогосподарської артілі 1918–1919 рр. закріплювали різні принципи — від збереження приватної власності членів об'єднання на засоби виробництва з виплатою дивідендів і застосуванням найманої праці й до повного об'єднання майна членів і розподілу виробленого продукту за їдцями.⁴

У більш модифікованому стані, подібні точки зору існують і сьогодні. Наприклад, В.І. Федорович вважає, що пай, внесений членами кооперативу, мають залишатися їх приватною власністю, й у зв'язку з цим структура майна кооперативу повинна складатися з двох частин: а) майно, яке належить кооперативу як юридичній особі; б) майно, яке залишається у приватній власності його окремих членів, які передають повноваження по управлінню своїм майном загальним зборам кооперативу.⁵

На наш погляд, найбільш послідовно обґрунтував свою позицію В.І. Семчик, який вважає, що в засновників (членів) сільськогосподарського кооперативу виникає право на пай (майновий або земельний). Але це не право власності

---

¹ Див.: Семчик В.І. Право власності за Конституцією України. — С. 13; Дозорцев В.А. Принципиальные черты права собственности в ГК // Юрид. мир. — 1997. — Сент. — С. 29; Галлянич М., Коваленко Г. Проблеми колективної власності // Уряд. кур'єр. — 1999. — 25 лют.

² Див.: Абова Т.Е. Вказ. праця. — С. 77; Павлова Э.И. Обслуживающие кооперативы в предпринимательской деятельности крестьян. — С. 48.

³ Попов Н.И. Теория кооперации. — С. 127.

⁴ Марьяновский В.А. Кооперативная собственность при социализме. — М.: Наука, 1989. — С. 25.

⁵ Федорович В.І. Вказ. праця. — С. 13.

як один із видів речевих прав, а право вимоги як один з видів зобов'язального права.¹ Право вимоги, на думку вченого, означає, що особа (фізична чи юридична), якій у власності юридичної особи належить пай або якій як частка у власності юридичної особи виражається пай, має право отримати його в натурі або компенсацію за нього в разі виходу зі складу юридичної особи чи при ліквідації останньої. Пай не має речевих ознак. Він вимірюється лише у вартісному вираженні, а тому не може бути об'єктом права власності.²

Це міркування повністю співвідноситься з положеннями ст. 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (хоча вона й носить назву, яка не в повній мірі відповідає самому її смислу, — «Право власності на пай»). Необхідно абсолютно чітко усвідомлювати, що після передачі майна сільськогосподарському кооперативу власність фізичної або юридичної особи на нього припиняється й виникають зобов'язальні правовідносини між кооперативом і його членами. Але це не звичайні зобов'язально-правові відносини, бо ці відносини побудовані на праві членства.³ Передаючи у власність кооперативу частку майна у вигляді паю, члени кооперативу стають суб'єктами майнових прав, зокрема суб'єктами права на майновий пай.

У разі виходу особи з кооперативу й після отримання свого майнового паю в неї знову виникають права й обов'язки власника щодо отриманого майна. Це обумовлено тим, що при створенні юридичної особи у формі сільськогосподарського кооперативу його засновники в досягнутій угоді закріплюють саме такі принципи утворення, використання й розподілу майна такого кооперативу.⁴

---

¹ Поділ цивільних майнових правовідносин на речеві й зобов'язальні провадиться за об'єктом (річ або дія зобов'язаної особи), характером здійснення обов'язку (речеве право здійснюється самим власником, а реалізація зобов'язальних прав передбачає дії зобов'язаної особи) й за способами правового захисту (вендикаційний позов або позов про відшкодування шкоди) (Див.: Козырь М.И. Имущественные правоотношения колхозов в СССР. — С. 94.).

² Семчик В.І. Право власності: проблеми розвитку. — С. 68, 69.

³ Мозолин В.П. Право собственности в Российской Федерации в период перехода к рыночной экономике. — М.: Ин-т гос-ва и права РАН, 1992. — С. 116.

⁴ Звичайно, усе це не стосується майна, переданого членами кооперативу не як пай, а на інших правах (наприклад, у користування).

Але, на нашу думку, зміст права на пай не вичерпується лише правом вимоги. Як і інші види зобов'язальних прав, зміст права на пай складає певний комплекс прав та обов'язків, що їх мають сільськогосподарський кооператив та його члени. Так, член сільськогосподарського кооперативу у зв'язку із внесенням майна має право брати участь в управлінні майновими об'єктами кооперативу, вимагати розподілу частини доходу кооперативу на паї, вимагати повернення паю (майна, яке припадає на пай) у разі виходу з кооперативу. На члена кооперативу покладено обов'язок, який ґрунтується на інституті членства, щодо зроблення майнового внеску.¹ Що стосується самого сільськогосподарського кооперативу, то він має аналогічні обов'язки по відношенню до члена кооперативу. Сукупність цих прав та обов'язків виникає на підставі угоди, укладеної між сільськогосподарським кооперативом та особою при вступі останньої в кооператив і передачі майна як внеску.²

Право на пай нерозривно пов'язано з правом членства в сільськогосподарському кооперативі, яке є підставою для виникнення певного комплексу прав та обов'язків як у кооперативу, так і в особи (члена), чільне місце серед них займає право на пай. Моментом виникнення права на пай є момент прийняття особи до сільськогосподарського кооперативу як його члена (тобто виникнення членства), а точніше, передачі майна (внеску) кооперативу. Увесь час існування членських відносин існує й право на пай. Припиняється воно, на нашу думку, разом з припиненням членства (вибуттям члена зі складу кооперативу) — з моменту отримання особою свого майна. Право на пай припиняється також у разі ліквідації самого сільськогосподарського кооперативу.

На жаль, чинне законодавство України не акцентує уваги на обговорюваних питаннях. У Законі України «Про сіль-

---

¹ Аграрная реформа в Российской Федерации: правовые проблемы и решения. — С. 83.

² До речі, теоретики кооперації початку нашого століття серед майнових прав члена кооперативу називали право на користування майновими благами, право на отримання прибутку й безумовне право повернення паю. Що стосується обов'язків майнового характеру, то це обов'язки щодо внесення паю й вступного внеску та відповідальності за борги кооперативу. (Див.: Поволоцкий Л.И. Основные начала кооперативного права СССР. — С. 74, 76, 78.).

ського господарську кооперацію» відсутні легальні визначення поняття «право на пай» і моменту виникнення цього права. Що ж стосується його припинення, то в Законі закріплено лише єдиний випадок, коли членом кооперативу може отримати майновий пай, — це вихід із нього. Деякі науковці пропонують визнавати пай отриманим членом, за сукупності певних умов (наприклад, вихід із кооперативу, добровільність виходу, визначення розміру паю за визначеними принципами, виплата його після закінчення певного господарчого періоду тощо¹).

Як вбачається, було б доцільніше в нормах цього Закону закріпити, що право на пай припиняється в разі вибуття члена з кооперативу (припинення членства) або ліквідації останнього. Термін «вибуття» є досить широким й охоплює такі підстави припинення членства як: добровільний вихід члена з кооперативу або його виключення; смерть члена кооперативу — фізичної особи або ліквідація члена кооперативу — юридичної особи; вихід на пенсію члена кооперативу тощо. Слід зазначити, що у кооперативному законодавстві Російської Федерації вживається термін «припинення» членства, яке відбувається у наступних випадках:

- а) виходу з кооперативу;
- б) виплати вартості пайового внеску члену кооперативу у повному розмірі;
- в) передачі пайових внесків іншим членам кооперативу;
- г) смерті члена кооперативу;
- д) ліквідації селянського (фермерського) господарства або юридичної особи, що є членами кооперативу;
- е) виключення з кооперативу.

Також, на нашу думку, слід передбачити право сільськогосподарського кооперативу у своїх локальних актах у деяких випадках (наприклад, виключення члена) самостійно встановлювати правило про неповернення паю. Підставами для виключення з членів кооперативу можуть бути: невиконання обов'язків, що передбачені статутом кооперативу; подання недостовірних відомостей органам управління кооперативом; нанесення збитків кооперативу через невиконання членом своїх обов'язків; відсутність (або

---

¹ Спасибо И. Научно-практический комментарий Закона Украины «О собственности». — Харьков, 1996. — С. 42.

втрата) права на членство у кооперативі; членство в іншому сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі, види діяльності яких збігаються тощо. У цих випадках право на пай буде припинятися з моменту прийняття такого рішення загальними зборами кооперативу.¹ Відповідно до законодавства, право на пай у разі ліквідації самого кооперативу припиняється після отримання майна, яке залишиться після розрахунків з усіма кредиторами. Крім того, в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» нічого не говориться про можливість передачі паю членом кооперативу іншій особі, що навряд чи є виправданим. Наприклад, Федеральний Закон Російської Федерації «Про сільськогосподарську кооперацію» регламентує, що член кооперативу має право за згодою кооперативу передати іншій особі свій пайовий внесок. Передача пайового внеску громадянину, що не є членом кооперативу, можлива лише за згодою кооперативу. У цьому випадку члени кооперативу користуються переважним правом купівлі такого пайового внеску.² Законодавча регламентація усіх цих питань в Україні дасть змогу чіткіше й детальніше регулювати майнові відносини в сільськогосподарському кооперативі.

Слід додати, що ст. 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», на перший погляд, розв'язує майнові питання, які виникають у разі смерті члена кооперативу — фізичної особи. Однак фраза «право власності членів кооперативу — фізичних осіб на пай є спадковим» протирічить самій природі майнових відносин у сільськогосподарському кооперативі, оскільки, як говорилося раніше, право власності на пай (конкретне майно) виникає у члена кооперативу тільки після його виходу й виділення такого паю з майна кооперативу. Більш правильним, на нашу думку, є те, що в разі смерті члена кооперативу треба вести мову не

---

¹ Рішення загальних зборів кооперативу про неповернення в деяких випадках паю не буде порушенням ст. 41 Конституції України, тому що пай — це не об'єкт права власності члена кооперативу. Загальні збори позбавляють останнього деяких прав, які входять до змісту права на пай, а саме — права вимагати повернення вартості паю. Таке право виникає в загальних зборів внаслідок порушення членом кооперативу покладених на нього обов'язків.

² Див.: Федеральний Закон Російської Федерації «Про сільськогосподарську кооперацію».

про перехід неіснуючого права власності на пай до його спадкоємців (тому що воно ще не було реалізовано, здійснено, тобто навіть не виникло), а про перехід права на пай щодо майна кооперативу. Але тут виникає питання про прийом такого спадкоємця до кооперативу або про виділення спадкового паю з майна кооперативу. Отже, і ці питання потребують свого законодавчого закріплення.

Розглянувши суб'єктний склад майнових відносин у сільськогосподарському кооперативі, доречно перейти до визначення кола об'єктів, які можуть належати на праві власності такому кооперативові. Як відомо, об'єктами права власності взагалі є речі, майно (в тілесному вираженні). Під майном розуміють сукупність речей, що належать особі на тому чи іншому праві.¹ Майно — це речі, тобто матеріальні об'єкти, а майнові права осіб — учасників правових відносин — це права вимоги, що складають актив їх майна, а також борги, що становлять пасив.² Найпоширенішою в наш час є теорія множинності об'єктів права власності; ними можуть бути різні явища: дії (поведінка) людей, речі, результати духовної і творчої праці, особисті майнові блага, майно, матеріальні цінності, об'єкти природи тощо.³

Якщо ж говорити про сільськогосподарський кооператив, то в ст. 20 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» міститься перелік майна, що може належати йому на праві власності: будівлі, споруди, гроші, майнові внески його членів, виготовлена ним продукція, доходи, одержані від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, а також інше майно, придбане на підставах, не заборонених законом. Як бачимо, цей перелік не є вичерпним. Якщо ж звернемося до норм Закону України «Про власність», то в його ст. 24 теж міститься перелік об'єктів права власності кооперативу, який є дещо відмінним від наведеного вище і не охоплює всієї різноманітності об'єктів, що можуть належати сільськогосподарському кооперативові на праві власності. Вважаємо, що слід приєднатися до думки О.В. Дзери, який справедливо зауважує, що не треба в законодавстві перелічувати

---

¹ Аграрне право. — С. 87.

² Гражданское право: Учебник: В 2 т. /Под ред. Е.А. Суханова. — М.: БЕК, 1994. — Т. 1. — С. 112.

³ Семчик В.И. Имущественные правоотношения в сельском хозяйстве. — С. 59–61.

всі різнорідні об'єкти. Було б більш логічним серед об'єктів права власності сільськогосподарського кооперативу вказати споріднені види майна за узагальненими ознаками (наприклад, майно виробничого призначення, майно споживчого призначення, результати інтелектуальної праці тощо).¹ Але все ж таки такий поділ майна (як і перелік різнорідних об'єктів) не має правового значення.

У сучасних умовах все більшого значення набуває поділ майна на рухоме і нерухоме. В основу його покладено ступінь зв'язку того чи іншого майнового об'єкта з землею. До нерухомого належать земельні ділянки, ділянки надр, відокремлені водні об'єкти і все, що міцно пов'язано із землею, у тому числі ліси, багаторічні насадження, будови й споруди, які при відокремленні від землі фактично знецінюються. Речі, які не належать до нерухомості, включаючи гроші й цінні папери, вважаються рухомим майном.² Характерною рисою нерухомого майна є зв'язок його правового режиму з правом на земельну ділянку, на якій споруджено майнові об'єкти.³ Правовий режим такого майна розглядається разом із земельною ділянкою. Визнання майна рухомим ґрунтується на його юридичних, а не природних особливостях. Це дає можливість законодавчо розповсюдити режим нерухомості й на деякі інші об'єкти, «рухомі» у фізичному сенсі. До речі, законодавство радянських часів не знало терміна «нерухомість», тому що земля не була товаром і не могла бути відчужена, наприклад, разом із будинком.⁴ Що стосується законодавства України, то одним з перших цей термін було закріплено в нормах Закону України «Про заставу».

Залежно від віднесення майна до тієї чи іншої групи встановлюються особливості його правового режиму. Отже, вважаємо за необхідне закріпити в законодавстві Укра-

---

¹ Правові проблеми колективної власності в Україні. — С. 17.

² Відповідно до ст. 181 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. (набрав чинності з 01.01.2004 р.) до нерухомих речей (нерухомого майна, нерухомості) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

³ Право власності в споживчій кооперації України / За ред. В.І. Семчика. — К.: ІДП НАН України, 1996. — С. 68, 77.

⁴ Семчик В.І. Право власності за Конституцією України. — С. 17.

їни правило, згідно з яким сільськогосподарській кооператив є власником нерухомого і рухомого майна, з урахуванням при цьому, що останнє також поділяється на засоби виробництва і предмети споживання, вирізняється родовими ознаками й індивідуально, таке, що споживається й не споживається, подільне і неподільне, окреме і в сукупності з іншими речами тощо.¹

Із позицій економічних відносин майно будь-якої юридичної особи (у тому числі й сільськогосподарського кооперативу) поділяється на основні фонди і обігові засоби, виробничі запаси, незавершене виробництво, сировину, матеріали у виробництві, готову продукцію, гроші. Такий поділ є необхідним для прогнозування й планування виробничого процесу, ведіння бухгалтерського обліку, контролю власника за виробництвом, аналізу економічного стану підприємства.²

У зв'язку з переходом до ринкових відносин, поступовим введенням у законодавство категорій «рухоме майно», «нерухоме майно», деякі дослідники пропонують відмовитися від поділу майна юридичних осіб на основні фонди і обігові засоби,³ вважаючи, що це було притаманно законодавству радянської доби і не характерно для сучасних умов. Однак, враховуючи, що цей поділ базується на фізичних та економічних властивостях майна (його вартість, термін експлуатації), на нашу думку, його слід дотримуватися деякий час, хоча б у перехідний до ринкових відносин період (перш за все для ведіння бухгалтерського обліку). Але з часом, після визначення єдиних критеріїв, розробки відповідного правового режиму, поділ майна на основні фонди й обігові засоби повинен використовуватися для вирішення питань суто економічного характеру, а в законодавстві має бути закріплено його поділ на рухоме й нерухоме.

Розглядаючи більш детально окремі об'єкти права власності сільськогосподарського кооперативу, необхідно зауважити, що серед них можна виділити наступні групи: а) земля (земельні ділянки); б) інша нерухомість — будівлі, споруди, обладнання; в) виготовлена продукція, обігові кошти; г) доходи в грошовому виразі, отримані від статутної

¹ Право власності в споживчій кооперації України. — С. 66.

² Право власності в споживчій кооперації України. — С. 73.

³ Семчик В.І. Право власності за Конституцією України. — С. 15.

та іншої діяльності; д) інше майно, придбане на підставах, не заборонених законом.¹

Може бути проведена класифікація й на інші групи, але будь-який поділ є досить умовним, та й у Рекомендаціях Європейського комітету сільськогосподарського права говориться про необхідність розглядати майно сільськогосподарського підприємства як єдине ціле, включаючи рухоме й нерухоме майно, гарантії виконання договірних зобов'язань, борги, неотримані суми та ін.²

Серед об'єктів права власності сільськогосподарського кооперативу особливе місце займає земля (земельні ділянки). Вона є особливим природним об'єктом (природним тілом), посідає домінуюче місце в складі єдиного природного комплексу. Сучасна теорія земельного права розглядає землю як особливий вид нерухомості (земельна ділянка має чітко зафіксоване положення на місцевості; не може бути переміщена за волевиявленням особи; суворо локалізована за місцем знаходження; може бути використана для конкретних цілей у даному місці). Разом з тим вона не має деяких ознак, які характеризують товар у загальнопоширеному розумінні (земля не створена працею людини; не піддається амортизації; є територіально обмеженою й має свої межі).³ Усі ці чинники, безумовно, повинні враховуватися при встановленні правового режиму землі (земельної ділянки) у складі іншого нерухомого майна.

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» сільськогосподарському кооперативу надано право на придбання земельних ділянок у власність, що є можливим або в результаті передачі земельних ділянок у власність сільськогосподарському кооперативу із земель державної власності, або ж на підставі цивільно-правових договорів (ст. 82 Земельного кодексу України). У Законі також підкреслено, що право кооперативу на землю зберігається і в разі входження його до об'єднання кооперативів.

Дехто з науковців серед об'єктів права власності сільськогосподарських підприємств називають виробничо-

¹ Спасибо І. Вказ. праця. — С. 41.

² Иконичкая И.А. О частной собственности на землю // Сов. государство и право. — 1991. — № 8. — С. 42.

³ Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. — Харьков: Консум, 1998. — С. 19, 20.

господарські підрозділи останніх, але лише такі, яким певною мірою властиві виробничо-господарська самостійність, чітка відокремленість майна й окресленість майнових відносин стосовно всього громадського господарства підприємства. Об'єктивною ознакою того чи іншого підрозділу як об'єкта права власності називають можливість застосування в ньому підрядно-орендної форми організації виробництва.¹ З нашої точки зору, внутрішньогосподарські підрозділи сільськогосподарського підприємства (кооперативу) не можуть виступати об'єктами права власності. Вони є формою організації праці, специфічними внутрішньогосподарськими суб'єктами.

У зв'язку з розглядом питання про об'єкти права власності сільськогосподарського кооперативу, слід зупинитися на проблемі обмеженості (чи необмеженості) кола майна, яке може належати сільськогосподарському кооперативу. Як відомо, відповідно до принципу спеціальної правосуб'єктності суб'єктів господарювання, закріпленого в ст. 57 Господарського кодексу України, вони мають право бути власниками лише того майна, яке необхідне для досягнення цілей їх діяльності і яке відповідає характеру їх правоздатності. Деякі вчені зауважують, що за сучасних умов принцип спеціальної правосуб'єктності юридичних осіб є «розмитим», тому останні можуть бути власниками будь-якого майна, але, звичайно, у межах чинного законодавства. Інші, визнаючи, що коло об'єктів права власності юридичних осіб не обмежується, разом з тим говорять, що аграрне підприємство у своєму статуті повинно конкретизувати це положення закону щодо своєї правосуб'єктності, чітко визначити коло об'єктів, які воно може мати в користуванні для здійснення своєї діяльності.

Отже, на нашу думку, виникла нагальна потреба в тому, щоб встановити правило, що сільськогосподарський кооператив може бути власником будь-якого майна, за винятком майна, виключеного з цивільного обігу і, звичайно, після дотримання особливих умов стосовно майна, обмеженого в обігу.²

Що стосується джерел формування майна, виникнення власності сільськогосподарського кооперативу, то з аналі-

¹ Аграрне право України. — С. 233.

² Про право власності на окремі види майна: Пост. Верхов. Ради України від 17.06.1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 35. — Ст. 517.

зу норм Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» можна встановити, що майно кооперативу формується за рахунок вступних і пайових внесків його членів (це є первісне джерело), доходів від кооперативної діяльності, в результаті виконання цивільно-правових договорів. Також можна додати, що ще воно може формуватися за рахунок: доходів від використання кредитів, посівів і посадок сільськогосподарських культур і насаджень; розведення продуктивної й робочої худоби, птиці, бджолосімей; зведення у встановленому порядку будівель і споруд; використання загальнопоширених корисних копалин, лісових угідь, водних об'єктів тощо.¹

Деякі дослідники вважають особливістю власності кооперативу, відмінністю правового режиму його майна те, що воно формується за рахунок грошових і майнових членських внесків;² а останні виступають об'єктом його права власності.³ Переваги кооперативної власності полягають у тому, що вона стимулює трудову діяльність людини, надає можливості більше зацікавитися її в результатах власної і колективної праці, стимулює бажання по-господарськи використовувати майно й кошти кооперативу.⁴

2.2. Майнові фонди сільськогосподарських кооперативів: формування та порядок використання в умовах ринкової економіки

Одним із вихідних принципів створення й діяльності будь-якого кооперативного об'єднання, у тому числі й кооперативу, є створення спеціальних майнових фондів — неподільного й пайового, кожний з яких має специфічний правовий режим. Цей принцип здобув свого закріплення в статуті Міжнародного кооперативного альянсу 1966 р.⁵ Щодо правової регламентації створення й діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні, то цей принцип також є вихідним і закріплено його в Законі України «Про

¹ Аграрне право. — С. 100, 102.

² Коментарий к Федеральному Закону «О сельскохозяйственной кооперации». — С. 127.

³ Федорович В.І. Вказ. праця. — С. 13.

⁴ Аграрне законодавство України: проблеми ефективності. — С. 31.

⁵ Кооперативне право. — С. 146.

сільськогосподарську кооперацію». Відповідно до цього слід більш детально розглянути правовий режим майнових фондів сільськогосподарського кооперативу.

Перш за все необхідно зауважити, що згідно зі ст. 139 Господарського кодексу України майно будь-якого суб'єкта господарювання поділяється на фонди.¹ Питання про визначення фондів та їх класифікацію до цього часу є дискусійним. І це не випадково. Адже законодавство про сільськогосподарську кооперацію досить динамічне, постійно змінюється. Аналізуючи погляди вчених щодо визначення фондів, можна погодитися з М. І. Козирем, що майнові фонди — це визначена, відокремлена частина майна, що має своє цільове (господарське²) призначення.³ Розмежування майна на фонди зумовлено потребами раціонального й продуктивного використання належних підприємству знарядь, засобів і продукції виробництва, а також економічно обґрунтованого розподілу одержаних доходів, постійного поповнення виробничих і невиробничих фондів.⁴ В основу класифікації майна на фонди можуть бути покладені різні критерії: економічні властивості майна, його цільове призначення, характер використання майна тощо.⁵ Відповідно до цього, майно підприємства утворює основні фонди, оборотні фонди, статутний фонд, резервний фонд, резерв сумнівних боргів та ін.

Специфікою створення й діяльності сільськогосподарського кооперативу є те, що за рахунок його майна формуються такі спеціальні майнові фонди, як пайовий і неподільний (ст. 21 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Формування саме таких майнових фондів якраз є однією з рис, що відрізняють кооперативні ор-

¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р.// Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144.

² На думку деяких авторів, — «внутрішньогосподарське» призначення. (Див.: Волков А.И., Иванов Г.В. Правовое положение колхозных фондов. — М.: Госюриздат, 1957. — С. 5; Касымов А.А. Правовое положение общественных фондов колхозов. — Ташкент: Узбекистан, 1974. — С. 35.).

³ Козырь М.И. Объекты права колхозной собственности и их правовой режим. — М.: Госюриздат, 1956. — С. 87.

⁴ Примірний статут колгоспу: Науково-практичний коментар. — С. 60.

⁵ Морозов И.Н. Правовое положение фондов колхоза. — Минск: Беларусь, 1977. — С. 8.

ганізації від будь-яких інших. Проте єдиної думки щодо цього поки що не існує. Деякі дослідники вважають, що характерною ознакою кооперативу є створення саме неподільного фонду;¹ інші, навпаки, називають особливістю правового режиму майна кооперативу існування в ньому пайового фонду,² хоча, звісно, вони не відкидають існування ні пайового, ні неподільного фонду у сільськогосподарському кооперативі. Хоча такий розподіл майна сільськогосподарського кооперативу не має виробничого значення, на нашу думку, особливістю правового режиму його майна є існування цих двох фондів у їх сукупності.

Із позицій економічних відносин майно сільськогосподарського кооперативу поділяється на основні фонди й обігові засоби, виробничі запаси й незавершене виробництво, сировину, матеріали у виробництві, готову продукцію, гроші;³ з метою регулювання процесу спрямування коштів підприємства — на фонд накопичення і фонд споживання;⁴ з урахуванням цільового призначення фондів — на статутний фонд, резервний фонд, резерв сумнівних боргів тощо⁵. Це не виключає можливості існування спеціальних натуральних фондів — фонду оплати праці, насінневих, фуражних та ін. Розмежування ж майна сільськогосподарського кооперативу на пайовий і неподільний фонди відбиває специфіку майнових відносин, що існують між самим кооперативом та його членами, і має самостійне юридичне значення.

Концепція створення неподільного та пайового фондів кооперативних організацій виникла не випадково. Ідея існування неподільного фонду зародилася разом із самою кооперацією й була розроблена, наприклад, у Франції Ф. Бюше, у Німеччині — Райфайзенем.⁶ Уперше ж ця ідея була висловлена «батьком» англійської кооперації Кінгом — учнем Р. Оуена. На думку Ф. Бюше, неподільний фонд ніко-

¹ Аграрная реформа в России: правовые проблемы и решения. — С. 83.

² Кооперативне право. — С. 144.

³ Право власності в споживчій кооперації України. — С. 73.

⁴ Аграрне право. — С. 98.

⁵ Положення про організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні: Затв. пост. Кабінету Міністрів України № 250 від 03.04.1993 р. // Уряд. кур'єр. — 1993. — 22 квіт. На даний час чинність цього Положення скасована.

⁶ Палладина М.И. Вказ. праця. — С. 93.

ли не повинен поступати в розділ між членами (за винятком випадків покриття збитків за операціями), він покликаний служити суспільним цілям, взаємній підтримці членів і придбанню у власність асоціації коштовних засобів виробництва. Навіть при ліквідації справи заборонялося розподіляти неподільний фонд, щоб члени товариства не мали спокуси припинити його існування заради отримання накопичених капіталів. У разі ліквідації ці капітали передавалися суспільній установі, якій належало зберігати їх, доки не з'явиться необхідність заснування у даному районі пайового товариства з аналогічним статутом.¹ Створення запасного неподільного капіталу вважалось обов'язковим і за Положенням про кооперативні товариства та їх спілки, прийнятим у Росії 20.03.1917 р.

Оскільки радянські колгоспи в період свого виникнення були проголошені кооперативними організаціями, то відповідно й колгоспне право також має досить багату історію існування і правового регулювання майнових фондів. Перші ж статuti колгоспів (1918–1926 рр.) не знали навіть такого терміна «неподільний фонд». Прообразом неподільного фонду можна вважати інвентарний фонд, створення якого передбачалося Положенням про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства, затвердженого ЦВК РРФСР 14.02.1919 р.² Цей фонд не міг бути розподілений між членами товариства. Уперше ж питання про створення неподільних фондів у колгоспах було порушено в червні 1926 р. на третій сесії Всесоюзної Ради сільськогосподарських колективів³ й здобуло свого правового закріплення в 1927 р. в Постанові ЦВК і РНК СРСР «Про колективні господарства».⁴ Слід зауважити, що назва «неподільний» стосовно певного фонду з'явилася не відразу. До прийняття Примірного статуту сільськогосподарської артiлі 1935 р. цей фонд мав такі назви, як «неподільні кошти», «неподільний капітал»,

¹ Палладина М.И. Вказ. праця. — С. 93.

² Козырь М.И. Право колхозной собственности в период развитого социализма. — С. 176.

³ Козырь М.И. Право колхозной собственности в период развитого социализма. — С. 177.

⁴ Козырь М.И. Сельскохозяйственная кооперация в России: проблемы совершенствования правового регулирования // Государство и право. — 1998. — № 11. — С. 28.

»інвентарний фонд». ¹ Примірні статuti сільськогосподарської артілі 1930 р., 1935 р. ² визначали, що частина усуспільненого майна зараховується до неподільного фонду, а частина є пайовим внеском ³ колгоспника. За статутом колгоспникові надавалося право одержати пай у разі виходу зі складу колгоспу, а будь-якої матеріальної винагороди за усуспільнене майно селянин не отримував. ⁴ Але норми Статуту 1935 р. про пайовий фонд і повернення паю перестали існувати за непотрібністю. Вийти з колгоспу було дуже складно: колгоспники не мали паспортів, відпрацьовані в колгоспі роки не включалися до загального трудового стажу. Також у багатьох колгоспах під час Великої Вітчизняної війни були знищені документи, що підтверджували пайові внески. Особи, які вступали до колгоспу (в основному діти колгоспників), нічого не вносили, тому що нерухомого майна в них не було. ⁵ І в Примірному статуті колгоспу 1969 р. вже не було й згадки про пайовий фонд, а члени колгоспу були позбавлені права на усуспільнене майно, яке за допомогою такого способу перетворилося на виключну власність колгоспу. ⁶ Таким чином, колгоспами було втрачено таку ознаку правового статусу кооперативної організації, як можливість повернення пайового внеску при припиненні членських відносин. ⁷ Отже, колгоспники, фактично були позбавлені економічної можливості виходу з колгоспу, ⁸ втратили економічний стимул для участі в його діяльності.

---

¹ Иванов Г.В. Правовое положение неделимого фонда колхозов. — М.: Об-во по распространению полит. и науч. знаний РСФСР, 1958. — С. 5.

² Відповідно до Примірного статуту 1930 р. створювалися неподільний, пайовий фонди, фонд на утримання непрацевдатних, фонд поточних потреб, насінневий та фуражний фонди, а згідно з Примірним статутом 1935р. — неподільний фонд, пайові кошти та спеціальні фонди (натуральні, грошові).

³ Уперше термін «пайові внески» було закріплено в Нормальному статуті трудових землеробних артілей, затвердженого Наркомземом РРФСР 19.05.19 р. (Див: Волков А.И., Иванов Г.В. Указ. соч. — С. 127).

⁴ Аграрне право України. — С. 244.

⁵ Минина Е.Л. Вказ. праця. — С. 33.

⁶ Аграрне право України. — С. 244.

⁷ Беляева З.С. Правовые проблемы «разгосударствления» колхозов // Сов. государство и право. — 1991. — № 8. — С. 65.

⁸ Тихонов В. Вказ. праця. — С. 117.

Перші кроки до виправлення такого становища було зроблено Законом СРСР «Про кооперацію в СРСР» 1988 р., де передбачалася можливість створення спеціального часткового фонду членів кооперативу (колгоспу) (п. 2 ст. 36 закону). Відповідно до цього Закону правовий режим часткового фонду мав наступні риси:

а) він формувався з частини новостворюваної щорічної вартості приросту основних виробничих фондів і мав не натуральну, а грошову форму;

б) кошти фонду розподілялися між членами колгоспу й зараховувалися на їх особові рахунки пропорційно конкретному трудовому внеску;

в) на ці кошти з валового доходу щорічно нараховувалися відсотки, розмір яких визначався загальними зборами колгоспу;

г) доходи, що отримували члени колгоспу щорічно у вигляді відсотків, накопичувалися на їх особових рахунках і могли бути використаними ними на свій розсуд.

Метою формування часткового (пайового) фонду в колгоспах було визначення трудового внеску кожного члена в створення загального майна й наступне стимулювання з урахуванням цього трудового внеску, тобто підвищення матеріальної заінтересованості в розвитку колгоспної власності.¹

Але багато колгоспів при формуванні часткового фонду діяли більш радикально й неоднозначно, ніж це передбачалося Законом 1988 р. й Примірним статутом колгоспу 1988 р. Наприклад, деякі з них усю вартість виробничих фондів розподіляли на паї, інші з цієї вартості створювали неподільний і пайовий фонди.²

Результатом дослідження правової природи часткового фонду колгоспів стало визнання того, що він не був пайовим у повному розумінні цього слова. Однак деякі науковці вважали, що цей фонд виконує роль внесків,³ є своєрідним пайовим капіталом членів кооперативу (колгос-

---

¹ Беляева З.С. Правовые проблемы «разгосударствления» колхозов. — С. 65, 68.

² Беляева З.С. Правовые проблемы «разгосударствления» колхозов. — С. 65.

³ Козырь М.И. Право колхозной собственности на этапе перестройки и обновления социалистического общества // Право собственности в условиях совершенствования социализма / Редкол. В.П. Мозолин. — М., 1989. — С. 90.

пу).¹ Проте це не тотожні поняття: якщо пайовий капітал у «класичній» кооперації створюється за рахунок внесків членів кооперативу, то частковий фонд — за рахунок частини вартості майна колгоспу, що створювалася працею його членів.²

Дещо пізніше, уже після розпаду СРСР, серед науковців розгорнулася досить гостра дискусія стосовно доцільності існування неподільного фонду взагалі, тому що необхідність його створення історично була визнана соціалістичною. Цей фонд пов'язували з адміністративною системою управління, а звідси — вважали його непотрібним у ринковій економіці.³ У відмові від неподільних фондів, зарахуванні всього майна на внески колгоспників вбачали навіть реальну можливість збереження колгоспів від розпаду.⁴ Противники цього погляду зауважували, що все майно кооперативу не може ділитися на паї,⁵ тому що неподільний фонд⁶ — це економічний і правовий фундамент, що дає змогу в деяких рамках стабілізувати діяльність будь-якого кооперативу.⁷ Цю точку зору поділяв і Міжнародний кооперативний альянс, який у резолюції 1995 р. визнав, що неподільний фонд є корисним для кооперативів, тому що без нього останнім не забезпечити розвитку, конкурентоспроможності, життєздатності на ринку.⁸

Але врешті-решт, оскільки майже всі колгоспи в Україні були перетворені на колективні сільськогосподарські під-

---

¹ Беляева З.С. Правовые проблемы «разгосударствления» колхозов. — С. 66.

² Беляева З.С. Правовые проблемы «разгосударствления» колхозов. — С. 66.

³ Абова Т.Е. Вказ. праця. — С. 78.

⁴ Семчик В.И. Кооперация и право. — С. 39.; Павлова Э.И. Обслуживающие кооперативы в предпринимательской деятельности крестьян. — С. 49; Палладина М.И. Вказ. праця. — С. 95.

⁵ Павлова Э.И. Обслуживающие кооперативы в предпринимательской деятельности крестьян. — С. 49; Палладина М.И. Вказ. праця. — С. 95.

⁶ Величина неподільних фондів у розрахунку на одиницю земельної площі відбиває рівень розвитку господарства й визначає темпи розвитку виробництва. (Див.: Корюнов С. Неделимые фонды и капитальные вложения колхозов. — М.: Госфиниздат, 1960. — С. 4.).

⁷ Козырь М.И. Сельскохозяйственная кооперация в России: проблемы совершенствования правового регулирования. — С. 29.

⁸ Абова Т.Е. Вказ. праця. — С. 78.

приємства, усе майно, яке раніше належало до неподільного фонду, було включено до пайового фонду майна членів КСП (ст. 9 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»), що не є виправданим. Переведення неподільного фонду КСП до пайового в багатьох випадках тільки стимулювало розпад колективних підприємств, тому що вони були позбавлені майнової бази для своєї діяльності. Також і Закон України «Про споживчу кооперацію» не передбачає утворення неподільних фондів.

У ст. 21 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» закріплено правило, згідно з яким формування у цих організаціях як пайового так і неподільного фонду є обов'язковим. Пайовий і неподільний фонди — це дві противи, на ґрунті яких формуються справедливі майнові відносини між кооперативом та його членами, забезпечуються обопільні інтереси, у тому числі цілісність і стабільність кооперативної діяльності.¹ Ці фонди мають особливий правовий режим,² під яким слід розуміти: сукупність усіх правомочностей власника відносно фондів; характеристику джерел їх утворення, примноження й розподілу; способи виникнення права власності на них у членів кооперативу й самого кооперативу та способи його припинення; властиві цим фондам форми вчинення з ними юридичних дій та правової їх охорони.³ Так, відповідно до названого Закону неподільний фонд утворюється за рахунок вступних внесків і майна кооперативу (за винятком землі). Пайові внески його членів до нього не включаються. Вступними внесками формування неподільного фонду лише започатковується. Надалі він поповнюється вартістю майна, накопичуваного кооперативом у процесі його діяльності, — за рахунок відрахувань від доходу кооперативу. Оскільки в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» ви-

---

¹ Семчик В.І. Концепція правового регулювання утворення пайових і неподільних фондів у кооперативних організаціях // Правова держава Україна: Проблеми, перспективи розвитку: Короткі тези доп. та наук. повід. респ. наук.-практ. конф. 9–11 листопада 1995 р. — Харків: Національна юрид. акад. України. — 1995. — С. 221.

² Також визначення поняття «правовий режим» див.: Янчук В.З. Колгоспна власність та її правова охорона. — С. 42; Корнеєв С.М. Правовой режим имущественных фондов предприятия. — М.: Знание, 1975. — С. 4.

³ Аграрне право України. — С. 239.

значена форма вступних внесків, а саме — грошова, то, як справедливо зауважує О. Онищенко, внесення їх у неподільний фонд у грошовій формі може стримувати процес створення сільськогосподарських кооперативів,¹ адже ні для кого не є секретом той матеріальний стан, у якому перебувають зараз мешканці сільських районів.

Слід погодитися з тим, що кооперативний принцип створення неподільного резерву засновано на тому, що метою кооперативної діяльності є не накопичення капіталу для наступного розподілу між окремими членами кооперативу, а скоріше створення спільного капіталу, що використовується на загальне благо всіх членів кооперативу.² При виході з кооперативу члени отримують тільки ту суму, яку вони внесли при вступі. Як справедливо зауважує В.І. Семчик, після виходу члени кооперативу не можуть претендувати на будь-яку частину неподільного фонду. Те, що вони вклали у створення цього фонду, перетворюється на неподільний громадський капітал.³ Згідно із цим принципом навіть при припиненні діяльності кооперативу цей громадський капітал не повинен розподілятися між членами кооперативу⁴, а має бути використаний для інших кооперативних цілей. Розподіл майна кооперативу при ліквідації між його членами суперечить кооперативним принципам, тому що неподільний фонд не повинен ділитися між членами кооперативу.⁵ На жаль, чинне законодавство

¹ Онищенко О. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: оцінка положень формування і функціонування. — С. 58.

² На думку деяких дослідників, неподільний фонд повинен використовуватися з метою господарського, науково-технічного та іншого розвитку кооперативу, здійснення будівництва, забезпечення безпечних умов праці, вирішення соціальних питань (див.: Абова Т.Е. Вказ. праця. — С. 78.); на думку інших — за його рахунок повинна створюватися вартість всього нерухомого майна кооперативу (див.: Палладина М.И. Вказ. праця. — С. 95).

³ Право власності в споживчій кооперації України. — С. 85.

⁴ Деякі дослідники зауважують, що принцип неподільності діє лише у перебігу діяльності сільськогосподарського кооперативу, а при його ліквідації все майно повинно розподілятися між членами. (Див.: Палладина М.И. Вказ. праця. — С. 94); Суханов Е. Производственный кооператив как юридическое лицо // Хозяйство и право. — 1998. — № 3. — С. 8; Суханов Е. Юридические лица, государственные и муниципальные образования // Хозяйство и право. — 1995. — № 4. — С. 6.

⁵ Право власності в споживчій кооперації України. — С. 88.

України відійшло від цього правила (див. ст. 38 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Доцільно було б підкреслити в тексті Закону, що до неподільного фонду (як і до пайового) частина майна сільськогосподарського кооперативу зараховується у вартісному вираженні.¹ Фонди кооперативу не мають майнового змісту.² Майно, частина вартості якого складає вступний (пайовий) внесок члена кооперативу, не розподіляється в натурі й у виробничій діяльності функціонує нарівні з усіма іншими засобами виробництва, вартість яких входить до неподільного (пайового) фонду.³ Отже, треба вести мову не про те, що «неподільний фонд утворюється за рахунок вступних внесків та майна кооперативу», а про те, що до неподільного фонду включається вартість вступних внесків та іншого майна кооперативу (адже, вступні внески також є його власністю — майном, тому що їх вартість включається до неподільного фонду після передачі таких внесків членами кооперативу). Це ще раз підкреслює, що член сільськогосподарського кооперативу не має права власності на конкретне майно. Частина грошових коштів неподільного фонду майна сільськогосподарського кооперативу може утворювати його резервний фонд, що призначений для покриття можливих збитків.

Якщо раніше серед характерних рис неподільного фонду майна називали неподільність, незменшуваність, постійне зростання та цільове використання,⁴ то за сучасних

¹ Кооперативне право. — С. 144, 145.

² Усупереч цьому деякі дослідники пропонують відносити до пайового (подільного) фонду основні й обігові засоби, які можуть ділитися рівними або еквівалентними частинами між усіма співвласниками (сільськогосподарські тварини, птиця, бджолосім'я, техніка й реманент, насіння, корм, добрива, засоби захисту рослин тощо); відповідно до неподільного фонду — основні й обігові засоби, які не можуть бути поділені на еквівалентні частини. (Див.: Федорович В.І. Створення сільськогосподарських кооперативів при реорганізації сільськогосподарських підприємств // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали III регіональн. наук. конференції (лютий 1997 р.). — Львів: Львівськ. держ. ун-т ім. І. Франка. — 1997. — С. 204).

³ Волков А.И., Иванов Г.В. Вказ. праця. — С. 124.

⁴ Алиева Ш.А. Некоторые вопросы совершенствования правового регулирования колхозной собственности // Научные основы нового Примерного устава сельскохозяйственной артели. — М.: Юрид. лит., 1966. — С. 157.

умов — особливі джерела його утворення (вступні внески та майно кооперативу), неподільність (члени кооперативу не мають права претендувати на його частку) та цільове використання (цей фонд повинен використовуватися на загальнокооперативні цілі)¹. З урахуванням цього можна зробити висновок, що неподільний фонд — частина майна сільськогосподарського кооперативу у вартісному виразі, до якої включається вартість вступних внесків та іншого майна кооперативу, що характеризується неподільністю та цільовим призначенням.

Що стосується пайового фонду майна, то вищезгаданий закон не містить майже ніяких правових норм, які визначали б його правовий режим. Виходячи з того, що пайові внески членів кооперативу не включаються до неподільного фонду, можна зробити висновок, що саме вони й утворюють пайовий фонд. Оскільки законодавчого визначення поняття «пайовий внесок» не існує, а в юридичній літературі існують різні точки зору, то можна погодитися з тим, що пайовий внесок — це грошові кошти й матеріальні ресурси у вартісному вираженні, які вносяться громадянами та юридичними особами для створення й діяльності кооперативу², тобто це показник їх майнової участі в його господарській діяльності. Разом із вступними внесками вони становлять первісний капітал, що є початковою матеріальною базою господарської діяльності кооперативу. В Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» не вказано в якому розмірі повинен бути внесений пайовий внесок до моменту державної реєстрації сільськогосподарського кооперативу. Отже, можна зробити висновок, що повинно бути внесено 100% розміру пайового внеску. Зрозуміло, що за сучасних умов господарювання така норма закону певним чином лише стримує процес створення сільськогосподарських кооперативів. На нашу думку, доцільно встановити правило, відповідно до якого на момент державної реєстрації сільськогосподарського кооперативу повинен бути внесений певний відсоток від розміру пайового внеску. Та частина пайового внеску, що залишилася, повинна бути передана протягом року з моменту державної реєстрації кооперативу.

Як пайовий внесок можуть виступати гроші або майно. Останнє повинно бути оцінено органами управління

¹ Кооперативне право. — С. 145, 146.

² Кооперативне право. — С. 144.

сільськогосподарського кооперативу. Знов-таки, чинне кооперативне законодавство України не містить ніяких правових норм щодо порядку проведення такої оцінки. Мабуть, є доцільним встановити, що при оцінці майна, вартість якого становить більше певної суми, необхідним є проведення незалежної оцінки відповідним спеціалістом. Це виключить можливість завищення вартості пайового внеску, що передається до кооперативу.

Після передачі майна кооперативу, у його члена виникає право на пай — частку в майні кооперативу у вартісному вираженні.¹ Таким чином, між кооперативом і його членами існують зобов'язальні майнові правовідносини. Обов'язку кооперативу видати пайовий внесок у грошовій формі кореспондує право його члена, який вибуває, вимагати його повернення. Якщо член кооперативу не реалізував цього права, останній автоматично звільняється від такого обов'язку (тобто член кооперативу повинен подати заяву про повернення внеску). Зобов'язально-правові відносини припиняються, якщо член кооперативу, який вибув, не звернувся протягом трьох років² (йдеться про строк позовної давності, встановлений цивільним законодавством України) до кооперативу з заявою про повернення паю. Цей строк починає спливати з моменту закінчення господарського року, тому що у члена кооперативу саме з цього моменту з'являється право вимагати, а в кооперативу — відповідний обов'язок. Якщо ж строк позовної давності закінчився, то особовий рахунок члена кооперативу погашається, а сума пайового внеску передається до неподільного фонду.³

Але треба чітко усвідомлювати, що «пайовий внесок» і «пай» — це не одне і те ж поняття. Їх слід чітко відмежовувати. До паю, основу якого становить пайовий внесок, включаються також додаткові внески (якщо такі є) і част-

¹ Кооперативне право. — С. 145.

² На відміну від цього в нормах Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлено правило, згідно з яким термін отримання паю не може перевищувати двох років, а відлік цього терміну починається з 1 січня року, що настає після моменту виходу (виключення) із кооперативу. (Див.: Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»: Закон України від 02.11.2000 р. // Уряд. кур'єр. — 2000. — 30 лист.)

³ Волков А.И., Иванов Г.В. Вказ. праця. — С. 122, 123.

ка майна кооперативу, яка була розподілена на паї членів (кооперативні виплати).¹ На жаль, норми Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» не тільки не дають чіткого розмежування цих понять, а й фактично ототожнюють ці категорії (ст. 1). Пай є пов'язаним із членством у кооперативі, фактично має особистий характер і, як зауважують окремі дослідники, не може передаватися іншій особі.² У сільськогосподарському кооперативі на першому місці повинно бути не право передачі паю іншим членам, а право повернення його в натурі членові, який вибуває.³

Розмір паю як і розмір пайового фонду сільськогосподарського кооперативу, не є непорушною величиною, а може змінюватися. Так, розмір паю збільшується, коли за бажанням члена сільськогосподарського кооперативу до нього вносяться нараховані частки доходу на паї або додатковий пайовий внесок; зменшується — коли за його рахунок були покриті збитки кооперативу. Облік паїв членів кооперативу здійснюється в пайових книжках, пайових посвідченнях, картках пайовиків, інших документах, які засвідчують рух паїв, а також у реєстрах аналітичного та синтетичного обліку.⁴ Така різноманітність форм обліку не є виправданою, бо на практиці це призводить не лише до ускладнень і плутанини, а й до грубих помилок і порушень майнових прав членів кооперативу. Було б слушним впровадити документ єдиного зразка щодо обліку паїв і встановити чіткі й зрозумілі правила його оформлення.

За сучасних умов правовий режим пайового фонду майна сільськогосподарського кооперативу характеризується такими ознаками, як специфічне джерело його утворення (обов'язкові та додаткові пайові внески), його подільність і зворотність внесків (у разі вибуття члена кооператив повертає його пай), а також нарахування в установлених розмірах відсотків (кооперативних виплат) із доходу кооперативу.⁵ До пайового фонду входить не майно чи майнові фонди, а лише його вартість. З урахуванням цього пайо-

¹ Абова Т.Е. Вказ. праця. — С. 78.

² Право власності в споживчій кооперації України. — С. 80.

³ Палладина М.И. Вказ. праця. — С. 95.

⁴ Аграрне законодавство України: проблеми ефективності. — С. 34; Аграрне право. — С. 107.

⁵ Кооперативне право. — С. 144, 145; Право власності в споживчій кооперації України. — С. 80.

вим фондом можна вважати частину майна сільськогосподарського кооперативу у вартісному виразі, до якої включається вартість пайових внесків членів кооперативу, що характеризується подільністю, зворотністю внесків а також нарахуванням в установлених розмірах відсотків із доходу кооперативу.

На думку деяких дослідників, у сільськогосподарських кооперативних організаціях пайовий фонд утворюється за рахунок особистих пайових фондів майна кожного члена такої організації.¹ Але, як видно, така позиція не відповідає реальному стану речей і ось чому. У сільськогосподарському кооперативі існує лише єдиний пайовий фонд майна, а кожен член кооперативу має право на пай, адже за рахунок таких паїв і утворюється вищезгаданий фонд.

Зупинимось на регулюванні відносин, пов'язаних із формуванням земельного масиву сільськогосподарського кооперативу. Як було сказано вище, з одного боку, земля (мається на увазі її вартість) не входить до складу неподільного фонду (ст. 21 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»), а з другого — вона може входити до складу пайового фонду, оскільки може виступати як пайовий внесок (ст. 1, 20 Закону). Формулювання ст. 20 цього Закону, відповідно до якої «члени кооперативу передають право користування належною їм земельною ділянкою кооперативу як пайовий внесок» вважаємо не зовсім вдалим. Як зауважує О. Онищенко, член кооперативу може передати належну йому земельну ділянку кооперативу або як пайовий внесок з одержанням певних нарахувань на пай, або ж у користування за певну плату.² Ми погоджуємося з позицією В.І. Семчика про те, що, як і будь-який пай, право користування земельною ділянкою, що передається кооперативу, також повинно бути обчислено в грошовому вираженні й заховано до пайового фонду.³ На практиці обчислити право користування земельною ділянкою надто складно,⁴

¹ Аграрне право України. — С. 244.

² Онищенко О. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: оцінка положень формування і функціонування. — С. 60.

³ Семчик В.І. Організаційно-правові засади діяльності сільськогосподарської кооперації // Правова держава: Щорічник наук. праць. — К.: Ін Юре, 1998. — Вип. 9. — С. 212.

⁴ В.І. Семчик пропонує доповнити ст. 20 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» п. 3 такого змісту: « 3. Члени кооперативу на засадах добровільності передають у власність

особливо зараз, коли реформування аграрного сектора економіки (у тому числі й земельних відносин) знаходиться у своєму zenіті. Отже, на нашу думку, в Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» треба внести відповідні уточнення, згідно з якими як пайовий внесок члена сільськогосподарського кооперативу може передаватися або ж земельна ділянка, або ж право користування нею.

Таким чином, вартість земельної ділянки може входити або до пайового фонду сільськогосподарського кооперативу при передачі її членом як пайовий внесок, або ж до складу неподільного фонду при передачі її в користування кооперативу чи при придбанні її останнім у власність не в результаті отримання від члена як пайовий внесок. Якщо ж пайовим внеском є передача права користування земельною ділянкою, то воно, здобувши відповідну грошову оцінку з боку загальних зборів кооперативу, входить до пайового фонду майна у вартісному вираженні. Але з прийняттям Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» виникли додаткові питання, пов'язані з передачею земельних ділянок як пайових внесків. У ст. 1 цього Закону встановлено, що до врегулювання порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на земельну частку (пай) Земельним кодексом України власники земельних часток (паїв) тимчасово не можуть укласти угоди щодо купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю) або іншим способом відчужувати зазначені частки (паю), крім передачі їх у спадщину та при викупі

кооперативу як пайовий внесок земельну ділянку, що відображається у вартісному вираженні і в кадастрових гектарах. У цьому випадку Державний акт на право приватної власності на земельну ділянку, що є у громадянина, замінюється на сертифікат. Державний акт про право власності на земельну ділянку видається кооперативу. Член кооперативу щорічно отримує кооперативні виплати на земельний пай в порядку, передбаченому пп. 2, 3 ст. 24 Закону.

У разі виходу з кооперативу члену кооперативу повертається у приватну власність земельна ділянка в розмірі земельного паю і відновлюється Державний акт про право приватної власності на земельну ділянку. Питання про передачу в пайовий фонд кооперативу земельної ділянки чи права користування земельною ділянкою вирішується членом кооперативу самостійно». (Див.: Семчик В.І. Організаційно-правові засади діяльності сільськогосподарської кооперації. — С. 212–213).

земельних ділянок для державних і громадських потреб¹. Оскільки, як було встановлено раніше, при передачі земельної ділянки кооперативу як пайового внеску відбувається її відчуження (вибуття) із власності члена такого кооперативу, то така передача є фактично забороненою. Отже, норми Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» прямо суперечать у цій частині нормам Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Така ж сама заборона щодо відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення до 1 січня 2005 року міститься і в нормах Земельного кодексу України.

Також слід погодитися з О. Онищенком, що норми Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» зорієнтовані на створення сільськогосподарських кооперативів власниками земельних ділянок, конкретного майна та грошей та не відбивають специфіки формування кооперативів в процесі реорганізації КСП шляхом передання кооперативові членами КСП належних їм земельних часток і майнових паїв, не виділених в натурі. Такий стан речей лише ускладнює процес реформування, що зараз має місце в аграрному секторі економіки України. Бажано передбачити можливість формування земельних ділянок сільськогосподарського кооперативу в процесі реорганізації КСП шляхом передачі кооперативу консолідованих його членами належних їм земельних часток у КСП.²

Згідно Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», члени кооперативу мають право на отримання кооперативних виплат та виплат часток доходу на паї. Кооперативні виплати — це частина доходу кооперативу, яка розподіляється між членами кооперативу відповідно до обсягів робіт, послуг, коштів, одержаних кооперативом у вигляді надбавок до цін під час реалізації продукції та внаслідок зниження цін у разі придбання товарів у поставальницьких кооперативах та з урахуванням трудової та іншої участі членів кооперативу у його діяльності. На відміну від цього, відповідно до ст. 24 розглядуваного Закону нарахування й виплата часток доходу на паї здійснюється за підсумками фінансового року з доходу, що зали-

---

¹ Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю): Закон України від 18.01.2001 р. // Уряд. кур'єр. — 2001. — 10 лют. (№ 26).

² Онищенко О. Вказ. праця. — С. 59, 62.

шається в розпорядженні кооперативу після врахування необхідності формування джерел для його розвитку. Статутом кооперативу може бути передбачено різний відсоток часток доходу на паї для членів та асоційованих членів кооперативу. Дивіденди виплачуються один раз на рік по затвердженні річного звіту. Частину дивідендів кожен член кооперативу на добровільних засадах може передати на збільшення розміру свого паю, зростання якого, однак, не додає йому прав в управлінні кооперативом (все одно він має один голос). Але слід додати, що термін «дивіденд» у даному випадку застосовується досить умовно. Це робиться для того, щоб відмежувати виплати часток доходу на паї від інших кооперативних виплат.

Це повністю відповідає юридичній природі кооперативу, а тому, як цілком правильно зауважує О. Онищенко, положення ст. 29 Закону про те, що на виплату часток доходу на паї направляється до 20 %, ¹ визначених до розподілу, можна тлумачити наступним чином:

1) на «виплати часток доходу на паї» може бути направлено до 20% доходу, визначеного для розподілу між членами кооперативу у вигляді конкретних виплат і виплат часток доходу на паї (дивідендів);

2) що на це може виділятися до 20% розподілюваного доходу, тобто загальної суми одержаного доходу. ²

Однак, який саме варіант із цих двох (іншого бути не може) мав на увазі законодавець, встановити, виходячи з тексту Закону, не можливо.

Також слід погодитися з О. Онищенко, що треба скасувати положення Закону про різний відсоток часток доходу на паї, тому, що кожна одиниця капіталу однаково працює на кінцевий результат. ³

Виплати часток доходу на паї проводиться за рахунок частки чистого доходу (прибутку) кооперативу, яка розподіляється між його членами пропорційно. Але ще раз наголосимо, що виплати часток доходу на паї ніяким чином

---

¹ Обмеження виплат часток доходу на паї — загальновизнаний кооперативний принцип. Наприклад, у США розмір дивідендів обмежується 8% пайового внеску (у деяких штатах — 5–6%, 12% або без обмежень). (Див.: Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. — К.: Логос, 1996. — С. 141).

² Онищенко О. Вказ. праця. — С. 61.

³ Онищенко О. Вказ. праця. — С. 61.

не впливають на зміну кооперативного принципу «один член — один голос». Отже, можна зробити висновок, що якщо член кооперативу бажає отримати крім кооперативних виплат і більшу частку доходу на паї, він повинен взяти на себе більший обов'язок з участі у господарській діяльності кооперативу, а не намагатися, завдяки капіталовкладенням, досягти отримання більших доходів.¹ Взагалі в обслуговуючих сільськогосподарських кооперативах частина доходу повинна розподілятися між його членами пропорційно кількості отриманих ними послуг, а у виробничих — з урахуванням вкладеного ними капіталу (тобто за паями), і незначна — у вигляді кооперативних виплат.²

Згідно зі ст. 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» в разі виходу з кооперативу його члени мають право на отримання майнового паю натурою, грошми або, за бажанням, цінними паперами відповідно до його вартості на момент виходу, а земельної ділянки — в натурі (на місцевості). Слід зауважити, що пай може повертатися членові не лише у разі його виходу з кооперативу, а також в інших випадках, таких як смерть члена кооперативу, припинення його участі у діяльності сільськогосподарського виробничого кооперативу, вихід на пенсію тощо. Оскільки в Законі не сказано, що члену кооперативу повертається саме то майно або земельна ділянка, яку він вніс, то й сільськогосподарський кооператив не зобов'язаний повертати конкретне майно.

Вважаємо, що для забезпечення інтересів членів кооперативу, які залишаються, пай повинен повертатися переважно у грошовій формі, і тільки як виняток — у натурі. Хоча це не стосується земельної ділянки, оскільки вона характеризується особливими ознаками, і має бути повернена членові в натурі (на місцевості). Зрозуміло, що, як правило, членові повертається не та ж сама земельна ділянка, бо кооператив, будучи власником земельної ділянки, переданої як пайовий внесок, може нею користуватися на свій розсуд: побудувати на ній будівлі, споруди, використати її в інших господарських цілях. І навіть якщо буде повернена та ж сама земельна ділянка, її біологічні властивості

---

¹ Павлова Э.И. Обслуживающие кооперативы в предпринимательской деятельности крестьян. — С. 48, 49.

² Онищенко О. Вказ. праця. — С. 64.

можуть бути вже іншими. У цих випадках кооператив повинен компенсувати членові різницю між вартістю переданої земельної ділянки і вартістю тієї, що повертається, у грошовій чи майновій формі (за вибором члена кооперативу).

На жаль, питання щодо повернення земельної ділянки членові кооперативу в законодавстві України чітко не врегульовано. На відміну від цього в Федеральному Законі Російської Федерації «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлено правило, відповідно до якого при поверненні земельної ділянки в рахунок пайового внеску розмір земельної ділянки визначається виходячи з розміру пайового внеску члена, що виходить з вартості земельної ділянки, на підставі якої вона була передана як пайовий внесок. Місцезнаходження земельної ділянки, що повертається, встановлюється за рішенням правління кооперативу¹.

Як здається, слушною є пропозиція про те, що при виході, виключенні члена сільськогосподарського кооперативу, поверненню підлягає вартість його паю, за винятком частини, яка направляєється на покриття його боргів або збитків від діяльності кооперативу. З цієї точки зору пайовий внесок встановлює межі ризику членів за діяльність сільськогосподарського кооперативу як юридичної особи, межі майнової відповідальності за зобов'язаннями кооперативу.²

Вартість паю повертається за рахунок коштів пайового фонду майна сільськогосподарського кооперативу. В якості виплати паю не може використовуватися майно, земельні ділянки, вартість яких включена до неподільного фонду. Через це деякі науковці пропонують для забезпечення повернення вартості пайових внесків виділяти в пайовому фонді сільськогосподарського кооперативу самостійний цільовий фонд повернення пайових внесків, який міг би формуватися за рахунок відрахувань від прибутку кооперативу.³ На нашу думку, виділення такого цільового фонду у складі пайового фонду майна є доцільним. Але не зрозуміло, яким чином він може формуватися за раху-

---

¹ О сельскохозяйственной кооперации: Федер. Закон Рос. Федерации от 08.12.1995 г. // Собр. законодательства Рос. Федерации. — 1995. — № 50. — Ст. 4870.

² Волков А.И., Иванов Г.В. Вказ. праця. — С. 128.

³ Козырь М.И. Сельскохозяйственная кооперация в России: проблемы совершенствования правового регулирования. — С. 29.

нок відрахувань від прибутку кооперативу. Адже, як встановлено раніше, джерелом формування пайового фонду є пайові внески членів кооперативу.

Стосовно строків отримання паю, то доцільно встановити правило, відповідно до якого розрахунки належить здійснювати після закінчення господарського року, оскільки, як правило, неможливо спрогнозувати наперед число членів, які виявлять бажання вийти з кооперативу в даному році, а отже, й передбачити у фінансовому плані кооперативу необхідність повернення певного числа пайових внесків.¹ Саме так і сказано в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» — відлік терміну отримання паю починається з 1 січня року, що настає після моменту виходу (виключення) із кооперативу.

Слід також зауважити, що на відміну від інших фондів сільськогосподарського кооперативу, пайовий і неподільний фонди існують протягом усього часу функціонування цього об'єднання. Вони формуються разом з його утворенням і ліквідуються з припиненням його діяльності. Розмір цих фондів, як говорилося раніше, є рухомим, змінюваним, що зумовлено різними причинами. Так, розмір неподільного фонду збільшується зі вступом нових членів у сільськогосподарський кооператив і внесенням їх вступних внесків, також у разі отримання кооперативом прибутку; зменшується — при збитковій його діяльності. Відповідно й розмір пайового фонду збільшується при прийнятті нових членів до кооперативу і внесенні пайових внесків або збільшенні розміру пайових внесків; зменшується — при вибутті членів з кооперативу та поверненні вартості їх паїв.

Отже, правове регулювання створення й функціонування майнових фондів сільськогосподарських кооперативів в Україні, як бачимо, є недосконалим. Слід усунути існуючі вади Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», що були встановлені при вивченні правового статусу майнових фондів сільськогосподарських кооперативів, і посилити роль внутрішньокооперативних нормативних актів у регулюванні цих відносин. Вважаємо, що в кожному кооперативі, окрім Статуту, повинні бути прийняті Положення про пайовий і неподільний фонди, Положення про кооперативні виплати на паї тощо. Крім того, з метою не-

---

¹ Волков А.И., Иванов Г.В. Вказ. праця. — С. 122.

допущення негативних явищ, що мали місце в історії правового регулювання майнових відносин у колгоспах, кожному кооперативу належить визначити оптимальне співвідношення розмірів пайового і неподільного фондів (наприклад, розмір неподільного фонду можна обмежити або конкретною величиною в гривнях, або ж у відсотках до пайового фонду) і закріпити таке співвідношення у своїх локальних нормативних актах. Варіант одного з таких актів — Примірне положення про майнові фонди сільськогосподарського кооперативу, розроблене автором даної роботи та виступає додатком до неї. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» не повинен залишати поза увагою і стояти осторонь цього, а як спеціальний законодавчий акт має визначити загальні, концептуальні і разом з тим чіткі й конкретні підходи до правового режиму пайового і неподільного фондів сільськогосподарського кооперативу.

Висновки

Зміст даної роботи дозволяє зробити такі висновки:

1. Із прийняттям у 1997 р. Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» розпочався новий етап розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Цей Закон гарантує можливість створення кооперативів у сільському господарстві на підставі загальноновизнаних кооперативних принципів.

Увесь історичний шлях розвитку сільськогосподарської кооперації свідчить про те, що кооперація завжди відроджується при повороті влади до демократії, до лібералізації економічних відносин, є одним із тих інститутів, які сприяють роздержавленню, переходу до ринкових відносин із їх різноманітністю та багатовекторністю. Одностайність форм суперечить самій ідеї кооперації. Кооперація є дуже сильною внутрішньою, має значний потенціал.

2. Проаналізувавши різні точки зору щодо принципів, основних ознак кооперативу, можна дійти висновку, що кооператив — це добровільне об'єднання осіб на підставі членства для спільного ведіння діяльності, засноване на принципах рівноправності членів, обов'язковій участі їх у діяльності такого об'єднання, використання майна, створеного, як правило, за рахунок внесків членів і яке належить такому об'єднанню на праві власності для задоволення матеріальних та інших потреб його членів.

3. Сільськогосподарський кооператив — це добровільне об'єднання осіб на підставі членства для спільного ведіння сільськогосподарської діяльності, засноване на принципах рівноправності членів, обов'язкової участі їх у діяльності такого об'єднання, використання майна, створеного, як правило, за рахунок внесків членів і яке належить об'єднанню на праві власності для задоволення матеріальних та інших потреб його членів.

4. Визначальною специфічною ознакою сільськогосподарського кооперативу є ведіння сільськогосподарської діяльності, яку слід розуміти в широкому аспекті як виробництво, переробка й реалізація (збут) сільськогосподарської продукції та (або) обслуговування сільськогосподарської діяльності.

5. Ознаками сільськогосподарського виробничого кооперативу виступають специфічний вид діяльності — виробництво сільськогосподарської продукції, обов'язкова трудова участь членів у його діяльності, а звідси — й участь у ньо-

му лише фізичних осіб. Саме це дозволяє зробити висновок, що сільськогосподарський виробничий кооператив — кооператив, створений фізичними особами для спільного виробництва сільськогосподарської продукції або продукції сільського, рибного і лісового господарства, з обов'язковою трудовою участю членів у його діяльності.

6. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив характеризують: особливий вид діяльності — обслуговування сільськогосподарського виробництва переважно його членів; участь у ньому товаровиробників сільськогосподарської продукції — як юридичних, так і фізичних осіб; обов'язкова участь у господарській діяльності такого кооперативу. Отже, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив — кооператив, створений виробниками сільськогосподарської продукції для здійснення обслуговування переважно своїх членів, з обов'язковою їх участю в господарській діяльності такого кооперативу.

7. До виробничих сільськогосподарських кооперативів належать кооперативи, основна мета яких — отримання доходу (прибутку). У цих кооперативах об'єднуються труд і майно їх членів, які повністю втрачають господарську самостійність. Їх обов'язкова ознака — трудова участь членів у діяльності таких кооперативів. На відміну від цього, обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи створюються виробниками сільськогосподарської продукції для задоволення інтересів і потреб, пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом. Обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи не ставлять за мету отримання прибутку. Їх основна мета — не отримання прибутку та розподіл його між членами, а задоволення економічних, матеріальних, соціальних та інших потреб членів.

8. Правосуб'єктність юридичних осіб, у тому числі й сільськогосподарського кооперативу, втратила ту спеціальну обмеженість, яка була притаманна їй раніше. Сільськогосподарський кооператив має право закріпити у своїх статутних документах і володіти усією сукупністю прав та обов'язків, за винятком тих, які в силу їх правової природи властиві виключно особі фізичній.

9. Зміст інституту правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу не вичерпується лише цивільною. Вона є більш багатогранніша і повинна бути найбільш широкою, але її зміст має співвідноситися з метою й цілями діяльності кооперативу, що відображено в Статуті. Оскільки

правосуб'єктність кожного кооперативу визначається його статутом, то її можна назвати статутною (локалізованою).

10. Правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу є комплексною, її зміст складають цивільна, майнова, земельна, господарська, трудова, організаційна, управлінська, фінансова правосуб'єктність. Особливо вирізняються цивільна, майнова й земельна, які виступають передумовою для виникнення інших різновидів правосуб'єктності. Вона може проявлятися як у зовнішніх, так і у внутрішніх (внутрішньокооперативних) відносинах.

11. Поеднання різновидів цілісної правосуб'єктності сільськогосподарського кооперативу у перебігу господарської діяльності кооперативу дає підстави говорити про те, що його правосуб'єктність є аграрною і визначається нормами аграрного права. Зміст аграрної правосуб'єктності складає здатність до володіння й реалізації сукупності прав та обов'язків, які виникають при ведінні сільськогосподарської діяльності.

12. Розмежування в науці аграрного права такої правомочності власника, як право розпорядження, на два аспекти, не має юридичного значення. Адже розпорядження як організація внутрішньогосподарського використання об'єктів права власності не змінює правового стану речей, що є необхідним елементом змісту такого права.

13. Виділення четвертого елемента змісту права власності — права управління також не є виправданим. Слід вважати інститут управління майном не окремою самостійною правомочністю власника, а функцією органу управління.

14. Право власності сільськогосподарського кооперативу — це сукупність правових норм, покликаних регулювати відносини щодо володіння, користування й розпорядження власним майном на свій розсуд. Право власності сільськогосподарського кооперативу належить до права власності юридичних осіб, яке, у свою чергу є різновидом права приватної власності.

15. Єдиним власником майна є сам сільськогосподарський кооператив як юридична особа. Між кооперативом та його членами існують певні зобов'язальні правовідносини. Член сільськогосподарського кооперативу має право на пай. Це певний комплекс зобов'язальних прав та обов'язків, які засновані на праві членства. Змістом права на пай є права члена брати участь в управлінні майновими об'єктами кооперативу, вимагати розподілу частини його доходу на паї, і повернення останнього в разі виходу з кооперативу. Обов'язок члена кооперативу — внесення май-

нового внеску при вступі в кооператив. Сільськогосподарський кооператив також має відповідні права й обов'язки, які співвідносяться з вищепереліченими.

16. Право на пай виникає з моменту прийняття особи до сільськогосподарського кооперативу як члена (тобто виникнення членства), а точніше, з моменту передачі майна (внеску) кооперативу. Право на пай триває увесь час існування членських відносин і припиняється разом з припиненням членства. Також воно припиняється у разі ліквідації сільськогосподарського кооперативу.

17. Потребують більш чіткого правового регулювання майнові питання, що виникають у разі смерті члена кооперативу — фізичної особи. Треба закріпити в нормативних актах положення, що у випадку смерті члена кооперативу — фізичної особи — до спадкоємців переходять відповідні права й обов'язки, що становлять зміст права на пай.

18. Серед об'єктів права власності сільськогосподарського кооперативу особливе місце займає земля (земельні ділянки). Як особливий природний об'єкт, вона посідає домінуюче місце в складі єдиного природного комплексу. Специфіка землі (земельної ділянки) повинна враховуватися при встановленні її правового режиму в складі іншого нерухомого майна.

19. Віднесення до об'єктів права власності сільськогосподарського кооперативу його внутрішньогосподарських підрозділів є помилковим, бо вони є формою організації праці, специфічними внутрішньогосподарськими суб'єктами.

20. Серед джерел формування майна сільськогосподарського кооперативу особливе місце належить вступним і пайовим внескам його членів (у майновій або грошовій формі). Це є обов'язкове і головне джерело виникнення майна кооперативу.

21. Створення спеціальних майнових фондів — неподільного і пайового, є обов'язковим і являє собою один із вихідних принципів діяльності сільськогосподарських кооперативів.

22. Неподільний фонд сільськогосподарського кооперативу утворюється за рахунок вступних внесків та іншого майна кооперативу. Після виходу з кооперативу його члени не можуть претендувати на будь-яку частину цього фонду. Навіть після припинення діяльності кооперативу, неподільний фонд не повинен розподілятися між його членами, що є однією з умов не лише збереження системи виробни-

цтва сільськогосподарської продукції, можливості його розширення, а й забезпечення продовольчої безпеки в Україні.

23. Неподільний фонд — це частина майна сільськогосподарського кооперативу у вартісному виразі, до якої включається вартість вступних внесків та іншого майна кооперативу, що характеризується неподільністю й цільовим призначенням.

24. Пайовий внесок і пай — різні юридичні категорії. До паю, основу якого становить пайовий внесок, включаються також додаткові внески (якщо такі є) і частка майна кооперативу, яка була розподілена на паї членів (кооперативні виплати). У нормах Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» поняття «пай» та «пайовий внесок» переплутуються.

25. Пайовий фонд — це частина майна сільськогосподарського кооперативу у вартісному виразі, до якої включається вартість пайових внесків членів кооперативу, що характеризується подільністю, зворотністю внесків, а також нарахуванням в установлених розмірах відсотків із доходу кооперативу.

26. Земельна ділянка, як особливий об'єкт серед іншого нерухомого майна, є складником (звісно, у вартісному вираженні) або пайового фонду сільськогосподарського кооперативу при передачі її членом як пайовий внесок, або ж неподільного фонду при передачі її в користування кооперативу або при належності її кооперативу на праві власності.

27. При отриманні паю його вартість повинна повертатися переважно в грошовій формі і тільки як виняток — у натурі. Це не стосується земельної ділянки; вона повинна повертатися членові в натурі (на місцевості). У разі неможливості повернення тієї ж земельної ділянки, що була передана кооперативу, або повернення її у зміненому біологічному стані, кооператив має компенсувати різницю між вартістю таких земельних ділянок у грошовій або майновій формах (за вибором члена кооперативу). Розрахунки з членом кооперативу, який вибуває, повинні проводитися після закінчення господарського року.

28. Кожному сільськогосподарському кооперативу належить встановити оптимальне співвідношення розмірів неподільного і пайового фондів шляхом прийняття локального нормативного акта — Положення про неподільний і пайовий фонди. Оскільки на практиці виникають труднощі з розробленням і прийняття такого Положення, автором запропоновано текст Примірного положення про майнові фонди сільськогосподарського кооперативу.

Додаток

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

Загальними зборами членів
сільськогосподарського
виробничого (обслуговуючо-
го) кооперативу

_____ (назва)
(протокол № _____
від « _____ » _____ 200 р.)

Голова зборів (кооперативу)

_____

ПРИМІРНЕ ПОЛОЖЕННЯ

про майнові фонди

сільськогосподарського виробничого (обслуговуючого)
кооперативу _____

(назва)

I. Загальні положення

1.1. Норми цього Положення визначають майнові відносини, які виникають у зв'язку з формуванням майнових фондів сільськогосподарського виробничого (обслуговуючого) кооперативу « _____ » (далі — кооператив), використанням їх коштів, і спрямовані на гарантування й захист майнових прав кооперативу та його членів.

1.2. Дане Положення розроблено відповідно до норм Конституції України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Законів України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про власність», Статуту кооперативу, інших нормативних актів.

1.3. Кооператив є власником будівель, споруд, грошей, майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльнос-

ті, передбаченої Статутом кооперативу, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом.

1.4. Кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном. Члени кооперативу відповідають за зобов'язаннями кооперативу тільки в межах пайового майнового внеску.

1.5. Для здійснення господарської та іншої діяльності кооператив за рахунок власного майна формує відповідні майнові фонди.

1.6. Майно кооперативу згідно з його Статутом поділяється на пайовий і неподільний фонди. Ці фонди існують протягом усього часу функціонування кооперативу.

1.7. За рішенням загальних зборів кооперативу в разі потреби можуть створюватися інші майнові фонди.

II. Неподільний фонд майна

2.1. Неподільний фонд майна кооперативу являє собою частину майна кооперативу у вартісному виразі, до якої включається вартість вступних внесків та іншого майна кооперативу, що характеризується неподільністю та цільовим призначенням

Неподільний фонд майна є економічним і правовим фундаментом діяльності кооперативу, створюється для забезпечення стабільності діяльності кооперативу. Кошти фонду розподілу між членами не підлягають (за винятком випадку ліквідації кооперативу) й використовуються на загальнокооперативні цілі.

2.2. Неподільний фонд утворюється за рахунок вступних внесків та іншого майна кооперативу. Пайові внески членів кооперативу до нього не включаються. Порядок формування і розміри неподільного фонду встановлюються Статутом кооперативу та цим Положенням.

2.3. Джерелами формування неподільного фонду виступають:

- вступні внески членів кооперативу;
- доход кооперативу, отриманий від його діяльності;
- кошти, отримані внаслідок виконання цивільно-правових зобов'язань;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

Вступний внесок — внесок фізичної або юридичної особи в грошовій формі понад пайовий при вступі в кооператив для організаційного забезпечення його діяльності в роз-

мірах, установлених Статутом. Вступний внесок зараховується до неподільного фонду і в разі виходу з кооперативу не повертається.

2.4. Відповідно до Статуту кооперативу неподільний фонд визначено у розмірі не менше _____ грн. (або не менше _____ % від розміру пайового фонду).

2.5. Майно зараховується до неподільного фонду кооперативу у вартісному вираженні. Загальна вартість неподільного фонду фіксується в документах бухгалтерського обліку. Майно, вартість якого включено до неподільного фонду, використовується разом з іншим майном кооперативу в його господарській діяльності.

2.6. Розмір неподільного фонду майна кооперативу може змінюватися (збільшуватися, зменшуватися) на підставі рішення загальних зборів.

Розмір неподільного фонду збільшується у разі:

- вступу до кооперативу нових членів;
- додавання до нього частини доходу кооперативу;
- в інших випадках, передбачених Статутом кооперативу.

Розмір неподільного фонду зменшується:

- у разі отримання збитків у перебігу діяльності кооперативу;
- в інших випадках, встановлених Статутом кооперативу.

2.7. Після досягнення вказаного в п. 2.4. розміру неподільного фонду його розмір за рішенням загальних зборів кооперативу може бути збільшено. Але в будь-якому випадку він не повинен становити понад 50 % пайового фонду.

III. Пайовий фонд майна

3.1. Пайовий фонд майна — це частина майна кооперативу у вартісному виразі, до якої включається вартість пайових внесків членів кооперативу, що характеризується подільністю, зворотністю внесків, а також нарахуванням відсотків із доходу кооперативу в установлених розмірах. Пайовий фонд є гарантією здійснення й захисту майнових прав членів кооперативу.

3.2. Пайовий внесок — майновий внесок члена кооперативу у створення й розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі останньому майна, у тому числі грошей, майнових прав, а також земельної ділянки. Пайовий внесок включається до пайового фонду кооперативу.

Згідно зі Статутом кооперативу пайовий внесок може бути обов'язковим і додатковим.

Обов'язковий пайовий внесок — вноситься членом кооперативу в обов'язковому порядку і надає йому право голосу та право на участь у діяльності кооперативу, на користування його послугами й пільгами, передбаченими Статутом кооперативу, та на отримання кооперативних виплат.

Додатковий пайовий внесок вноситься членом кооперативу за його власним бажанням; це понадобов'язковий внесок, з якого член кооперативу отримує дивіденди в розмірі та в порядку, передбаченими Статутом кооперативу.

3.3. Розміри пайових внесків встановлюються загальними зборами (або в Статуті) кооперативу в рівних частинах і (або) пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в господарській діяльності останнього.

3.4. Джерелами формування пайового фонду виступають:

— пайові внески членів кооперативу (обов'язкові й додаткові);

— частина доходу кооперативу, що була спрямована на виплату часток доходу на паї членів та за бажанням членів повернена на збільшення паю;

— інші джерела, не заборонені законодавством України.

3.5. Майно зараховується до пайового фонду кооперативу у вартісному вираженні. Загальна вартість пайового фонду фіксується в документах бухгалтерського обліку. Розмір (вартість) паю кожного члена кооперативу обліковується окремо й відображається у пайовій книжці (пайовому свідоцтві, особистому рахунку тощо).

Майно, вартість якого включено до пайового фонду, використовується разом з іншим майном в господарській діяльності кооперативу.

3.6. Розмір пайового фонду майна кооперативу може змінюватися (збільшуватися, зменшуватися).

Розмір пайового фонду збільшується в разі:

— вступу нових членів до кооперативу;

— збільшення за рішенням загальних зборів кооперативу розмірів паїв;

— зарахування виплат часток доходу на паї за рішенням члену кооперативу, у збільшення паю;

— в інших випадках, передбачених Статутом кооперативу.

Розмір пайового фонду зменшується:

— у разі вибуття члена з кооперативу та отримання ним вартості паю;

— в інших випадках, передбачених Статутом кооперативу.

3.7. У разі вибуття з кооперативу (або припинення членства) його член має право на отримання майнового паю. У цьому випадку йому повертається за рахунок коштів пайового фонду вартість частини майна кооперативу, яка відповідає вартості його паю (за винятком, коли пай було ним передано іншому члену кооперативу). До вартості майна кооперативу, що підлягає поверненню членові, за рішенням загальних зборів може включатися (або виключатися) вартість боргів кооперативу (члена) перед членом (кооперативом).

3.8. Вартість майна, що припадає на вартість паю, повертається членові натурою, грошми або за його бажанням цінними паперами відповідно до вартості паю на момент виходу, а земельної ділянки — в натурі (на місцевості).

3.9. Згідно зі Статутом кооперативу вартість паю повинна бути повернена членові, який вибув, не пізніше _____ місяців від моменту затвердження загальними зборами звіту про результати господарської діяльності кооперативу за рік, у якому член вибув.

3.10. Право членів кооперативу — фізичних осіб — на пай є спадковим. У разі смерті члена кооперативу — фізичної особи до спадкоємців переходять права й обов'язки, що складають зміст права на пай. Після вирішення питання про спадкування цих прав та обов'язків відповідно до законодавства України спадкоємець має право на вступ до членів кооперативу.

3.11. У разі неприйняття спадкоємця померлого члена до кооперативу або ж його небажання вступити до кооперативу, спадкоємцеві повертається вартість паю в порядку та строки, встановлені пп. 3.7, 3.8., 3.9. цього Положення.

3.12. Члену кооперативу, який вибув у зв'язку з виключенням його з кооперативу, вартість паю за рішенням загальних зборів може не повертатися.

IV. Земельний фонд кооперативу.

4.1. Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та Статуту земля кооперативу скла-

дається із земельних ділянок, наданих йому в користування або придбаних ним у власність (у тому числі переданих як пайовий внесок).

Земельні відносини в кооперативі регулюються Земельним кодексом України та іншими нормативними актами. Правовий режим земельних ділянок у складі іншого майна кооперативу характеризується особливими правилами та винятками, встановленими законодавством України.

4.2. За претензіями кредиторів стягнення на земельні ділянки, надані кооперативу в користування, не допускається.

4.3. Вартість земельних ділянок, що належать кооперативу на праві власності (крім випадків передачі їх як пайовий внесок членом кооперативу), включається до неподільного фонду майна кооперативу.

4.4. У разі передачі земельної ділянки або права користування нею (за вибором члена кооперативу) при вступі до кооперативу як пайовий внесок, їх вартість встановлюється загальними зборами, на підставі документів, що підтверджують право власності на цю земельну ділянку.

Вартість земельної ділянки або права користування нею, переданих як пайовий внесок, включається до пайового фонду майна кооперативу.

4.5. Після передачі земельної ділянки як пайовий внесок, Державний акт на право приватної власності на земельну ділянку замінюється на сертифікат. Державний акт про право власності на земельну ділянку видається кооперативу.

4.6. У разі вибуття з кооперативу члена, який вносив як пайовий внесок земельну ділянку, остання повертається йому в натурі (на місцевості). У цьому випадку відновлюється Державний акт про право приватної власності на земельну ділянку.

У разі неможливості повернення тієї ж земельної ділянки або якщо її природні властивості змінилися, членові кооперативу, що вибув, повертається аналогічна земельна ділянка або ж компенсується її вартість у майновому вираженні.

V. Кооперативні виплати.

5.1. Члени кооперативу мають право на отримання часток доходу на паї (дивідендів) та кооперативних виплат.

5.2. Нарахування й виплата часток доходу на паї здійснюється за підсумками фінансового року з доходу, що залишається в розпорядженні кооперативу з урахуванням не-

обхідності формування фондів для його розвитку. Статутом кооперативу може бути передбачено різний відсоток часток доходу на паї для членів та асоційованих членів кооперативу. Рішення про нарахування й виплату часток доходу на паї приймають загальні збори при затвердженні звіту про результати господарської діяльності кооперативу.

5.3. Згідно з рішенням загальних зборів кооперативу виплата часток доходу на паї може здійснюватися грішми, товарами, цінними паперами, збільшенням паю тощо.

5.4. Кооперативні виплати — це частина доходу кооперативу, яка розподіляється між його членами відповідно до обсягів робіт, послуг, коштів, одержаних ним у вигляді надбавок до цін і внаслідок їх зниження під час реалізації продукції та в разі придбання товарів у постачальницьких кооперативах з урахуванням трудової та іншої участі членів кооперативу в його діяльності.

Урахування трудової та іншої участі членів кооперативу в його діяльності провадиться із застосуванням коефіцієнтів, правила встановлення яких визначаються правлінням й затверджуються загальними зборами кооперативу.

VI. Прикінцеві положення

6.1. Із моменту набрання чинності цим Положенням воно є обов'язковим для виконання органами управління кооперативу та його членами.

6.2. Майнові відносини між кооперативом та його членами, не врегульовані нормами цього Положення, регламентуються нормами чинного законодавства України.

6.3. Передача вступних і пайових внесків, повернення паїв оформлюються актами приймання-передачі, які підписуються членом кооперативу та головою правління кооперативу.

6.4. Спірні питання з приводу майнових відносин, що виникають між кооперативом та його членами, вирішуються загальними зборами членів кооперативу. Рішення загальних зборів членів кооперативу не позбавляє заінтересовану особу права звернутися до суду в порядку, встановленому законодавством України.

6.5. Особи, які вступають до кооперативу, повинні бути ознайомлені з нормами цього Положення.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Становлення сільськогосподарських кооперативів як суб'єктів аграрного права	5
1.1. З історії сільськогосподарської кооперації в Україні (історико-правовий аспект)	5
1.2. Правові аспекти відродження сільськогосподарських кооперативів в умовах ринку	28
1.3. Інститут правосуб'єктності сільськогосподарських кооперативів: розвиток на сучасному етапі	53
Розділ 2. Розвиток відносин власності в сільськогосподарській кооперації	67
2.1. Розвиток відносин власності в сільськогосподарських кооперативах у ринкових умовах	67
2.2. Майнові фонди сільськогосподарських кооперативів: формування та порядок використання в умовах ринкової економіки	87
Висновки	108
Додаток	113

УРКЕВИЧ В. Ю.

Становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: деякі правові аспекти

Відповідальний за випуск *С.В. Карплук*

Художник *А.В. Воронков*
Коректор *К.В. Панченко*

Здано до набору 19.04.2004. Підписано до друку 30.04.2004.
Формат 84x108/32. Папір газетний. Гарн. шкільна.
Ум.-друк. арк. 6,3. Обл.-вид. арк. 5,2. Наклад 500 прим.

Товариство з обмеженою відповідальністю «Одісей»
61022, Харків-22, пр. Правди, 7, оф. 31.
Тел./факс (0572) 19-48-78.
E-mail: odissey@un.com.ua

Надруковано в друкарні ПП Білетченко В.В.